

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

સી.એ. ૧૭૨૭ સન ૨૦૧૬ (૧૨-૦૫-૨૦૧૬)

[૨૦૧૬] ૭ એસ.સી.આર. ૮૨૨

નિધી કૈમ

વિ.

મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય તથા અન્ય વગેરે.

(સિવિલ અપીલ ક્રમાંક ૧૭૨૭ સન ૨૦૧૬)

મે ૧૨, ૨૦૧૬

[જે. ચેલમેશ્વર અને અભય મનોહર સપ્રે, ન્યાયમૂર્તિઓ]

મધ્ય પ્રદેશ વ્યાવસાયિક પરીક્ષા મંડળ અધિનિયમ, ૨૦૦૭:

ધારા ૩ – મધ્ય પ્રદેશ પ્રોફેશનલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ, જે વ્યાવસાયિક પરીક્ષા

મંડળ (વ્યાપમ) તરીકે લોકપ્રિય રીતે ઓળખાય છે – બોર્ડ/વ્યાપમની રચના –

બોર્ડની રચના કરવા માટે ધારા ૩ હેઠળની અધિસૂચના જારી કરવામાં આવી નહોતી

– પરંતુ તબીબી, ઇજનેરી અને કૃષિ યુનિવર્સિટીઓમાં પ્રવેશ માટે તથા

પોલિટેકનિકોમાં પ્રવેશ માટે પરીક્ષા યોજવાના હેતુથી બોર્ડ અસ્તિત્વમાં લાવવામાં

આવ્યું હતું – રચાયેલ બોર્ડ બિન-સાંવધાનિક સંસ્થા છે – તેનું સરકારથી અલગ

કોઈ અસ્તિત્વ નથી – અપીલકર્તાઓની એવી દલીલ કે રચાયેલ બોર્ડને કાયદામાં કોઈ સત્તા નથી, સ્વીકાર્ય નથી, કારણ કે જો બોર્ડને પોતાની દ્વારા યોજાયેલી પરીક્ષા રદ કરવા માટે કાયદાની કોઈ સત્તા ન હોય, તો તેને સંયુક્ત પ્રવેશ પરીક્ષા (પી.એમ.ટી.) યોજવા માટે પણ કાયદાની કોઈ સત્તા નથી – એવી સંયુક્ત પ્રવેશ પરીક્ષામાં પ્રાપ્ત ગુણોના આધારે આપવામાં આવેલ કોઈપણ પ્રવેશ પણ કાયદેસર વિધાનમંડળીય મંજૂરીના અર્થમાં સમાન રીતે કાયદાની કોઈ સત્તા વિનાનો ગણાય – આવી સત્તાના પ્રયોગના અન્ય લોકો સામેના કાનૂની પરિણામો જે હોય તે હોય, અપીલકર્તાઓને એવું કહેવાનો અવકાશ નથી કે બોર્ડને તેમના વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવાની કાયદેસર સત્તા નથી, કારણ કે તેઓ ઉક્ત પરીક્ષામાં હાજર રહ્યા હતા અને પરીક્ષામાં મેળવેલા ગુણોના આધારે વિવિધ તબીબી કોલેજોમાં પ્રવેશ મેળવી તેનો લાભ લીધો હતો – એ સિવાય પણ, આપણા સંવિધાનની યોજનાના હેઠળ રાજ્યની કાર્યપાલક સત્તા તેની વિધાન સત્તા જેટલી વ્યાપક છે – જો એ સ્થાપિત થાય કે વિશાળ પાયે અયોગ્ય સાધનોના ઉપયોગના પરિણામે અનુક્રમી વર્ષોની પ્રવેશ પરીક્ષા (પી.એમ.ટી.) પ્રક્રિયા પ્રદૂષિત થઈ હતી, તો જાહેર હિતના રક્ષણ માટે રાજ્યને યોગ્ય કાર્યવાહી કરવાની સત્તા નિશ્ચિતપણે હશે – શિક્ષણ/શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ.

પરીક્ષાની પ્રક્રિયા – તેમાં છેડછાડ – મેડિકલ કોલેજોમાં પ્રવેશ માટેની પ્રવેશ પરીક્ષા – પરીક્ષાના સંદર્ભમાં ષડયંત્રનો આક્ષેપ – કેટલાક ઉમેદવારોના પરિણામો રદ કરાતા તેમના પ્રવેશો પણ રદ થવા – ફોજદારી કેસો – તપાસ અહેવાલોના આધારે,

બોર્ડે નિષ્કર્ષ કાઢ્યો કે પરીક્ષાની પ્રક્રિયામાં છેડછાડ કરવામાં આવી હતી અને અપીલકર્તાઓ તેમજ કેટલાક અન્ય વિદ્યાર્થીઓએ ઉક્ત પરીક્ષામાં અયોગ્ય સાધનોનો આશરો લીધો હતો – અપીલકર્તાઓ તથા અન્યના પ્રવેશો રદ કરવાં – તેના વિરુદ્ધ પડકાર – ચેલમેશ્વર, ન્યાયાધીશ અનુસાર: જો પરીક્ષાની પ્રક્રિયા દુષિત થઈ ગઈ હોવાનું માનવા માટે વિશ્વસનીય સામગ્રી ઉપલબ્ધ હોય, તો હાલનો મામલો ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમના અપવાદોની શ્રેણીમાં આવી શકે છે – અપીલકર્તાઓ અને થોડા અન્ય લોકોના સંબંધમાં પરીક્ષાની પ્રક્રિયામાં છેડછાડ કરવામાં આવી હતી – અપીલકર્તાઓના પ્રવેશો રદ કરતા પહેલાં પ્રતિવાદીઓએ ઓડી આલ્ટરમ પાટ મના નિયમનું પાલન કર્યું ન હતું, એ આધારે પ્રવેશ રદ કરવાની કાર્યવાહીમાં હસ્તક્ષેપ કરવા માટે કોઈ કારણ નથી – તેમ છતાં, પ્રશ્ન એ છે કે શું આ અપીલકર્તાઓ સહાનુભૂતિને પાત્ર છે અને શું સમાજ એવા તકનીકી રીતે પ્રશિક્ષિત અને લાયક માનવ સંસાધનોનો વ્યય સહન કરી શકે, જેઓને તૈયાર કરવા માટે ઊર્જા, સમય અને અન્ય ભૌતિક સંસાધનોની વિશાળ માત્રા જરૂરી પડે છે – પરીક્ષાની પ્રક્રિયામાં છેડછાડમાં પોતાની જે પાલ ભૂમિકા રહી હોય, તે સમયે અપીલકર્તાઓ કદાચ કિશોરવયના હતા અને તેઓને ફોજદારી કાયદા હેઠળ દંડને આધીન રાખી શકાય નહીં – તેથી, તેમને દવાની વિધાનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરવાની અને રાષ્ટ્રસેવા માટે પ્રશિક્ષિત ડૉક્ટર બનવાની પરવાનગી આપવી જોઈએ – અપીલકર્તાઓ જ્યારે લાયક ડૉક્ટર બને ત્યારે તેમની પાસેથી રાજ્ય હેઠળની સેવાના કોઈ નિયમિત વેતન અને અનુસંગી લાભો વિના પાંચ વર્ષ સુધી રાષ્ટ્રસેવા

લેવાય અને તેમની મેડિકલ ડિગ્રીના પ્રમાણપત્રો પાંચ વર્ષ પૂર્ણ થયા પછી જ સોંપવામાં આવે, તો તે વધુ વ્યાપક જાહેર હિતને સેવા આપશે – સપરે, ન્યાયાધીશ અનુસાર: હાલના મામલામાં એવો સમૂહ નકલનો કેસ સ્થાપિત થયો છે, જે અપીલકર્તાઓને આક્ષેપિત છે, જેમણે પી.એમ.ટી. પરીક્ષામાં આયોજનબદ્ધ રીતે અયોગ્ય સાધનોનો આશરો લીધો હતો – અપીલકર્તાઓને કારણ દર્શાવવાની કોઈ નોટિસ આપવી જરૂરી નહોતી, અને સામગ્રી અપીલકર્તાઓને પૂરી પાડવી પણ જરૂરી નહોતી – રાજ્ય/વ્યાપમ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયાને અન્યાયી અથવા મનસ્વી કહી શકાય નહીં – પડકારાયેલ કાર્યવાહી કુદરતી ન્યાયના નિયમોના ભંગમાં નથી – અંતરાવધિ દરમિયાન તેમણે પોતાનો અભ્યાસક્રમ લગભગ પૂર્ણ કરી લીધો છે, એ આધારે અપીલકર્તાઓ સમતાધારિત રાહતનો દાવો કરવા હકદાર નથી – ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪૨ હેઠળ કોઈ કેસ બનાવવામાં આવ્યો નથી – રાજ્ય વિચારણા કરી શકે કે અપીલકર્તાઓ અને અપીલકર્તાઓ સમાન અન્ય ઉમેદવારોને, જ્યારે પણ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા યોજાય ત્યારે તેમાં ઉપસ્થિત થવાની મંજૂરી આપે અને જેમણે નિર્ધારિત હોય તો ઉંમર મર્યાદા વટાવી દીધી હોય એવા ઉમેદવારોને ઉંમરમાં છૂટછાટ આપવાની પણ વિચારણા કરે – ઠરાવ્યું: મતભેદ હોવાને કારણે, યોગ્ય આદેશો માટે મામલો ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ મુકવામાં આવે – ભારતનું બંધારણ – કલમ ૧૪૨ – સમતા.

અભિપ્રાયભેદને ધ્યાનમાં રાખી મુદ્દો ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સમક્ષ મૂકવા માટે

આદેશ આપતાં, અદાલતે

ઠરાવ્યું: ચેલમેશ્વર, ન્યાયમૂર્તિ અનુસાર.

૧.૧. મધ્ય પ્રદેશ પ્રોફેશનલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ અધિનિયમ, ૨૦૦૭ ની કલમ ૩ રાજ્ય સરકારની જાહેરનામા દ્વારા બોર્ડ (એક નિગમિત સંસ્થા) ની સ્થાપનાનું પરિકલ્પન કરે છે. નિર્વિવાદ રીતે, બોર્ડની રચના કરતું જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યના વિવિધ કાર્યપાલક આદેશો હેઠળ અગાઉ રચાયેલ એક સંસ્થા અસ્તિત્વમાં ચલાવતું છે. તૃતીય પ્રતિવાદી (બોર્ડ) ની રચના અને કાનૂની બંધારણ વિશે કુ. પ્રતિભા સિંહના મામલામાં વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી હતી અને પૂજા ચાદવના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતે તેને સમર્થન આપ્યું હતું. ઉક્ત ચુકાદાથી એવું પ્રગટ થાય છે કે તૃતીય પ્રતિવાદી (બોર્ડ) ને રાજ્યપાલના નામે જારી કરાયેલ તા. ૧૭.૪.૧૯૮૨ ના જાહેરનામા દ્વારા "વૈદ્યકીય, ઇજનેરી અને કૃષિ યુનિવર્સિટીઓમાં પ્રવેશ માટેની પરીક્ષા લેવા તથા પોલિટેકનિકોમાં પ્રવેશ માટે અને તે સંબંધમાં જરૂરી કાર્યવાહી આરંભવા માટે" અસ્તિત્વમાં લાવવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત જાહેરનામું તા. ૧૯.૪.૧૯૮૨ ના રોજ રાજપત્રમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું હતું. તેથી, બોર્ડ એક બિન-સાંવિધાનિક 'સંસ્થા' છે. તે કોઈ નિગમિત અસ્તિત્વ ધરાવતી સંસ્થા નથી. સરકારથી અલગ તેનું કોઈ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ નથી. બોર્ડ કયા હેતુ માટે રચાયો છે તે અંગેના અસ્પષ્ટ નિવેદન સિવાય, તા. ૧૭.૪.૧૯૮૨ ના જાહેરનામામાં બોર્ડની સત્તાઓ અથવા કાર્યો અંગે કોઈ વિગતો સમાવિષ્ટ નથી. તેનું પરિપૂર્ણ પરિણામ એ છે કે પી.એમ.ટી. યોજવા અને વિવિધ વૈદ્યકીય મહાવિદ્યાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓના પ્રવેશને નિયમિત કરવાની સમગ્ર પ્રક્રિયા મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યની કાર્યપાલક સત્તાઓના અમલ સિવાય બીજું કશું નહીં ગણાય.

જો તૃતીય પ્રતિવાદી બોર્ડને પોતાની દ્વારા લેવાયેલી પરીક્ષા રદ કરવાની કાયદેસરની કોઈ સત્તા નથી, તો એ જ રીતે તેને સામાન્ય પ્રવેશ પરીક્ષા (પી.એમ.ટી.) યોજવાની પણ કોઈ કાયદેસરની સત્તા નથી. આવી સામાન્ય પ્રવેશ પરીક્ષામાં મેળવેલા ગુણોના આધારે આપવામાં આવતો કોઈપણ પ્રવેશ વિધાનિક મંજૂરીના અર્થમાં સમાન રીતે કાયદેસરની સત્તા વિના ગણાશે. અન્યથા પણ, અપીલકર્તાઓની દલીલ નામંજૂર કરવી જરૂરી છે, કારણ કે અમારા સંવિધાનની રચના હેઠળ રાજ્યની કાર્યપાલક સત્તા તેની વિધાનસત્તા જેટલી વ્યાપક છે. અમલમાં રહેલા કોઈ કાયદાના અભાવે, જાહેર હિતના સંરક્ષણ માટે કાર્યપાલક સત્તાનો ઉપયોગ નિશ્ચિતપણે કરી શકાય. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યની વૈધકીય મહાવિદ્યાલયોમાં પ્રવેશ મેળવવા બાબત દરેક અપીલકર્તાનો અધિકાર પોતે જ રાજ્યની કાર્યપાલક કાર્યવાહીમાંથી ઉદ્ભવેલો છે. નિઃસંદેહ, રાજ્યની કાર્યપાલક કાર્યવાહી અધિકારો સર્જી શકે છે. જો સુધી સંવિધાન અથવા કાયદામાં એવું કંઈ ન હોય કે જે અધિકારોના ઉચ્છેદન અથવા સંકોચનને પ્રતિબંધિત કરે, ત્યારે કાયદાની કોઈ નિર્ધારિત પ્રક્રિયા અનુસાર રાજ્ય માટે કાર્યપાલક કાર્યવાહી દ્વારા તે કરવું અનુમત્ય છે. નિઃસંદેહ, સંવિધાનની સર્વવ્યાપક આવશ્યકતા એ છે કે રાજ્યની દરેક કાર્યવાહી કારણસભર હોવી જોઈએ અને તે જાહેર હિતમાં હોવી આવશ્યક છે. જો સ્થાપિત થાય કે વિશાળ પાયે અન્યાયી સાધનોના અપનાવાથી અનુસારી વર્ષોમાં પ્રવેશ પરીક્ષા (પી.એમ.ટી.) ની પ્રક્રિયા દૂષિત થઈ હતી, તો જાહેર હિતના સંરક્ષણ માટે રાજ્ય

પાસે યોગ્ય પગલાં લેવાની સત્તા નિર્વિવાદ રહેશે. [પરા ૧, ૨૧, ૨૨] [૮૩૬-એચ; ૮૩૭-એ-બી; ૮૪૬-બી-એફ; ૮૪૭-એ-બી; ૮૪૮-એ-સી]

પૂજા યાદવ અને અન્ય વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય, સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા ૧૯.૫.૨૦૧૪ના રોજ એસએલપી(સી) ૧૩૬૨૯-૬૩૦ સન ૨૦૧૪ માં નિર્ધારિત - પર આધાર રાખવામાં આવ્યું.

કુ. પ્રતિભા સિંહ (સગીર) વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય. ૨૦૧૪ (૩) એમ.પી.જે.આર. ૧૭૮ - નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૨. આ અદાલતે સિન્હા કેસમાં એ સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યો હતો કે જ્યાં ઉક્ત સિદ્ધાંતનો અમલ કરવો વ્યવહારતઃ અશક્ય હોય, ત્યાં પરીક્ષાઓ રદ કરવાની બાબતમાં ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન કરવું જરૂરી નથી. વિશાળ પાયે અયોગ્ય સાધનોનો અવલંબ એ પૈકીનું એક છે. અદાલતે તે વિદ્યાર્થીઓના ટકાવારીના આધારે નિર્ણય કર્યો નહોતો, જેઓએ અયોગ્ય સાધનોની પદ્ધતિનો આશરો લીધો હોવાનો આક્ષેપ હતો. જ્યારે અદાલતે પરિસ્થિતિને ‘વિશાળ પાયે’ અયોગ્ય સાધનોના ઉપયોગ તરીકે વર્ણવી હતી, ત્યારે તે અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ માત્ર એક અથવા બે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા અયોગ્ય સાધનોના ઉપયોગવાળા કેસોથી આ પરિસ્થિતિને અલગ પાડવા માટે કર્યો હતો. અદાલતે એમ પણ ઠરાવ્યું છે કે ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન ન કરવાના અપવાદને ન્યાયસંગત ઠરાવતી અન્ય પરિસ્થિતિઓ પણ હોય છે. તે છે - પ્રશ્નપત્રોનું લીક થવું અને મોટી સંખ્યામાં ઉત્તરપત્રિકાઓનો નાશ. ત્યાં આપવામાં આવેલા ઉદાહરણો ઓડી આલ્ટરમ

પાર્ટમના નિયમના અમલમાંથી અપવાદરૂપ બનતી બધી જ શ્રેણીઓની પૂર્ણ યાદી નથી. તેથી, જેમણે અયોગ્ય સાધનોનો આશરો લીધો હોવાનો આક્ષેપ છે એવા વિદ્યાર્થીઓની ટકાવારી ગોંડા છે. તેવી જ રીતે, ‘મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓ’ દ્વારા અયોગ્ય સાધનોનો આશરો લેવો એ જ એકમાત્ર એવી પરિસ્થિતિ નથી જે ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમના પાલન ન કરવાનું ન્યાયસંગત ઠરાવે. વર્તમાન જેવો એવો કેસ, જેમાં મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓના હિત માટે પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં છેડછાડ થવા પામે તેવા ફોજદારી કાવતરાના આક્ષેપો હોય, તે નિશ્ચિતપણે સિન્હા કેસમાં દર્શાવવામાં આવેલી અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓમાંથી એક ગણાશે, જો આ નિષ્કર્ષને સમર્થન આપે એવું કોઈ ન્યાયસંગત સામગ્રી ઉપલબ્ધ હોય કે પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં છેડછાડ કરવામાં આવી હતી. જો આ નિષ્કર્ષ પહોંચવા માટે વિશ્વસનીય સામગ્રી હોય કે પરીક્ષા પ્રક્રિયા દૂષિત થઈ ગઈ છે, તો વર્તમાન કેસ ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમના અપવાદોની શ્રેણીમાં આવી શકે. [પરા ૨૩, ૩૪] [૮૫૮-બી, સી; ૮૫૭-ડી-ઈ; ૮૪૯-એ-ડી]

બિહાર સ્કૂલ પરીક્ષા બોર્ડ વિ. સુભાસ ચંદ્ર સિંહા અને અન્ય (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૮: ૧૯૭૦ (૩) એસ.સી.આર. ૯૬૮ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

ઓંકાર લાલ બજાજ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય એક (૨૦૦૩) ૨ એસ.સી.સી. ૬૭૩: ૨૦૦૨ (૫) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૬૦૫ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૩. બોર્ડના આ નિષ્કર્ષોમાં કે (૧) પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં ચેડાં કરવામાં આવ્યા હતા; અને (૨) ‘જોડીઓ’ના સભ્યો તરીકે ઓળખાયેલા બધા અપીલકર્તાઓ આવી હેરફેર કરાયેલી પરીક્ષા પ્રક્રિયાના લાભાર્થીઓ છે, જો તેઓ જે પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખે છે તે નિર્વિવાદ હોય, તો તેમાં સ્વભાવતઃ કંઈ પણ અતાર્કિક અથવા તર્કવિરુદ્ધ નથી. દરેક પરિસ્થિતિ એ એક અનુમાન છે, જે અમુક મૂળભૂત તથ્યોમાંથી પ્રસ્ફુટિત થાય છે અને જે તથ્યો એકલેએ અથવા અન્ય કેટલીક હકીકતો સાથે સંયોજનમાં મળી તે પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરતા હતા. વિદ્યાર્થીઓ માટે રોલ નંબરોનું સર્જન અને વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ પરીક્ષા કેન્દ્રોમાં ફાળવવાની સમગ્ર પ્રક્રિયા કમ્પ્યુટરીકૃત પ્રક્રિયા દ્વારા કરવામાં આવે છે, તે વિવાદાસ્પદ નથી. તકનીકી રીતે આવી પ્રક્રિયામાં અમુક તર્કનું પાલન કરવું આવશ્યક છે, એવો બોર્ડનો દાવો અપીલકર્તાઓએ નકારી કાઢ્યો નથી. નિષ્ણાત સમિતિએ (માહિતીના વિશ્લેષણના આધારે) (૧) રોલ નંબરો ઉત્પન્ન કરવા અને પરીક્ષા કેન્દ્રો ફાળવવા માટે અનુસરાયેલો તર્ક ઓળખ્યો અને સાથે જ (૨) આ નિષ્કર્ષે પહોંચી કે અપીલકર્તાઓ તથા અન્ય કેટલાકના મામલામાં ફાળવણી શરૂઆતમાં અપનાવવામાં આવેલા તર્ક મુજબ નહોતી. આવી બાબતો સામાન્ય રીતે ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર નથી, કારણ કે આવી બાબતો અંગે નિર્ણય આપવા માટે અદાલતો પાસે આવશ્યક તકનીકી નિપુણતા ન હોવી સ્વાભાવિક છે. પ્રથમ બે પરિસ્થિતિઓની હકીકતી અથવા કાનૂની યોગ્યતા અંગે શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. [ફકરા ૩૬, ૩૭] [૮૫૮-એચ; ૮૫૯-એ-બી, સી-એફ]

૪. અપીલકર્તાઓએ દલીલ કરી કે રોલ નંબરોના ફાળવણી અને પરીક્ષા કેન્દ્રોની બાબતમાં સામાન્ય માળખાથી કોઈ વિપથન થયું હોય, તો સમગ્ર ફાળવણી પ્રક્રિયા બોર્ડ અને તેના અધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવી હોવાથી તેના માટે અપીલકર્તાઓને દોષારોપિત કરી શકાતા નથી અથવા તેમને 'દંડિત' કરી શકાતા નથી. વર્તમાન સંદર્ભમાં 'દોષ' અથવા 'દંડ' નો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. જો પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં છેડછાડ થઈ હોય, તો બધા અથવા કેટલાક અપીલકર્તાઓ દોષી છે કે નહીં તે એવો વિષય છે, જેની તપાસ ફોજદારી અદાલત દ્વારા ત્યારે અને જ્યારે કોઈ અપીલકર્તા વિરુદ્ધ ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે ત્યારે કરવાનું રહેશે. પરંતુ પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં છેડછાડ થઈ હતી એ હકીકત, અહીં પડકારવામાં આવેલી કાર્યવાહી જેવી વહીવટી કાર્યવાહી માટે સંબંધિત છે. ઉક્ત હકીકતે આવી દૂષિત પ્રક્રિયાના લાભાર્થીઓની ઓળખ કરવા માટે વધુ તપાસનો આધાર રચ્યો હતો. આધારરૂપ બનાવવામાં આવેલી પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં, નિષ્ણાત સમિતિએ જે નિષ્કર્ષો આંક્યા અને જે પડકારાયેલ બોર્ડની કાર્યવાહીનો આધાર બન્યા, તેમાં કોઈ અતાર્કિકતા નથી. ખોટા મેળ ખાતા જવાબોને વધુ પ્રાધાન્ય આપવાનો સૂત્ર અપનાવવા બાબતે પણ બોર્ડના સૂત્રમાં કે નિર્ણયમાં કોઈ અતાર્કિકતા નથી. પરીક્ષામાં બે ઉમેદવારો એકબીજાની નજીક બેસીને એક પ્રશ્નનો એકસરખો સાચો જવાબ આપે તેમાં મૂળભૂત રીતે કોઈ શંકાસ્પદ બાબત નથી, કારણ કે એક પ્રશ્નનો માત્ર એક જ સાચો જવાબ હોઈ શકે. બીજી તરફ, જો તેઓ કોઈ આપેલ પ્રશ્નનો એકસરખો ખોટો જવાબ આપે અને આવા ખોટા જવાબોની સંખ્યા

વધુ હોય, તો તે નિશ્ચિતપણે શંકા ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઈ ગેરરીતિ થયાની દિશામાં એક મજબૂત પરિસ્થિતિ સૂચવે છે. આવો પરીક્ષણ આ અદાલતે બાગલેશ્વર પ્રસાદના કેસમાં માન્ય રાખ્યો હતો. અન્યથા પણ, આ બાબતમાં તપાસ આગળ ધપાવવી નિર્રથક બની રહે. અપીલકર્તાઓના પ્રવેશ રદ કરતાં પહેલાં પ્રતિવાદીઓ દ્વારા ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન કરવામાં આવ્યું ન હતું, આ આધાર પર પડકારાયેલ ચૂકાદામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો કોઈ કારણ નથી. [ફકરો ૩૮] [૮૫૯-૭; ૮૬૦-એ-એફ; ૮૬૧-એ, સી-ડી]

વડી અદાલત અને ઈન્ટરમીડિયેટ શિક્ષણ બોર્ડ, યુ.પી., અલ્હાબાદ તથા અન્ય વિ. બાગલેશ્વર પ્રસાદ તથા અન્ય (૧૯૬૩) ૩ એસ.સી.આર. ૭૬૭ – અવલંબ લેવામાં આવ્યો.

૫.૧. ત્યારબાદ જે પ્રશ્નની તપાસ કરવી આવશ્યક બને છે તે નોંધપાત્ર સમયગાળો વીતી ગયા પછી પ્રતિવાદીઓએ કરેલી કાર્યવાહીનું કાયદેસરપણું છે. તે દરેક અપીલકર્તાના સંદર્ભમાં એક વર્ષથી પાંચ વર્ષ સુધી ફેરફાર પામે છે. પ્રતિવાદીઓના નિર્ણયથી અનિવાર્ય રીતે વિવાદિત કાર્યવાહી ઊભી થઈ, જેણે વધુ ત્રણ વર્ષ વ્યતીત કરાવ્યાં. તેનો સમૂહ પરિણામ એ છે કે ૨૦૧૨ બેચના અપીલકર્તાઓએ મેડિકલ અભ્યાસક્રમમાં તાલીમ લેતા ચાર વર્ષ વ્યતીત કર્યા; અન્યોએ ક્રમશઃ વધુ લાંબા સમયગાળા, જે આઠ વર્ષ સુધી વિસ્તરતા હતા, વ્યતીત કર્યા, છતાં આ પડકારાયેલ કાર્યવાહી અને આ વિવાદિત નટપટિની લંબિતતા કારણે તેઓ પોતાની ઉપાધિઓ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહોતા. મોટાભાગના અપીલકર્તાઓએ, જો તેઓ પરીક્ષાઓમાં

સફળ થયા હોત, તો અત્યારે સુધીમાં ચિકિત્સાશાસ્ત્રની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી લીધી હોત. વર્તમાન પ્રકરણમાં, સંકળાયેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા તુલનાત્મક રીતે ખૂબ જ મોટી છે. આ નિષ્કર્ષના પ્રકાશમાં કે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ પડકારાયેલ કાર્યવાહી કરવા માટે પ્રતિવાદીઓએ અપનાવેલી પદ્ધતિ પણ ગેરકાયદેસર ગણાવી શકાય તેવી નથી અને તે માટે પ્રતિવાદીઓએ જે પુરાવા પર આધાર મૂક્યો હતો તે પણ ગેરકાયદેસર ગણાવી શકાય તેવા નથી, ત્યારે માત્ર એટલા આધાર પર કે નોંધપાત્ર સમયગાળો વીતી ગયો છે અથવા આવી કાર્યવાહીથી અપીલકર્તાઓના જીવન અને કારકિર્દી પર વિનાશક અસર પડશે, શું આ અદાલત પ્રતિવાદીઓની પડકારાયેલ કાર્યવાહી ઉપર હસ્તક્ષેપ કરી શકે? અને તેથી તે અસમતોલ અને અયોગ્ય ગણાય, એવો પ્રશ્ન ચિંતાજનક છે. [પરા ૩૯, ૪૬] [૮૬૧-ડી-એફ; ૮૬૪-ઈ-એફ]

પ.ર. દેશની જાહેર નીતિ અને વિશાળ જાહેર હિતો, હાલના વિવાદને લાગુ પડતી કોઈ વૈધાનિક જોગવાઈના અભાવે, પ્રશ્નોના નિરાકરણ માટે સમતાના વિચારોથી વધુ યોગ્ય માર્ગદર્શક બનશે. ગુનો કરનાર દ્વારા પ્રાપ્ત કરાયેલ લાભ જાળવી રાખવા અંગે આ દેશની જાહેર નીતિ એવી છે કે સામાન્ય રીતે એવો લાભ ગુનો કરનારને જાળવી રાખવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી. પરંતુ આ સિદ્ધાંતનો અમલ ત્યારે જ થાય છે જ્યારે નિર્ધારિત થાય કે તે લાભ ગુનો કરીને પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. સિતુ સાહુના કેસમાં પણ એવો સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો છે કે કાયદો છેતરપિંડીના ઉપાયો દ્વારા (કથિત રીતે) પ્રાપ્ત થયેલી મિલ્કત જાળવી રાખવાની મંજૂરી આપે છે, કારણ કે કાયદો વાજબી અવધિથી પરે તે આક્ષેપની તપાસ કરવાની

મંજૂરી આપતો નથી. જોકે, જ્યારે અન્ય નાગરિક હકોની વાત આવે છે ત્યારે વિવિધ અધિનિયમોમાંથી સ્પષ્ટ થતી જાહેર નીતિ એવી જણાય છે કે જેઓ ગુનાઓમાં દોષિત ઠર્યા હોય તેઓને તેમના બધા નાગરિક હકોમાંથી વંચિત ન રાખવા જોઈએ. તે તપાસવું આવશ્યક છે કે અપીલકર્તાઓએ છેતરપિંડીના ઉપાયો અપનાવીને કેટલાક લાભો મેળવ્યા હતા તે આધારે તેમને તેમના શિક્ષણના લાભોથી વંચિત રાખવું જાહેર નીતિ સાથે સુસંગત ગણાય કે નહીં. [પરા ૪૭, ૫૦, ૫૧] [૮૬૪-૭; ૮૬૭-ડી-ઈ; ૮૬૯-બી-ઈ]

સેન્ટ્રલ ઈનલેન્ડ વોટર ટ્રાન્સપોર્ટ કોર્પોરેશન લિમિટેડ અને અન્ય વિ. બ્રોજો નાથ ગાંગુલી અને અન્ય (૧૯૮૬) ૩ એસીસી ૧૫૬: ૧૯૮૬ (૨) એસસીઆર ૨૭૮ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

પ્રિયા ગુપ્તા વિ. સ્ટેટ ઓફ છત્તીસગઢ અને અન્ય (૨૦૧૨) ૭ એસસીસી ૪૩૩: ૨૦૧૨ (૫) એસસીઆર ૭૬૮; રામ પ્રીતી યાદવ વિ. યુ.પી. બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન અને અન્ય (૨૦૦૩) ૮ એસસીસી ૩૧૧: ૨૦૦૩ (૩) સપ્લ. એસસીઆર ૩૫૨ – સમજાવેલ.

૬.૧. તમામ અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ વિવિધ ગુનાઓના આચરણ અંગે તપાસ પણ ચાલી રહી છે, જે ગુનાઓ સાબિત થાય તો તેઓને ત્રણ વર્ષથી વધુ સમયગાળા સુધીની કેદની સજાને પાત્ર ઠરાવે, અને તેથી તેમના સંદર્ભે સંજ્ઞાન લેવા માટે કોઈ મર્યાદાનો સમયગાળો નથી. તેથી, માત્ર સમયાંતરના આધાર પર અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલી આક્ષેપિત કાર્યવાહી જાહેર નીતિ સાથે અસંગત છે એવું કહી

શકાય નહીં. ભલે છેતરપીંડીના ઉપાયોથી પ્રાપ્ત થયેલી 'મિલ્કત' જાળવી રાખવાની પરવાનગી ન આપવી એ જાહેર નીતિ આધારિત હિતાવહ સિદ્ધાંત છે, છતાં જાહેર હિતના દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે ત્યારે છેતરપીંડીના ઉપાય અપનાવીને જ્ઞાન હાંસલ કરવાની પરિસ્થિતિમાં ઉક્ત સિદ્ધાંતનો અમલ સમાજ માટે શંકાસ્પદ ઉપયોગિતાનો વિષય બની જાય છે. મિલ્કત (આર્થિક લાભ)ના સંદર્ભમાં, આ સિદ્ધાંતનો અમલ હકદાર માલિકના લાભમાં કાર્ય કરે છે. પરંતુ જ્ઞાનના હાંસલના સંદર્ભમાં, આ નિયમના અમલથી કોઈને લાભ થવાનો નથી અને તેથી તે માત્ર મર્યાદિત જાહેર હેતુની જ સેવા કરશે. [ફકરા પર, ૫૩] [૮૭૦-એ-ડી]

૬.૨. આશરે ૬૩૪ યુવાનો, જેઓએ તબીબી શિક્ષણમાં તેમની તાલીમ પહેલેથી પૂર્ણ કરી દીધી છે (અથવા પૂર્ણ કરવા અગ્રસર છે) અને જેમનું જ્ઞાન અન્યથા સમાજના હિત માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેમ હતું, તેઓને માત્ર આ અર્થમાં સમાજ માટે નિષ્પ્રયોજ્ય બનાવી દેવામાં આવશે કે તેમનું જ્ઞાન સમાજના કલ્યાણ માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાશે નહીં. પ્રશ્ન એ નથી કે આ અપીલકર્તાઓ કોઈ સહાનુભૂતિને પાત્ર છે કે નહીં. વધુ વિશાળ પ્રશ્ન એ છે કે શું આ સમાજ એવી તકનીકી રીતે પ્રશિક્ષિત અને લાયક માનવસંપત્તિનો વ્યય સહન કરી શકે, જેને ઉભી કરવા માટે ઊર્જા, સમય અને અન્ય ભૌતિક સંસાધનોનો પ્રચંડ પ્રમાણમાં વ્યય કરવો પડે છે. નિઃસંદેહ, ૬૩૪ અન્ય લાયક તબીબી સ્નાતકોનો વધુ એક સમૂહ તૈયાર કરવા માટે વધુ પાંચ વર્ષનો સમય અને નોંધપાત્ર ભૌતિક સંસાધનોનો ખર્ચ થાય છે. આ વિચારણાની પૃષ્ઠભૂમિમાં આ મુદ્દાનો નિર્ણય કરવો આવશ્યક છે. આ સંદર્ભમાં

બીજી એક મહત્વપૂર્ણ વિચારણા એ છે કે અપીલકર્તાઓમાંથી મોટાભાગના, પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં છેડછાડમાં તેમની સંબંધિત ભૂમિકા જે કંઈ હોય તે હોય, કિશોર ન્યાય અધિનિયમ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત મુજબ ‘કિશોર’ જ રહ્યાં હશે. તેઓને ફોજદારી કાયદા હેઠળ નિર્ધારિત કોઈપણ ‘શિક્ષા’ને આધીન કરી શકાતા નથી, ભલે તેઓ છેડછાડ કરાયેલી પરીક્ષા પ્રક્રિયાના માત્ર લાભાર્થીઓ જ નહીં પરંતુ પરીક્ષા પ્રક્રિયાને દૂષિત બનાવતાં અને ગુનાઓ રચતાં વિવિધ કૃત્યોના કર્તાઓ પણ હોય. ઉપરોક્ત કારણોસર, અપીલકર્તાઓને તબીબી અભ્યાસ પૂર્ણ કરવાની અને રાષ્ટ્રની સેવા કરવા માટે પ્રશિક્ષિત ડૉક્ટરો બનવાની અનુમતિ આપવી જોઈએ. પરંતુ તે જ સમયે એક પ્રબળ રાષ્ટ્રીય હિત એ છે કે અપ્રમાણિક લોકોને એવું માનવામાં ન આવે કે “સમય બધું સાજું કરી દે છે” અને જો તેઓ લાંબા સમય સુધી પોતાની ગેરકૃત્યમાંથી બચી રહેવામાં સફળ થાય તો સમાજ તેમની દરેક દુષ્કૃત્યને માફ કરી દેશે. સમાજને ગેરકૃત્ય કરનારાઓ પાસેથી કંઈક વળતર મળવું જ જોઈએ. વળતર આવશ્યક નથી કે નાણાંકીય જ હોય અને વર્તમાન મામલામાં તે એવું હોવું જોઈએ નહીં. અપીલકર્તાઓ લાયક ડૉક્ટરો બને ત્યારે અને જ્યાં બને ત્યાંથી, રાજ્ય હેઠળની સેવામાં કોઈ નિયમિત વેતન અને તેની સંલગ્ન સેવાકીય સુવિધાઓ વિના, તેમજ રાજ્યની સેવામાં સમાવી લેવા અંગે કોઈ દાવો વિના, અલબત્ત તેમના જીવનનિર્વાહ માટે અમુક ભથ્થું (નગદ અથવા વસ્તુરૂપે) ચુકવવાના આધીન રહી, તેમને પાંચ વર્ષ માટે રાષ્ટ્રની સેવા કરાવવા દ્વારા વિશાળ જનહિતની પૂર્તિ થશે. અપીલકર્તાઓને

તેમની તબીબી પદવીના પ્રમાણપત્રો માત્ર તેઓ પાંચ વર્ષ પૂર્ણ કરે ત્યારબાદ જ સોંપવામાં આવે. [પરા ૫૪, ૫૫, ૫૬] [૮૭૦-ડી-જી; ૮૭૧-એ-ઈ]

સિતુ સાહુ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ ઝારખંડ અને અન્ય (૨૦૦૪) ૮ એસ.સી.સી. ૩૪૦: ૨૦૦૪ (૪) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૨૫૮ – પર અવલંબન રાખવામાં આવ્યું.

બી. રમણજિની અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૫૩૩ : ૨૦૦૨ (૩) એસ.સી.આર. ૫૦૬; એસ.પી. ચેંગલવરાયા નાયડુ (મૃત) તેમના કાનૂની વારસદારો દ્વારા વિ. જગન્નાથ (મૃત) તેમના કાનૂની વારસદારો દ્વારા અને અન્ય, (૧૯૯૪) ૧ એસ.સી.સી. ૧ : ૧૯૯૩ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૪૨૨; બોર્ડ ઓફ હાઈસ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન, ઉત્તર પ્રદેશ વિ. ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તા અને અન્ય ૧૯૬૨ સપ્પ્ (૩) એસ.સી.આર. ૩૬ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

લેઝારસ એસ્ટેટ્સ લિ. વિ. બીઝલી (૧૯૫૬) ૧ ઓલ ઇ.આર. ૩૪૧ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

સાપ્રે, ન્યાયાધીશ દ્વારા. (આંશિક અસહમતિ દર્શાવતા)

૧. હાલના પ્રકરણના તથ્યો અંશતઃ બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડના પ્રકરણના તથ્યો સાથે અને અંશતઃ બાગલેશ્વર પ્રસાદ તથા પ્રેમ પ્રકાશના પ્રકરણોના તથ્યો સાથે સમાન છે. હું આપું નીચેના કારણોસર કહું છું. પ્રથમ, આ એવું પ્રકરણ છે જેમાં

૨૦૦૮ થી ૨૦૧૨ દરમિયાન યોજાયેલી પરીક્ષાઓમાં મોટી સંખ્યામાં ઉમેદવારો (બસોથી વધુ) નકલમાં સંકળાયેલા હોવાનું જણાયું હતું, જેમ કે બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશનના પ્રકરણમાં ૩૬ ઉમેદવારો નકલમાં સંકળાયેલા હોવાનું જણાયું હતું. બીજું, પરીક્ષાઓમાં નકલ કરવા માટે ઉમેદવારો દ્વારા એક્સરખી રીત અપનાવવામાં આવી હતી. આ પરિસ્થિતિ એ હકીકતને સમર્થન આપે છે કે ઉમેદવારો દ્વારા “સામૂહિક નકલ” આયોજનબદ્ધ રીતે કરવામાં આવી હતી; ત્રીજું, જે ઉમેદવારો નજીક નજીક જોડીમાં બેસવામાં સફળ રહ્યા હતા (જેઓનું વર્ણન “સ્કોરર” અને “લાભાર્થી” તરીકે કરવામાં આવ્યું છે), તેમના ખોટા જવાબો સતત એકબીજા સાથે મેળ ખાતા હતા. આ પરિસ્થિતિ પર બાગલેશ્વર પ્રસાદ અને પ્રેમ પ્રકાશ કલુનિયાના પ્રકરણોમાં એવો અભિપ્રાય રચવા માટે આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો કે બંને ઉમેદવારોએ એકબીજામાંથી નકલ કરી હતી; ચોથું, તપાસમાં જપ્ત કરાયેલ સામગ્રીએ પ્રાથમિક દષ્ટિએ સ્થાપિત કર્યું હતું કે અનેક ઉમેદવારો (અપીલકર્તાઓ) દ્વારા પ્રશ્નોના જવાબ આપી શકે તે માટે “સામૂહિક નકલ” આયોજનબદ્ધ રીતે કરવામાં આવી હતી; પાંચમું, કેટલાક વર્ષો માટે વ્યાપક દ્વારા મૂળ બનાવવામાં આવેલી બેઠક યોજના માં ઉમેદવારો (અપીલકર્તાઓ) તથા અપીલકર્તાઓ જેવા અન્ય લોકોને ચોક્કસ પરીક્ષા કેન્દ્રમાં એકબીજાની નજીક બેસાડી શકાય તે માટે ફેરફારો જોવા મળ્યા હતા જેથી તેઓ એકબીજામાંથી નકલ કરી શકે; છઠ્ઠું, પરીક્ષા પાસ કરવા છતાં ઘણા ઉમેદવારોએ કોઈપણ મેડિકલ કોલેજમાં પ્રવેશ લીધો ન હતો. બહુ થોડાંને છોડીને તેમના તરફથી કોઈ સંતોષકારક

જવાબ આપવામાં આવ્યો ન હતો; સાતમું, તપાસમાં જમ કરાયેલ સામગ્રી નિષ્ણાત સમિતિ દ્વારા એવો અભિપ્રાય બનાવવા માટે પૂરતી માનવામાં આવી હતી કે આ “સામૂહિક નકલ”નો કેસ હતો. તે ઉપરાંત, સંભાવનાઓ અને પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના આધાર પર એ પણ સ્થાપિત થયું હતું કે મોટા પાયે ઉમેદવારોએ, જેમાં અપીલકર્તાઓનો પણ સમાવેશ થતો હતો, સામૂહિક નકલ કરી હતી; આઠમું, નિષ્ણાત સમિતિએ તમામ દષ્ટિકોણોથી મુદ્દાઓની તપાસ કરી અને જમ કરાયેલ સામગ્રીનું વિશ્લેષણ કરીને એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી હતી કે આ ઉમેદવારો દ્વારા મોટા પાયે, આયોજનબદ્ધ વ્યૂહરચનાના ભાગરૂપે કરવામાં આવેલી “સામૂહિક નકલ”નો કેસ હતો અને તેમણે અયોગ્ય સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો; નવમું, કોઈપણ ઉમેદવાર દ્વારા નિષ્ણાત સમિતિના કોઈ સભ્ય અથવા/અને રાજ્ય/વ્યાપમના અધિકારીઓ વિરુદ્ધ દુર્ભાવનાના આક્ષેપો રિટ અરજીઓમાં કરવામાં આવ્યા ન હતા; દસમું, રિટ અદાલતે નિષ્ણાત સમિતિનો નિર્ણય પલટાવવા માટે અપીલી અદાલત તરીકે કાર્ય કરવું યોગ્ય રીતે સ્વીકાર્યું ન હતું; અગિયારમું, નિષ્ણાત સમિતિ દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલ સૂત્ર આવાં પ્રકારના કેસોમાં વિવિધ સંસ્થાઓ દ્વારા સામાન્ય રીતે લાગુ કરવામાં આવતું હતું અને અપીલકર્તાઓ દ્વારા, તે યોગ્ય સૂત્ર નથી એવો માત્ર દાવો કરવા સિવાય, તે સૂત્રમાં કોઈ તર્કવિરુદ્ધતા અથવા/અને મનસ્વિતા દર્શાવવામાં આવી ન હતી; અને અંતે, “સામૂહિક નકલ” શબ્દપ્રયોગ કોઈપણ અધિનિયમ/વિનિયમ/નિયમોમાં વ્યાખ્યાયિત ન હોવાને કારણે, સામાન્ય પ્રયોગમાં તેનો અર્થ એવો સંક્ષેપિત કરી શકાય કે “પરીક્ષામાં અયોગ્ય સાધનોનો

ઉપયોગ કરીને પોતાના પ્રશ્નપત્રના જવાબ આપતી વખતે નોંધપાત્ર અથવા મોટી સંખ્યામાં ઉમેદવારો નકલ કરતાં જોવા મળ્યા હોય અથવા નકલ કરી હોવાનું બહાર આવ્યું હોય”. આ વાત હાલના પ્રકરણના તથ્યોને સંપૂર્ણપણે લાગુ પડે છે. [પર ૪૫, ૪૬] [૮૮૯-એ-એચ; ૮૯૦-એ-સી]

બિહાર સ્કૂલ પરીક્ષા બોર્ડ વિ. સુભાષ ચંદ્ર સિંહા અને અન્ય (૧૯૭૦) ૧ એસીસી ૬૪૮: ૧૯૭૦ (૩) એસસીઆર ૯૬૮; બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન, યુ.પી., અલાહાબાદ અને અન્ય વિ. બાગલેશ્વર પ્રસાદ અને અન્ય (૧૯૬૩) ૩ એસસીઆર ૭૬૭ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૨. નિષ્ણાત સમિતિના નિર્ણય ઉપર રિટ અદાલત તેમજ આ અદાલત, બંને અપીલી અદાલત તરીકે બેસી શકતાં નહોતા અને સમિતિએ આધાર લીધેલી સામગ્રીમાં ખામી શોધી શકતાં નહોતા; બીજું, નિષ્ણાતોએ વિકસાવેલી પદ્ધતિ સામાન્ય રીતે એ જાણવા માટે લાગુ પાડવામાં આવતી હતી કે બે ઉમેદવારોએ એકબીજામાંથી નકલ કરી હતી કે કેમ, અને તેથી તેમાં કોઈ ખામી નોંધાઈ શકતી નહોતી; ત્રીજું, પરિણામો રદ કરવાનો નિર્ણય એસ.ટી.એફ. દ્વારા તપાસ દરમિયાન જમ કરાયેલ અન્ય સમકાલીન સામગ્રીના આધાર પર લેવાયો હતો; ચોથું, પરિણામો રદ કરવાનો નિર્ણય ઉતાવળમાં લેવાયો નહોતો, પરંતુ વિષય નિષ્ણાતોનો સમાવેશ કરતી નિષ્ણાત સમિતિએ સંપૂર્ણ મનનપૂર્વક લીધો હતો; અને અંતમાં, આ “વ્યાપક પાયે નકલ” નો મામલો હોવાથી, અપીલકર્તાઓને કોઈ કારણ દર્શાવો નોટિસ

આપવી જરૂરી નહોતી અને અપીલકર્તાઓને તે સામગ્રી પૂરી પાડવી પણ જરૂરી નહોતી. [પરા ૪૮] [૮૯૦-ઇ-એફ]

૩. સામાન્ય ભાષામાં જેને “સમૂહ નકલ” કહેવાય છે, તેનો આ સ્પષ્ટ મામલો છે. રાજ્ય/વ્યાપક દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયાને અન્યાયી અથવા મનસ્વી કહી શકાય નહીં. પડકારવામાં આવેલી કાર્યવાહી કુદરતી ન્યાયના નિયમોના ઉલ્લંઘનમાં નથી, અને આ કેસની હકીકતો પર તે નિયમો લાગુ પડતા નથી. આ સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે કુદરતી ન્યાયના નિયમો સંહિતાબદ્ધ નિયમો નથી અને તેથી આવા નિયમોને કઠોર બંધારણમાં બાંધી શકાય નહીં. કુદરતી ન્યાયના નિયમોનો હેતુ માત્ર એટલો જ છે કે નાગરિક પરિણામો ઉત્પન્ન કરતો આદેશ મનસ્વી રીતે પસાર ન થવો જોઈએ તેની ખાતરી થાય. એવો નિયમ નથી કે દરેક કેસમાં સંબંધિત વ્યક્તિને મૌખિક સુનાવણીની તક આપવી જ જોઈએ. આ સિદ્ધાંત હાલના મામલાને લાગુ પડે છે. [ફકરો ૫૦] [૮૯૧-એ-સી]

૪. આથી આગળની રજૂઆત તરફ આગળ વધીએ, એટલે કે, પરીક્ષા રદ કરવાનો નિર્ણય લેવામાં અસંગત વિલંબ થયો હતો અને આ દરમિયાન અપીલકર્તાઓએ તેમની સ્થિતિમાં ફેરફાર કરીને તેમની ડિગ્રીનો અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ કરી લીધો છે અથવા નજીકના ભવિષ્યમાં અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ કરવા જ રહ્યા છે, તેથી આ અદાલતે સમતાના વિચારાધારે અપીલકર્તાઓના હિતનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. અપીલકર્તાઓને આ આધારે કોઈ સમતાધિષ્ટિ રાહત માગવાનો હક નથી કે તેમણે મધ્યવર્તી અવધિ દરમિયાન તેમનો અભ્યાસક્રમ લગભગ પૂર્ણ કરી લીધો છે અને તેથી તેમના

પી.એમ.ટી. પરીક્ષાના પરિણામોના આધારે કોઈ કાર્યવાહી કરવી આવશ્યક નથી. વર્તમાન પ્રકરણમાં પ્રથમ દૃષ્ટિએ “સામૂહિક નકલ”નો કેસ સ્થાપિત થાય છે, જે અપીલકર્તાઓને આભારી છે, કારણ કે તેમણે પી.એમ.ટી. પરીક્ષામાં આયોજનબદ્ધ રીતે અયોગ્ય સાધનોનો આશ્રય લીધો હતો અને અંતે, જ્યારે કોઈ કૃત્ય ગુપ્ત રીતે કરવામાં આવે, ત્યારે તેનું ભેદ ઉકેલવામાં સમય લાગે છે. આ પરિસ્થિતિઓમાં, રાજ્ય અપીલકર્તાઓને તથા અપીલકર્તાઓ સમાન અન્ય ઉમેદવારોને, જ્યારે પણ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા યોજાય ત્યારે તેમાં બેસવાની પરવાનગી આપવાનો વિચાર કરી શકે અને જો ઉંમર મર્યાદા નિર્ધારિત હોય તો જે ઉમેદવારો તે મર્યાદા ઓળંગી ગયા હોય તેમને ઉંમર-શિથિલતા આપવાનો પણ વિચાર કરી શકે. આવી છૂટ, જો અપાય, તો તેનાથી કોઈને અન્યાય થશે નહીં અને તે જ સમયે આવા તમામ ઉમેદવારોને સારભૂત ન્યાય પણ મળશે. આથી વધુ કોઈ અનુકંપા માગવાનો અપીલકર્તાઓને હક નથી. [પરા ૫૧, ૫૭, ૫૮, ૬૧] [૮૯૧-ડી; ૮૯૪-એ-બી, સી-ડી; ૮૯૫-એચ; ૮૯૬-એ-બી]

૫. આ સર્વવિદિત છે કે પરીક્ષા હંમેશા ઉમેદવારની કુશળતા અને જ્ઞાનનું આકલન તથા મૂલવણી કરવા માટેના મુખ્ય સાધનોમાંના એક તરીકે માનવામાં આવે છે, ભલે તે શાળાની કસોટી હોય, યુનિવર્સિટી પરીક્ષા હોય, વ્યાવસાયિક પ્રવેશ પરીક્ષા હોય કે અન્ય કોઈ પરીક્ષા હોય. અભ્યાસમાં હોય કે રોજગારમાં, ઉમેદવાર તેની આગલી નિમણૂક માટે કેટલો યોગ્ય છે તે, તેથી, પરીક્ષામાં તેની કામગીરીના આધારે નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે. આ જ કારણસર પરીક્ષાને એવું સામાન્ય સાધન

માનવામાં આવે છે જેના આજુબાજુ સમગ્ર શિક્ષણ પ્રણાલી પરિભ્રમણ કરે છે. પરીક્ષામાં અનિયમિતતાઓ, શૈક્ષણિક છેતરપિંડી અથવા નકલખોરી, પરીક્ષા જેટલી જ જૂની છે. શિક્ષણવિદ દ્વારા કરવામાં આવેલા અભ્યાસે દર્શાવ્યું છે કે આવી અનિયમિતતાઓ વિશ્વભરમાં ધીમે ધીમે વધતી જાય છે અને તેના પરિણામે સમગ્ર પ્રણાલીની વિશ્વસનીયતા તથા વિશ્વાસપાત્રતા અંગે લોકોના વિશ્વાસને ધમકી ઊભી થઈ છે. આવી અનિયમિતતાઓ પરીક્ષા ખંડોની અંદર અને બહાર બને છે અને પરીક્ષા પહેલાં, દરમિયાન તથા પછી ઉમેદવારો, કર્મચારીઓ અને અન્ય બાહ્ય સંસ્થાઓ દ્વારા આચરવામાં આવે છે. ઉમેદવાર કોઈપણ રીતે પરીક્ષા પાસ કરી શકે તે માટે વિવિધ પ્રકારની ચુકિતઓ શોધી કાઢવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ અમલમાં મૂકવામાં આવે છે. તેથી, પરીક્ષાની પવિત્રતાનો નાશ થયો છે. આવી પ્રવૃત્તિઓને પ્રતિબંધિત કરવાની દૃષ્ટિએ, આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યએ એક કાયદો અમલમાં મૂક્યો હતો, પરંતુ આવી પ્રવૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરવા માટે તે અપૂરતો હોવાનું જાણવા મળ્યું. તેથી, વિશાળ જાહેર હિતને ધ્યાનમાં રાખી આવી પ્રવૃત્તિઓનો દટતાપૂર્વક સામનો કરવા માટે કેન્દ્ર અને રાજ્યોની સરકારો તેમજ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ/સંસ્થાનોએ વ્યાપક રીતે વિચારવિમર્શ કરી એકરૂપ નીતિ વિકસાવવી તે તેમની સામૂહિક જવાબદારી છે. આશા રાખવામાં આવે છે કે તે બાબતે અસરકારક ઉપચારાત્મક પગલાં લેવામાં આવશે. [ફકરા ૬૮ થી ૭૦] [૮૯૭-જી-એચ; ૮૯૮-એ-ડી]

વડી અદાલત અને ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન બોર્ડ, યુ.પી., અલાહાબાદ તથા અન્ય વિ. ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તા તથા અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૨ એસ.સી.

૧૧૧૦: ૧૯૬૨ સપ્લી. (૩) એસ.સી.આર. ૩૬; પ્રેમ પ્રકાશ કાલુનિયા વિ. પંજાબ યુનિવર્સિટી તથા અન્ય (૧૯૭૩) ૩ એસ.સી.સી. ૪૨૪; બી. રમણજિની તથા અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય તથા અન્ય (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૫૩૩: ૨૦૦૨ (૩) એસ.સી.આર. ૫૦૬; ચીફ જનરલ મેનેજર, કલકત્તા ટેલિફોન્સ ડિસ્ટ્રિક્ટ, ભારત સંચાર નિગમ લિ. વિ. સુરેન્દ્ર નાથ પાંડે તથા અન્ય, ૨૦૧૧ (૧૫) એસ.સી.સી. ૮૧: ૨૦૧૧ (૧૪) એસ.સી.આર. ૮૪૦; રામ પ્રીતી ચાદવ વિ. યુ.પી. વડી અદાલત અને ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન બોર્ડ તથા અન્ય (૨૦૦૩) ૮ એસ.સી.સી. ૩૧૧: ૨૦૦૩ (૩) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૩૫૨; માધ્યમિક શિક્ષા મંડળ એમ.પી. વિ. અભિલાષ શિક્ષા પ્રસાર સમિતિ તથા અન્ય, (૧૯૯૮) ૯ એસ.સી.સી. ૨૩૬ – આધાર લેવામાં આવ્યો.

પ્રિયા ગુપ્તા વિ. છત્તીસગઢ રાજ્ય અને અન્ય. (૨૦૧૨) ૭ એસ.સી.સી. ૪૩૩: ૨૦૧૨ (૫) એસ.સી.આર. ૭૬૮; ભારત સંઘ અને અન્ય વિ. તુલસીરામ પટેલ (૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. ૩૯૮: ૧૯૮૫ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૩૧; ડૉ. દિનેશ કુમાર અને અન્ય વિ. મોતીલાલ નહેરુ મેડિકલ કોલેજ, અલ્હાબાદ અને અન્ય., (૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. ૫૪૨: ૧૯૮૫ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય વિ. જલગાંવ મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ અને અન્ય. (૨૦૦૩) ૯ એસ.સી.સી. ૭૩૧: ૨૦૦૩ (૧) એસ.સી.આર. ૧૧૧૨; સીતુ સાહુ અને અન્ય વિ. ઝારખંડ રાજ્ય અને અન્ય. (૨૦૦૪) ૮ એસ.સી.સી. ૩૪૦: ૨૦૦૪ (૪) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૫૮ – ભિન્ન ઠરાવવામાં આવેલ.

કેસ કાયદા સંદર્ભ

ચેલમેશ્વર, ન્યાયમૂર્તિના ચુકાદામાં

- ૧૯૭૦ (૩) એસ.સી.આર. ૯૬૮, પરિષદે ૨૬ માં અવલંબિત
- ૨૦૦૨ (૩) એસ.સી.આર. ૫૦૬ નો પરિષદે ૨૬ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
- (૧૯૬૩) ૩ એસ.સી.આર. ૭૬૭નો પેરા ૨૬ પર આધાર લેવામાં આવ્યો
- ૧૯૬૨ સપ્લી. (૩) એસ.સી.આર. ૩૬ નો પરિષદે ૨૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
- ૨૦૦૨ (૫) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૬૦૫ પર પરિષદે ૨૭ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- ૨૦૧૨ (૫) એસ.સી.આર. ૭૬૮ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું પરિષદે ૪૦
- ૨૦૦૩ (૩) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૩૫૨ નું સ્પષ્ટીકરણ પરિષદે ૪૧
- ૧૯૯૩ (૩) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૪૨૨ નો પેરા ૪૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
- ૧૯૮૬ (૨) એસ.સી.આર. ૨૭૮ પર અનુચ્છેદ ૪૮માં અવલંબન રાખવામાં આવ્યું
- ૨૦૦૪ (૪) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૨૫૮ પર પરિષદે ૪૮ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

અભય મનોહર સાપરે, ન્યાયમૂર્તિના ચુકાદામાં

- ૧૯૬૨ સપ્ (૩) એસસીઆર ૩૬ પેરા ૨૪માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- (૧૯૬૩) ૩ એસ.સી.આર. ૭૬૭ પર પરિષદે ૪૫ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- ૧૯૭૦ (૩) એસ.સી.આર. ૯૬૮ પરિષદે ૪૫ માં આધારરૂપ માનવામાં આવ્યો
- ૨૦૦૨ (૩) એસ.સી.આર. ૫૦૬ પર પરિષદે ૩૬માં અવલંબ રાખવામાં આવ્યો
- (૧૯૭૩) ૩ એસ.સી.સી. ૪૨૪ પરિષદે ૪૫ માં આધારિત''
- ૨૦૧૧ (૧૪) એસ.સી.આર. ૮૪૦ પર પરિષદે ૩૮માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- ૨૦૦૩ (૩) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૩૫૨ પર પરિષદે ૪૧ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

(૧૯૯૮) ૯ એસીસી ૨૩૬ પર અનુચ્છેદ ૫૪ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

૨૦૧૨ (૫) એસ.સી.આર. ૭૬૮ ભિન્ન ઠરાવેલ ફરો પદ

૧૯૮૫ (૨) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૧૩૧ પૃથક્ ઠરાવેલ પરા ફર

૧૯૮૫ (૨) સપ્લી. એસ.સી.આર. ૧ વિભિન્ન ઠરાવવામાં આવેલ પેરા ફર

૨૦૦૩ (૧) એસ.સી.આર. ૧૧૧૨ ભિન્ન ઠેરવાયેલ પરિચ્છેદ ફર

૨૦૦૪ (૪) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૨૫૮ ભિન્ન ઠરાવાયેલ પરા ફર

દિવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર : દિવાની અપીલ ક્રમાંક ૧૭૨૭ સન ૨૦૧૬.

મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલત, જબલપુર ખંડપીઠ દ્વારા રિટ પિટિશન ક્રમાંક ૭૬૭૬
ઓફ ૨૦૧૪ માં તા. ૦૭.૧૦.૨૦૧૪ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી

સાથે

સી.એ. નં. ૧૭૨૦-૧૭૨૪, ૧૭૨૬, ૧૭૨૮, ૧૭૨૯, ૧૭૩૩, ૧૭૩૪-૧૭૪૧,
૧૭૪૨-૧૭૪૯, ૧૭૫૦-૧૭૫૧, ૧૭૫૨, ૧૭૫૩-૧૭૫૮, ૧૭૫૯-૧૭૬૪,
૧૭૬૫, ૧૭૬૬, ૧૭૬૭-૧૭૬૮, ૧૭૬૯-૧૭૭૪, ૧૭૭૬-૧૭૮૭, ૧૭૮૮,
૧૭૮૯-૧૭૯૧, ૧૭૯૨-૧૭૯૪, ૧૭૯૫-૧૭૯૮, ૧૭૯૯-૧૮૦૫, ૧૮૦૬-
૧૮૦૮, ૧૮૦૯, ૧૮૧૦-૧૮૧૧, ૧૮૧૨, ૧૮૧૩-૧૮૧૪, ૧૮૧૫, ૧૮૧૬-
૧૮૧૭, ૧૮૧૮-૧૮૧૯, ૧૮૨૦, ૧૮૨૧, ૧૮૨૨-૧૮૨૪, ૧૮૨૫, ૧૮૨૬,
૧૮૨૭, ૧૮૨૮, ૧૮૩૦, ૧૮૩૧-૧૮૩૨, ૧૮૩૩, ૧૮૩૪, ૧૮૩૫, ૧૮૩૬-
૧૮૩૭, ૧૮૩૮, ૧૮૩૯, ૧૮૪૦, ૧૮૪૧, ૧૮૪૨, ૧૮૪૩, ૧૮૪૪, ૧૮૪૫,
૧૮૪૬ અને ૨૦૧૬ની ૧૮૪૭-૧૮૫૨.

ડૉ. રાજીવ ધવન, સુશ્રી ઈન્દુ મલ્હોત્રા, પરિષ્ઠ વકીલો, વિજય કુમાર, થોમસ
ઊમ્મેન, સુશ્રી ભારતી ત્યાગી, સની ચૌધરી, નિખિલ જૈન, ગગન દીપ શર્મા, સુશ્રી
પ્રીતી સિંહ, સુશ્રી વિક્રમ મહેતા, વરુણ કુમાર ટિકમણી, વરુણ સિંહ, વિકાસ
મહેતા, નર હરી સિંહ, અનિરુદ્ધ પી. મયી, પરિદર કુમાર શર્મા, ભારત સિંહ,
આશિષ કે.આર. ઉપાધ્યાય, અમિત પવન, સુશ્રી પ્રગતિ નીખરા, સૂર્યનારાયણ
સિંહ, કરમવીર જિંદલ, દિવ્યકાંત લાહોટી, અનીશ ગુપ્તા, શશાંક ગર્ગ, પુલકિત તારે,

રામેશ્વર પ્રસાદ ગોયલ, રાજેન્દ્ર પ્રસાદ, સુશ્રી અભા આર. શર્મા, નવીન પ્રકાશ સુશ્રી મીતુ સિંહ, પુરુષોત્તમ શર્મા ત્રિપાઠી, ટી. મહિપાલ, મિથિલેશ કુમાર સિંહ, શ્રીમતી મંજુ સિંહ, અક્ષય રિંગે, ઈ. સી. અગ્રવાલા, આતીષી દિપંકર, અપીલકર્તા તરફથી વકીલો.

રંજિત કુમાર, એસજી, મનિન્દર સિંહ, એએસજી, સુશ્રી મીનાક્ષી અરોરા, વરિષ્ઠ વકીલ, આર. બાલાસુબ્રમણિયન, રાજીવ નંદા, સંતોષ કુમાર, બી. વી. બૈરમ દાસ, રાજુલ શ્રીવાસ્તવ, કે. કૃષ્ણ કુમાર, પુરુષેન્દ્ર કૌરવ, મિશ્રા સૌરભ, અંકિત કે.આર. લાલ, સંજીવ બંસલ, અક્ષય કે. ઘઈ, રાજીવ કુમાર બંસલ, સી. ડી. સિંહ, અમિથેસ કુમાર, શશાંક શેખર, (એમ. કે. સિંહા માટે), ગૌરવ શર્મા, પ્રતીક ભાટિયા, ધવલ મોહન, અર્જુન ગર્ગ, મનીષ યાદવ, પ્રમોદ શર્મા, અભિનવ ગુપ્તા, સુશ્રી પ્રતિભા જૈન, વકીલો પ્રતિવાદીઓ માટે.

નીચે દર્શાવેલ ચુકાદાઓ અને અદાલતનો આદેશ દ્વારા ઉચ્ચારવામાં આવ્યા હતા.

ચેલમેશ્વર, ન્યાયમૂર્તિ.

૧. મધ્ય પ્રદેશ વ્યવસાયિક પરીક્ષા મંડળ અધિનિયમ, ૨૦૦૭ [મધ્ય પ્રદેશ વ્યાવસાયિક પરીક્ષા બોર્ડ અધિનિયમ, ૨૦૦૭] (આગળ ચાલીને 'અધિનિયમ' તરીકે ઉલ્લેખિત) ૧૫મી ઓક્ટોબર ૨૦૦૭ના રોજ અમલમાં આવ્યું હતું. ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૩[૧] રાજ્ય સરકારની સૂચના દ્વારા બોર્ડ (એક નિગમિત સંસ્થા)ની સ્થાપનાની કલ્પના કરે છે. નિર્વિવાદ રીતે, આજદિન સુધી બોર્ડની રચના કરતી સૂચના જારી કરવામાં આવી નથી, પરંતુ મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યના વિવિધ

કાર્યપાલક આદેશો[૨] હેઠળ અગાઉ રચાયેલ સંસ્થા (આગળ ચાલીને "બોર્ડ" તરીકે ઉલ્લેખિત) અસ્તિત્વમાં ચલાવતું છે. તે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રાખે છે.

૨. કલમ ૧૦ હેઠળ નિર્દિષ્ટ કાયદેસર બોર્ડના ઉદ્દેશ્યો પૈકી એક નીચે મુજબ છે:

(એ) રાજ્ય સરકાર, અન્ય રાજ્ય સરકારો, કેન્દ્રીય સરકાર, યુનિવર્સિટીઓ અને રાષ્ટ્રીય અથવા રાજ્ય સ્તરની સંસ્થાઓની વિનંતિ પર વિવિધ વ્યાવસાયિક તથા અન્ય શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પ્રવેશ માટે પ્રવેશ પરીક્ષાઓ યોજવી.

૩. એવું પ્રગટ થાય છે કે મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યની વિવિધ તબીબી મહાવિદ્યાલયોમાં, ભલે તે ખાનગી રીતે સંચાલિત હોય કે સરકાર દ્વારા સંચાલિત હોય, પ્રવેશો એક સામાન્ય પ્રવેશ પરીક્ષા દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે [જેને "પ્રી-મેડિકલ એન્ટ્રન્સ ટેસ્ટ (પી.એમ.ટી.)" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે]. આવી પરીક્ષા બોર્ડ દ્વારા દર વર્ષે લેવામાં આવતી હતી. આ અધિનિયમ બોર્ડ માટે કાયદેસર આધાર રચવાના હેતુથી પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, જેને અન્ય બાબતો ઉપરાંત, તબીબી મહાવિદ્યાલયોને સહિત વિવિધ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પ્રવેશ માટેની પ્રવેશ પરીક્ષાઓ યોજવાની આવશ્યકતા છે. દુર્ભાગ્યવશ, કલમ ૩ હેઠળ કલ્પાયેલ સૂચના કદી જારી કરવામાં આવી નહોતી, પરંતુ મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યના વહીવટતંત્રમાં સૌએ આ બધા વર્ષો દરમિયાન આ માન્યતા પર કાર્ય કર્યું કે બોર્ડ (એક કાલ્પનિક સત્તા) કોઈક રીતે અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ કલ્પાયેલ સંસ્થા બની જશે. મુદ્દાનો આ પાસો આ મામલાના પ્રશ્નોમાંનો એક છે; અને તેથી, હું આ ચુકાદામાં આગળ તેના વિષે વિચારણા કરીશ.

૪. વર્ષ ૨૦૧૩ માટે મેડિકલ કોલેજોમાં પ્રવેશ માટેની પ્રવેશ પરીક્ષા ઉપરોક્ત બોર્ડ દ્વારા તા. ૭.૭.૨૦૧૩ના રોજ લેવામાં આવી હતી. તે જ દિવસે, પરીક્ષાના સંદર્ભમાં વિશાળ પાયાની ષડયંત્રને અનુસરીને વિવિધ ગુનાઓના આચરણનો આક્ષેપ કરતાં પ્રાથમિક માહિતી અહેવાલ ક્રમાંક ૫૩૯ ઓફ ૨૦૧૩માં એક ગુનો નોંધવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત પ્રાથમિક માહિતી અહેવાલ વિદ્યાર્થીઓ તેમજ બોર્ડના વહીવટમાં કાર્યરત મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યના કેટલાક કર્મચારીઓને સહિત અનેક વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ નોંધવામાં આવ્યો હતો.

૫. બોર્ડના અધ્યક્ષે પણ આક્ષેપોની બાબતમાં કેટલીક તપાસ [૩] કરાવી હતી. દિનાંક ૯.૧૦.૨૦૧૩ અને ૬.૧૨.૨૦૧૩ ના બે આદેશો દ્વારા, બોર્ડે અનુક્રમે ૩૪૫ અને ૭૦ ઉમેદવારોના પરિણામો રદ કર્યા. તેના પરિણામે, ઉપરોક્ત વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ મેડિકલ કોલેજોમાં આપવામાં આવેલા પ્રવેશો રદ થયેલા ગણાયા. તે આદેશોને પડકારતાં, મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલત સમક્ષ રિટ અરજીઓનો એક સમૂહ દાખલ કરવામાં આવ્યો. જણાવેલ તમામ રિટ અરજીઓ મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતની ખંડપીઠ દ્વારા કું. પ્રતિભા સિંહ વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય તથા અન્યમાં દિનાંક ૧૧.૪.૨૦૧૪ ના આદેશથી ફગાવી દેવામાં આવી હતી. જણાવેલ ચુકાદાની યોગ્યતા એસ.એલ.પી. (સી) ક્રમાંક ૧૩૬૨૯-૬૩૦ સન ૨૦૧૪ (પૂજા ચાદવ તથા અન્ય વિ. એમ.પી. રાજ્ય તથા અન્ય) અને ૧૬૨૫૭ સન ૨૦૧૪ (સુમિત સિન્હા વિ. એમ.પી. રાજ્ય તથા અન્ય) માં પ્રશ્નાસ્પદ બનાવવામાં આવી હતી, જે અનુક્રમે દિનાંક ૧૯.૫.૨૦૧૪ અને ૦૮.૦૮.૨૦૧૪

ના આદેશો દ્વારા, વડી અદાલતના ચુકાદાની પુષ્ટિ કરતાં, ફગાવી દેવામાં આવી હતી.

૬. સમકક્ષ રીતે, ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત ગુનાની (એફ.આઈ.આર. ક્રમાંક ૫૩૯/૨૦૧૩) પોલીસ દ્વારા તપાસ કરવામાં આવી. બોર્ડના કેટલાક અધિકારીઓ તથા અન્ય કેટલાકની ધરપકડ કરવામાં આવી. ઉપરોક્ત ગુનાની તપાસ દરમિયાન એકત્ર કરાયેલી માહિતીના અનુસંધાને, તપાસ એજન્સીએ બોર્ડને તારીખ ૨૩.૧૦.૨૦૧૩ અને ૩૧.૧૨.૨૦૧૩ [૪] ના બે પત્રો મોકલ્યા. બાર સમક્ષ એવી જાણ કરવામાં આવી છે કે ઉપરોક્ત પત્રોમાંથી પ્રથમ પત્ર દ્વારા બોર્ડને ૨૦૧૨ ની પી.એમ.ટી. ના આયોજનમાં થયેલી કેટલીક અનિયમિતતાઓ અંગે માહિતગાર કરવામાં આવ્યું હતું, અને બીજા પત્ર દ્વારા બોર્ડને ૨૦૦૮ થી ૨૦૧૧ વર્ષોની પી.એમ.ટી. અંગે તપાસ કરાવવા તથા કેટલીક માહિતી પૂરી પાડવા કહેવામાં આવ્યું હતું. ઉક્ત પત્રો પ્રાપ્ત થયા બાદ, બોર્ડે માત્ર ૨૦૦૮ થી ૨૦૧૨ વર્ષોની પી.એમ.ટી. પ્રક્રિયા અંગે જ નહીં પરંતુ ૨૦૦૮ વર્ષની પણ તપાસ કરવાનો નિર્ણય કર્યો.

૭. તપાસ હાથ ધરવામાં આવી હતી. તપાસની પદ્ધતિ પી.એમ.ટી. ૨૦૧૩ સંબંધે હાથ ધરવામાં આવેલી તપાસ જેવી જ હતી. તપાસ અહેવાલોના આધારે બોર્ડે બે નિષ્કર્ષો પર પહોંચ્યું: (૧) ઉપરોક્ત પાંચેય વર્ષોમાંની પ્રત્યેકમાં પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં છેડછાડ કરવામાં આવી હતી; અને (૨) અપીલકર્તાઓ તેમજ અન્ય કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ[૫]એ ઉક્ત પરીક્ષાઓમાં અયોગ્ય ઉપાયોનો આશ્રય લીધો હતો.

તેઓ આવી છેડછાડ કરાયેલી પરીક્ષા પ્રક્રિયાના લાભાર્થી હતા. તેથી, બોર્ડ અપીલકર્તાઓ તથા અન્ય કેટલાકના પ્રવેશ રદ કર્યા. તેનાથી વ્યથિત થઈ, જેમના પ્રવેશ રદ કરવામાં આવ્યા હતા એવા મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓએ રિટ અરજીઓ દાખલ કરીને મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતનો આશરો લીધો. રિટ અરજીઓમાંની બહુમતી ૨૪.૦૯.૨૦૧૪ના એક સામાન્ય ચુકાદા દ્વારા નામંજૂર કરવામાં આવી. બાકીની રિટ અરજીઓ ૨૪.૦૯.૨૦૧૪ના ચુકાદાના પ્રકાશમાં ૭.૧૦.૨૦૧૪ના અન્ય એક સામાન્ય ચુકાદા દ્વારા નામંજૂર કરવામાં આવી. હાલની અપીલો ત્યાંના કેટલાક અસફળ અરજદારો (વિદ્યાર્થીઓ) દ્વારા ઉક્ત ચુકાદાઓ સામે કરવામાં આવેલી છે.

૮. હું વિવાદિત ચુકાદાઓની યોગ્યતાની તપાસ કરવા આગળ વધું તે પહેલાં, બોર્ડ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી પરીક્ષા પ્રક્રિયા (જે બાબતે કોઈ વિવાદ નથી)નું વ્યાપક રીતે વર્ણન કરવું તેમજ વિવિધ વિદ્યાર્થીઓના પ્રવેશો રદ કરવા માટે આધારરૂપ બનેલા આક્ષેપોના સ્વરૂપનું પણ વર્ણન કરવું ઉપયુક્ત રહેશે.

પ્રક્રિયા:

૯. પ્રત્યેક વર્ષે બોર્ડ રાજ્ય મધ્ય પ્રદેશની વિવિધ તબીબી મહાવિદ્યાલયોમાં પ્રવેશ મેળવવા ઇચ્છુક તમામ વિદ્યાર્થીઓ માટે સામાન્ય પ્રવેશ પરીક્ષા લેતું હતું (ઉદાહરણ તરીકે પી.એમ.ટી. ૨૦૧૩). પ્રત્યેક વર્ષે મોટા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીઓ (હજારોની દાયકાઓમાં) [૬] માત્ર રાજ્ય મધ્ય પ્રદેશના વિવિધ ભાગોમાંથી જ નહીં, પરંતુ અન્ય રાજ્યોમાંથી પણ આવી પરીક્ષામાં હાજર રહેતા હતા. આ પરીક્ષા

મધ્ય પ્રદેશના વિવિધ શહેરો/નગરોમાં લેવામાં આવે છે અને પ્રત્યેક શહેર/નગરમાં, તે શહેર/નગરમાંથી પી.એમ.ટી. માટે હાજર થવાનું પસંદ કરનાર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાને આધારે, એક અથવા વધુ નિર્ધારિત પરીક્ષા કેન્દ્રો હોય છે. આ પરીક્ષા કેન્દ્રો સામાન્ય રીતે તે શહેર/નગરમાં આવેલી વર્તમાન શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં સ્થિત હોય છે.

૧૦. અરજી કરનાર દરેક વિદ્યાર્થીને આરંભમાં નોંધણી નંબર આપવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ તેને રોલ નંબર ફાળવવામાં આવે છે. તમામ પક્ષકારોનો આ સંમત મામલો છે કે દરેક વિદ્યાર્થીને તે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છે છે તેવા શહેર/નગરની પસંદગી કરવાનો અધિકાર છે. વિદ્યાર્થી જે શહેર/નગરમાં પરીક્ષા આપવા ઇચ્છે છે તેની પસંદગીના આધારે, તે શહેર/નગરમાં વિદ્યાર્થીઓને નિર્દિષ્ટ પરીક્ષા કેન્દ્ર અથવા કેન્દ્રો (વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાને આધારે) ફાળવવામાં આવે છે, જેમ યોગ્ય હોય તેમ. રોલ નંબરો ઉત્પન્ન કરવાની અને દરેક વિદ્યાર્થીને પરીક્ષા કેન્દ્ર ફાળવવાની પ્રક્રિયા કમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ પ્રક્રિયા દ્વારા કરવામાં આવે છે. આવી પ્રક્રિયા બોર્ડના આંતરિક કમ્પ્યુટર નિષ્ણાત મંડળ દ્વારા રચવામાં આવી છે અને અમલમાં મૂકવામાં આવે છે.

૧૧. બોર્ડના અનુસાર, રાજ્યમાં વિદ્યાર્થીઓને રોલ નંબરો ઉત્પન્ન કરવાની અને તેમને વિવિધ પરીક્ષા કેન્દ્રોમાં ફાળવવાની આવી કમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ પ્રક્રિયા કોઈ તર્કસંગત પદ્ધતિનું અનુસરણ કરીને કરવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ વર્ષથી વર્ષ બદલાઈ શકે છે અને તમામ વર્ષો માટે સમાન હોવી આવશ્યક નથી. ઉદાહરણ

તરીકે, કોઈ ચોક્કસ વર્ષે રોલ નંબરોની ફાળવણી વિદ્યાર્થીઓના નામોના વર્ણાનુક્રમ મુજબ હોઈ શકે, જ્યારે બીજા વર્ષે તે જ ફાળવણી વિદ્યાર્થીઓની અરજીની તારીખના આધારે હોઈ શકે. (હું સ્પષ્ટ કરું છું કે હું આ વર્ષોમાં દરેક માટે લાગુ કરાયેલ ચોક્કસ તર્કની તપાસ કરતો નથી. આ ઉલ્લેખ માત્ર પદ્ધતિમાં થઈ શકતી ભિન્નતાઓની સંભાવનાઓ દર્શાવવા માટે જ હતો.) મહત્વની બાબત એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને રોલ નંબરો અને પરીક્ષા કેન્દ્રોની ફાળવણી તથા ઉત્પન્ન કરવાની પ્રક્રિયાના આધારરૂપ કોઈ પદ્ધતિ અને તર્કનું અસ્તિત્વ છે. આવી પદ્ધતિનું અસ્તિત્વ વર્તમાન કેસમાં ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ અને સસંગત છે.

૧૨. નિર્વિવાદ રીતે, પ્રવેશો રદ કરવા પૂર્વે કોઈપણ વિદ્યાર્થીને કારણ દર્શાવો નોટિસ આપવામાં આવી ન હતી. પ્રવેશ રદ કરવાનો આધાર બનેલા કારણો દર્શાવતો કોઈ કારણસભર આદેશ અપીલકર્તાઓમાંથી કોઈ એક સામે પણ ન તો પસાર કરવામાં આવ્યો હતો કે ન તો તામીલ કરવામાં આવ્યો હતો. કારણો પ્રથમ વખત વડી અદાલતમાં રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. અમારી સમક્ષ કરવામાં આવેલી દલીલો તથા પડકારાયેલ ચુકાદામાંથી એવું જણાય છે કે પ્રતિવાદીઓએ પરા ૭ (ઉપરોક્ત) માં ઉલ્લેખિત બે નિષ્કર્ષો સુધી પહોંચવા માટે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા[૭] પર આધાર રાખ્યો હતો.

૧૩. અપીલકર્તાઓનો વડી અદાલત સમક્ષનો કેસ એવો હતો કે:

(૧) અપીલકર્તાઓનો પ્રવેશ રદ કરતા આક્ષેપિત આદેશો પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોના સ્પષ્ટ ઉલ્લંઘનમાં પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. અપીલકર્તાઓમાંથી

કોઈને પણ નીચેનું કોઈ એક પણ આપવામાં આવ્યું ન હતું – કારણ સૂચક નોટિસ, જેમાં તે આક્ષેપો દર્શાવવામાં આવ્યા હતા, જેના આધારે તેમના પ્રવેશો રદ કરવાનો પ્રસ્તાવ કરવામાં આવ્યો હતો;અથવા પ્રવેશો રદ કરવાના આદેશોના આધારરૂપ બનેલા કારણો ધરાવતો કોઈપણ લેખિત આદેશ.

અતએવ, અપીલકર્તાઓ તે કારણોથી અજાણ છે કે જેણે પ્રતિવાદીઓને અપીલકર્તાઓનો પ્રવેશ રદ કરવા પ્રેર્યા. પરિણામે, અપીલકર્તાઓને તેમના પ્રવેશના રદબાતલના આક્ષેપિત પગલાં સામે પોતાનો બચાવ કરવાની કોઈ તક મળી નહોતી. સમગ્ર પ્રક્રિયા અપીલકર્તાઓની પાછળથી હાથ ધરવામાં આવી હતી. તેથી, પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોની આવશ્યકતાઓનું, વિશેષ કરીને 'ઓડી અલ્ટરમ પાર્ટેમ' ના નિયમનું, પાલન ન થવાને આધારે પ્રતિવાદીઓનું પગલું ગેરકાયદેસર છે અને શરૂઆતથી જ શૂન્ય છે.

કે પરિસ્થિતિઓ (પાદટિપ્પણી ક્રમાંક ૭ માં ઉલ્લેખિત) જેઓ પ્રતિવાદીઓના બે નિષ્કર્ષોનો આધાર બની હતી, એટલે કે પરીક્ષા પ્રક્રિયા સાથે ચેડાં કરવામાં આવ્યા હતા (વિચારાધીન દરેક વર્ષમાં) અને અપીલકર્તાઓ તથા અન્ય વ્યક્તિઓ આવી ચેડાં કરાયેલી પરીક્ષા પ્રક્રિયાના લાભાર્થીઓ છે, તેમનો કોઈ સાબિત થયેલો તથ્યાત્મક આધાર નથી અને તે માત્ર અનુમાનો છે. (આ સંદર્ભમાં કરવામાં આવેલી કેટલીક આનુષંગિક રજૂઆતો પર આ ચુકાદામાં આગળ વિચાર કરવામાં આવશે).

અપીલકર્તાઓએ આ દલીલ પણ અત્યંત જોરદાર રીતે કરી હતી કે જુદા જુદા બેચના (૨૦૦૮થી ૨૦૧૩ થતા) અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ કરાયેલો આક્ષેપિત નટપટિક્કમ, અપીલકર્તાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ કથિત કૃત્યદોષની તારીખ અને પ્રતિવાદીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ કાર્યવાહી ની તારીખ વચ્ચે થયેલા દીર્ઘકાલીન અંતરને ધ્યાનમાં લેતાં, ટકાઉ નથી. એવો પ્રસ્તાવ કરવામાં આવ્યો છે કે આક્ષેપિત કાર્યવાહી મનસ્વી છે અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે આ દંડ અપીલકર્તાઓના કથિત દુરાચરણની સરખામણીએ અસંગત પ્રમાણનો છે.

૧૪. બીજી તરફ, પ્રતિવાદી સત્તાધિકારીઓનો બચાવ આ રહ્યો છે:

(૧) તે “સામૂહિક નકલ” નો એવો કેસ છે, જે બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ વિ. સુભાષ ચંદ્ર સિંહા અને અન્ય, (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૮ (હવે પછી “સિંહા કેસ” તરીકે ઉલ્લેખિત) માં સર્જાયેલી પરિસ્થિતિ સમાન છે, જેમાં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે આવી પરિસ્થિતિમાં “વિષય અંગે વિગતવાર તપાસ હાથ ધરવાની અને કયા ઉમેદવારે અયોગ્ય સાધનો અપનાવ્યા નહોતા તેની ખાતરી કરવા માટે દરેક વ્યક્તિગત કેસની તપાસ કરવાની” કોઈ આવશ્યકતા રહેતી નથી. તેથી, અપીલકર્તાઓએ જે દલીલ કરી છે તે મુજબ કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનો કોઈ ભંગ થતો નથી;

(૨) કારણ કે અપીલકર્તાઓએ કપટપૂર્ણ ઉપાયો દ્વારા પ્રવેશ મેળવ્યો હતો, તેથી માત્ર આ આધાર પર કે કપટ શોધવામાં કંઈક વિલંબ થયો હતો, તેમને આવા કપટમાંથી ઉપજતા લાભો જાળવી રાખવાની પરવાનગી આપી શકાય નહીં.

૧૫. વડી અદાલતે પ્રતિવાદીઓ સાથે સહમતી વ્યક્ત કરી અને ઠરાવ્યું કે આ "સામૂહિક નકલ"નો મામલો છે અને ઓડી અલ્ટરમ પાર્ટમ નિયમની આવશ્યકતાનું પાલન કરવાની જરૂરિયાત નહોતી. આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં, વડી અદાલતે પી.એમ.ટી. ૨૦૧૩[૮]ના સંબંધમાં આપવામાં આવેલ પ્રતિભા સિંહના કેસમાં પોતાના અગાઉના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો. વડી અદાલતે પ્રતિવાદીઓના આ નિષ્કર્ષ સાથે પણ સહમતી વ્યક્ત કરી કે વિદ્યાર્થીઓને રોલ નંબરો અને પરીક્ષા કેન્દ્રોની ફાળવણીમાં (પ્રશ્નાધીન દરેક વર્ષના સંદર્ભે) એક તાર્કિક માળખું હતું અને અપીલકર્તાઓના સંદર્ભે તે કહેવાતું તાર્કિક માળખું ભંગ કરવામાં આવ્યું હતું. વડી અદાલતે આ હકીકતનો પણ નોંધ લીધી કે બોર્ડના નિષ્કર્ષો નિષ્ણાત સમિતિના અભિપ્રાય પર આધારિત છે (મૂળરૂપે કમ્પ્યુટર વિજ્ઞાનમાં લાયકાત ધરાવતા વ્યક્તિઓથી બનેલી) અને ન્યાયિક પુનર્વિલોકનમાં તેમાં હસ્તક્ષેપ કરી શકાય નહીં.

૧૬. બીજું પ્રતિપાદન પણ વડી અદાલતે આ આધાર પર નામંજૂર કર્યું કે તમામ અપીલકર્તાઓએ ગેરવાજબી સાધનોનો આયોજિત રીતે આશરો લીધો હતો (બોર્ડના અધિકારીઓ અને કેટલાક અન્ય ગુનાહિત તત્ત્વો સાથેની સાંઠગાંઠમાં, જેઓએ આવી વિશાળ પાયાની ગેરકાયદે પ્રવૃત્તિ આચરવામાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી હતી) અને પરીક્ષા પ્રણાલી સાથે છેતરપિંડી આચરી હતી. તેથી વડી અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે માત્ર છેતરપિંડી શોધી કાઢવામાં થોડો સમયગાળો

પસાર થયો હતો એટલા માટે અપીલકર્તાઓને છેતરપિંડી દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલો લાભ જાળવી રાખવાની પરવાનગી આપી શકાય નહીં.

૧૭. તેથી, આ તત્કાલ અપીલો.

૧૮. અપીલકર્તાઓની તરફેણી અમારી સમક્ષ એવી દલીલ કરવામાં આવે છે:

(૧) કે હાલના કેસો 'સમૂહ નકલ'ના કેસો નથી. જેઓની પ્રવેશ કાર્યવાહી રદ કરવામાં આવી છે તેવા વિદ્યાર્થીઓની નાની સંખ્યાને ધ્યાનમાં લેતાં અને પ્રશ્નિત દરેક વર્ષમાં પરીક્ષામાં ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્યાર્થીઓની મોટી સંખ્યાને ધ્યાનમાં લેતાં (જેની વિગત ઉપરોક્ત પરા ૭ માં અગાઉથી નોંધવામાં આવી ચૂકી છે), નકલ કરી હોવાનું આક્ષેપ કરાયેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા માત્ર નાનકડો અંશ બને છે; તેથી, આ "સમૂહ નકલ"ના કેસો છે એવું કહી શકાય નહીં.

(૨) આંકડાકીય માહિતીના આધારે ઉઠાવવામાં આવેલા વાંધા સિવાય, અપીલકર્તાઓનો એવો પણ મુદ્દો છે કે ધારણાત્મક દષ્ટિએ પણ હાલનો કેસ "સામૂહિક નકલ" ની શ્રેણીમાં આવતો કેસ ગણાવી શકાય નહીં. અપીલકર્તાઓના મતે, "સામૂહિક નકલ" શબ્દપ્રયોગને બિહાર સ્કૂલ પરીક્ષા બોર્ડ કેસ (ઉપરોક્ત) માં ચર્ચાયેલા મુજબ નિશ્ચિત કાનૂની અર્થછાયા છે અને હાલનો કેસ તે કેસમાં સમજાવવામાં આવેલ "સામૂહિક નકલ" ના વર્ણનને અનુરૂપ નથી.

(૩) અપીલકર્તાઓને સાંભળવાની બીજી બાજુનો નિયમનું પાલન કર્યા વગર પરીક્ષા અને અપીલકર્તાઓના પ્રવેશો રદ કરવું ગેરકાયદેસર છે અને દલીલની સુવિધા માટે એવું માન્ય રાખીએ કે પ્રતિવાદીઓ દ્વારા અમુક અનુમાન કાઢવા માટે

કોઈક આધાર (નિષ્ણાત સમિતિનો અભિપ્રાય) હતો, જે અનુમાનોએ આક્ષેપોના આધારરૂપ બની અપીલકર્તાઓએ પડકારેલા ઢિગુણ નિષ્કર્ષો સુધી દોરી ગયેલી પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ કર્યું, તો પણ પ્રતિવાદીઓ દ્વારા પ્રતિપાદિત દરેક પરિસ્થિતિ માટે [ફૂટનોટ નં. ૭ ના પેરા (૩) થી (૬) માં દર્શાવેલ] ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં અપવાદો હાજર છે. તેથી, પ્રતિવાદીઓનો એવો નિર્ણય કે આ બધા અપીલકર્તાઓએ “સામૂહિક નકલ”નો આશરો લીધો હતો અને તેથી તેમની પરીક્ષાના પરિણામો રદ કરવા જરૂરી હતા, જ્યારે અપીલકર્તાઓને પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની વાજબી તક પણ આપવામાં આવી નહોતી, તે ખામીયુક્ત છે અને કાયદેસર રીતે ટકી શકે એવો નથી. આવા અપવાદોને ધ્યાનમાં લેતાં, કાયદાની દષ્ટિએ અનિવાર્ય છે કે અપીલકર્તાઓના પ્રવેશો રદ કરવાનો નિર્ણય કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોને અનુરૂપ યોગ્ય તપાસથી પૂર્વવર્તી હોવો જોઈએ.

(જ) અપીલકર્તાઓએ આ ઉપરાંત કેટલીક અનુગામી રજૂઆતો પણ કરી હતી, જેથી દર્શાવી શકાય કે પ્રતિવાદીઓએ જે પુરાવા પર આધાર રાખ્યો છે તેવા તથ્યો પર આધારિત છે (જેની વિગતોનો યોગ્ય સ્થાને વિચાર કરવામાં આવશે) જે તે પુરાવાને અવિશ્વસનીય અને અવૈજ્ઞાનિક બનાવે છે.

(પ) અન્યથા પણ, કથિત ગેરરીતિ થયાની તારીખથી લાંબા સમયગાળા બાદ (૧ થી ૫ વર્ષ સુધીના સમયગાળામાં) અપીલકર્તાઓના પરિણામનું રદકરણ કરવું, બોર્ડ દ્વારા સત્તાનો તર્કવિરુદ્ધ ઉપયોગ છે. એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે તર્કવિરુદ્ધતા સિવાય પણ, આવી કાર્યવાહીનો માર્ગ આ ઉમેદવારોનું જીવન સાવ

બરબાદ કરી દેશે, કારણ કે તેઓ તેમની યુવાનીના સર્વોત્તમ કાળના અમૂલ્ય વર્ષો ગુમાવી બેસશે અને આ તબક્કે અન્ય કોઈ અભ્યાસક્રમ હાથ ધરવા માટે તેઓ ઉંમરમર્યાદાને કારણે અયોગ્ય ઠરશે.

હું આ વાત સ્પષ્ટ કરું છું કે અહીંના કોઈપણ અપીલકર્તાની એવી દલીલ નથી કે [ફૂટનોટ ૭ માં ઉલ્લેખિત] આક્ષેપો, ભલે તે નિર્વિવાદ રીતે સાબિત થયા હોય, તો પણ પ્રતિવાદીઓની પડકારવામાં આવેલી કાર્યવાહી ન્યાયસંગત ઠરાવવા કાયદામાં પૂરતા ન ગણાય.

(૬) અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ કલ્પિત અધિસૂચના ના હોવા કારણે, અધિનિયમ હેઠળ વિધિસર રચાયેલ કોઈ માન્ય બોર્ડ અસ્તિત્વમાં નથી અને તેથી, જ્યાં સુધી તે અપીલકર્તાઓને સંબંધિત હોય ત્યાં સુધી પરીક્ષાઓ તથા અપીલકર્તાઓના પ્રવેશો રદ કરવા માટે બોર્ડને કાયદાની કોઈ સત્તા નથી.

ચર્ચાઓ:

૧૯. હું પ્રથમ અપીલકર્તાઓની રજૂઆત ક્રમાંક (૬) અંગે વિચારણા કરીશ, અર્થાત્ અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ કલ્પિત સૂચના ન હોય ત્યારે તૃતીય પ્રતિવાદી – બિન-વૈધાનિક બોર્ડ – પાસે પોતાના દ્વારા લેવામાં આવેલી પરીક્ષા અથવા વિવિધ મેડિકલ કોલેજોમાં અપીલકર્તાઓને અપાયેલ પ્રવેશો રદ કરવાની કોઈ કાનૂની સત્તા નથી.

૨૦. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલે અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨)(ઈ) તરફ ધ્યાન દોર્યું, જે અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ રચાયેલ બોર્ડને "અનુચિત ઉપાયોનો ઉપયોગ કરતા અથવા બોર્ડ દ્વારા લેવાતી પરીક્ષાઓમાં હસ્તક્ષેપ કરતાં ઉમેદવારો પર દંડ લાદવા અંગેના નિયમો બનાવવાની" સત્તા આપે છે, અને દલીલ કરી કે આવી સત્તા, જે ક્યારેય રચવામાં આવે તો, માત્ર વૈધાનિક બોર્ડને જ ઉપલબ્ધ થાય અને હાલના તૃતીય પ્રતિવાદીને કાયદેસરની સત્તા નથી – એ અર્થમાં કે વિવાદિત કાર્યવાહી કરવા માટે વિધાનિક મંજૂરી ઉપલબ્ધ નથી.

૨૧. નિર્વિવાદ રીતે, અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ વિચારાયેલ અધિસૂચના હજી સુધી બહાર પાડવામાં આવી નથી. તૃતીય પ્રતિવાદી (બોર્ડ) ની રચના અને કાનૂની માળખા અંગે પ્રતિભા સિંહના કેસમાં વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. ઉક્ત ચુકાદામાંથી એવું જણાય છે કે તૃતીય પ્રતિવાદી (બોર્ડ) ને “મેડિકલ, ઇન્જિનિયરિંગ અને કૃષિ યુનિવર્સિટીઓમાં પ્રવેશ માટેની પરીક્ષા યોજવા તથા પોલિટેક્નિક્સમાં પ્રવેશ માટે અને આ સંબંધમાં જરૂરી કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે” રાજ્યપાલના નામે બહાર પાડવામાં આવેલી તા. ૧૭.૪.૧૯૮૨ ની અધિસૂચના દ્વારા અસ્તિત્વમાં લાવવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત અધિસૂચના તા. ૧૯.૪.૧૯૮૨ ના રોજ સત્તાવાર ગેઝેટમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી. આવો બોર્ડ પ્રારંભમાં ૧૩ સભ્યો સાથે રચવામાં આવ્યો હતો અને સમયાંતરે પુનઃરચિત કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, બોર્ડ એક બિન-સાંવિધિક ‘સંસ્થા’ છે. તે નિગમિત એકમ નથી. સરકારથી ભિન્ન તેનું કોઈ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ નથી. બોર્ડ કયા હેતુ માટે રચાયો છે તે

અંગેના અસ્પષ્ટ નિવેદનને છોડીને (ઉપર અવતરણ કરેલ), તા. ૧૭.૪.૧૯૮૨ ની અધિસૂચનામાં બોર્ડની સત્તાઓ અથવા કાર્યો પૈકી કોઈ બાબત અંગે કોઈ વિગતો સમાવિષ્ટ નથી[૮].

૨૨. પરિણામે, પીએમટી યોજવાની અને વિવિધ મેડિકલ કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓના પ્રવેશોને નિયંત્રિત કરવાની સમગ્ર પ્રક્રિયા માત્ર મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યની કાર્યપાલક સત્તાઓનો જ ઉપયોગ ગણાશે.

જો ત્રીજો પ્રતિવાદી બોર્ડ વિવાદિત કાર્યવાહી હાથ ધરવા માટે કોઈ કાનૂની સત્તા વિના હોય, તો તે સામાન્ય પ્રવેશ પરીક્ષા (પી.એમ.ટી.) યોજવા માટે પણ સમાન રીતે કોઈ કાનૂની સત્તા વિના છે.

આવી સામાન્ય પ્રવેશ પરીક્ષામાં મેળવેલ ગુણોના આધારે આપવામાં આવેલ કોઈપણ પ્રવેશ પણ કાનૂની સત્તા વિના, એટલે કે વિધાનિક મંજૂરીના અભાવે, સમાન રીતે રહેશે. અન્ય લોકોની સરખામણીએ આવી સત્તાના ઉપયોગના કાનૂની પરિણામો જે કંઈ હોય (જેનાં પરીક્ષણ માટે અમને આ અપીલોમાં બોલાવવામાં આવેલ નથી), તેમ છતાં અપીલકર્તાઓને એવું કહેવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં કે બોર્ડને તેમની વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવાની કાનૂની સત્તા નથી, કારણ કે તેઓ ઉક્ત પરીક્ષામાં હાજર રહ્યા હતા અને પરીક્ષામાં તેમણે મેળવેલ ગુણોના આધારે વિવિધ મેડિકલ કોલેજોમાં પ્રવેશ મેળવવાનો લાભ લીધો હતો.

કોઈપણ સ્થિતિમાં પણ, અપીલકર્તાઓની દલીલ નીચે દર્શાવેલ કારણોસર નામંજૂર કરવી આવશ્યક છે:

અમારા બંધારણની યોજનાના અનુસારે, રાજ્યની કાર્યપાલક સત્તા તેની વિધાન સત્તા જેટલી વ્યાપક છે[૧૦]. અમલમાં રહેલા કોઈ કાયદાના અભાવે, જાહેર હિતના સંરક્ષણ માટે કાર્યપાલક સત્તાનો નિશ્ચિતપણે ઉપયોગ કરી શકાય[૧૧]. અહીંના દરેક અપીલકર્તાને મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યની વૈધકીય મહાવિધાલયોમાં પ્રવેશ મેળવવાનો અધિકાર સ્વયં રાજ્યની કાર્યપાલક કાર્યવાહીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. નિઃસંદેહ, રાજ્યની કાર્યપાલક કાર્યવાહી પણ અધિકારો સર્જી શકે છે. જ્યાં સુધી બંધારણ અથવા કાયદામાં એવું કંઈ ન હોય કે જે અધિકારોના અપહરણ અથવા સ કોચનને પ્રતિબંધિત કરે, ત્યાં સુધી કાયદામાં નિર્ધારિત કોઈ વિશિષ્ટ પ્રક્રિયા અનુસાર કાર્યપાલક કાર્યવાહી દ્વારા રાજ્ય માટે એવું કરવું માન્ય છે. નિઃસંદેહ, બંધારણની સર્વોપરી આવશ્યકતા એ છે કે રાજ્યની દરેક કાર્યવાહી કારણસંગત હોવી જોઈએ અને જાહેર હિતથી પ્રેરિત હોવી જોઈએ. વિવાદિત કાર્યપાલક કાર્યવાહી પર પ્રતિબંધ મૂકે એવી કોઈ બાબત અમારા ધ્યાન પર લાવવામાં આવી નથી. જો તે સ્થાપિત થાય કે વ્યાપક પ્રમાણમાં અપનાવવામાં આવેલા અયોગ્ય ઉપાયોનું પરિણામે અનુક્રમિક વર્ષોની પ્રવેશ પરીક્ષા (પી.એમ.ટી.) પ્રક્રિયા દૂષિત બની હતી, તો જાહેર હિતના સંરક્ષણ માટે રાજ્યને યોગ્ય કાર્યવાહી કરવાની સત્તા નિઃસંદેહ હશે. તેથી, હું અપીલકર્તાઓની રજૂઆત નામંજૂર કરું છું.

૨૩. હવે હું અપીલકર્તાઓની રજૂઆતો ક્રમાંક (૧) અને (૨) અંગે વિચારણા કરીશ.

અમે રજૂઆતનો વિચાર કરીએ તે પહેલાં, સિન્હાના કેસમાં (ઉપરોક્ત) આ અદાલતના ચુકાદાના સંબંધિત પાસાનું પરીક્ષણ કરવું લાભદાયક રહેશે, કારણ કે અહીંના રિટ અરજદારો/અપીલકર્તાઓની રજૂઆતો નામંજૂર કરવા માટે વડી અદાલતે ઉક્ત ચુકાદા પર ઘણો આધાર મૂક્યો હતો.

જ્યાં સુધી સિન્હાનો કેસનો સંબંધ છે, તેને "વ્યાપક નકલ" ના કેસ તરીકે કુખ્યાતિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, તેમ છતાં જેમની પરીક્ષા રદ કરવામાં આવી હતી એવા વિદ્યાર્થીઓની કુલ સંખ્યા માત્ર ૩૬ હતી, જ્યારે બિહાર રાજ્યમાં આ પરીક્ષામાં ઉપસ્થિત થયેલા લોકોની સંખ્યા હજારોમાં હતી. રસપ્રદ વાત એ છે કે ઉક્ત ચુકાદામાં ક્યાંય પણ "વ્યાપક નકલ" એવો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો નહોતો. આ અદાલત સમક્ષ અપીલકર્તાઓ દ્વારા "હંસવાડીહ કેન્દ્ર ખાતે ૧૯૬૯ ની માધ્યમિક શાળા પરીક્ષામાં લેવાયેલ તમામ વિષયોની પરીક્ષાઓ" એ કારણસર રદ કરવાની કાર્યવાહી કાયદેસર હતી કે નહીં તે પ્રશ્ન વિચારાધીન હતો, કારણ કે "અન્યાયી સાધનોનો મોટા પાયે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો".

આ અદાલતે એવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યો હતો કે જ્યાં ઉક્ત સિદ્ધાંતનો અમલ કરવો અશક્યપ્રાય હોય ત્યાં પરીક્ષાઓ રદ કરવાની બાબતમાં ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન કરવું આવશ્યક નથી. વિશાળ પાયે ગેરરીતિપૂર્ણ ઉપાયો અપનાવવું તેમાંથી એક છે. આ અદાલતે ગેરરીતિપૂર્ણ ઉપાયોનો આશ્રય લીધો હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા વિદ્યાર્થીઓના ટકાવારીના આધારે નિર્ણય કર્યો નહોતો. જ્યારે આ અદાલતે પરિસ્થિતિને 'વિશાળ પાયે'

ગેરરીતિપૂર્ણ ઉપાયોની પ્રથા તરીકે વર્ણવી હતી, ત્યારે તેણે આ અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ માત્ર એક અથવા બે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા ગેરરીતિપૂર્ણ ઉપાયોની પ્રથાના કિસ્સાઓથી આ પરિસ્થિતિને અલગ દર્શાવવા માટે કર્યો હતો. આ અદાલતે આ પણ ઠરાવ્યું છે કે ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન કરવાથી વિમુખ થવાનું ન્યાયસંગત ઠરાવતી અન્ય પરિસ્થિતિઓ પણ છે. તે આ છે – પ્રશ્નપત્રોનું લીક થવું અને મોટી સંખ્યામાં ઉત્તરવહીઓનો નાશ[૧૨]. મારા મત મુજબ, તેમાં આપેલ ઉદાહરણો ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમના અમલના અપવાદરૂપ તમામ વર્ગોની સંપૂર્ણ ચાટી નથી.

અતએવ, જેમના દ્વારા અનુચિત ઉપાયો અપનાવવામાં આવ્યા હોવાનો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે એવા વિદ્યાર્થીઓની ટકાવારી અગત્યની નથી. તેવી જ રીતે, ‘મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓ’ દ્વારા અનુચિત ઉપાયો અપનાવવાનો પ્રસંગ જ એવો એકમાત્ર સંજોગ નથી કે જે ‘ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમ’ ના નિયમના પાલનના અભાવને ન્યાયસંગત ઠરાવે.

૨૪. તે મને આગામી પ્રશ્ન તરફ દોરી જાય છે કે, શું હાલના કેસમાં નિર્ધારિત પરિસ્થિતિ સિંહાના કેસમાં કલ્પિત અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓની અંદર આવે છે કે નહીં—

૨૫. બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪માં સમાવિષ્ટ બાંહેધરીના એક પાસા તરીકે ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન કરવાની આવશ્યકતાના મહત્વને ભારપૂર્વક દર્શાવવા માટે અમારી સમક્ષ મોટી સંખ્યામાં ચુકાદાઓ ઉઘ્ઘૂત કરવામાં આવ્યા છે.

બીજી તરફ, પ્રતિવાદીઓએ એ દર્શાવવા માટે એટલી જ નોંધપાત્ર સંખ્યામાં ચુકાદાઓ પર આધાર મૂક્યો છે કે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના પ્રયોગ અંગે સુપ્રસિદ્ધ અપવાદો પણ અસ્તિત્વમાં છે. મને એવું આવશ્યક લાગતું નથી કે તે તમામ ચુકાદાઓનું પરીક્ષણ કરવામાં આવે, કારણ કે કાનૂનના સામાન્ય સિદ્ધાંત તરીકે ઉપરોક્ત નિયમના મહત્વ અંગે કોઈ વિવાદ રહી શકતો નથી.

તથાપિ, પરીક્ષા પ્રક્રિયાને કલંકિત બનાવતી વિવિધ પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં ઉક્ત નિયમની લાગુ પડતાશ આ અદાલતના વિચારાધીન એકથી વધુ પ્રસંગોએ આવી છે. આ બાબતમાં કાયદો પૂરતો સુસ્થાપિત છે.

૨૬. બોર્ડનો કેસ એવો છે કે વિવાદિત કાર્યવાહી હાથ ધરવા માટે પરીક્ષા પ્રક્રિયાને દૂષિત કરવામાં વ્યક્તિગત વિદ્યાર્થીઓના દોષ અથવા સંડોવણીનો પુરાવો તેમની પાસે હોવો આવશ્યક નહોતો. એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે જો એવી કેટલીક વાજબી રીતે વિશ્વસનીય સામગ્રી ઉપલબ્ધ હોય કે જેથી આ હકીકત સ્થાપિત થાય કે અપીલકર્તાઓને લગતી હદ સુધી પરીક્ષા પ્રક્રિયા દૂષિત થઈ હતી, તો બોર્ડને વિવાદિત કાર્યવાહી કરવા કાયદેસર ન્યાયસંગતતા પ્રાપ્ત થાય. એકવાર પરીક્ષા પ્રક્રિયાનું દૂષિત થવું સ્થાપિત થઈ જાય, ત્યારે બોર્ડ દ્વારા નિષ્ણાત સમિતિના અહેવાલના આધારે ઓળખવામાં આવેલા અને દૂષિત પરીક્ષા પ્રક્રિયાના લાભાર્થી ગણાયેલા જોડીઓના સભ્ય એવા વિદ્યાર્થીઓ અંગે, બોર્ડ પર ઓડી અલ્ટેરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન કરવાની કાનૂની ફરજ રહેતી નથી. બોર્ડના જણાવ્યા મુજબ, પ્રશ્નમાં આવેલા દરેક વર્ષમાં પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં મોટા પાયે ચેડાં થયા હતા

અને તે અનેક વ્યક્તિઓને સામેલ કરતી ઊંડી સાજિશના અનુસંધાને થયા હતા. આવી પરિસ્થિતિમાં ઓડી અલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન કરવું અશક્યપ્રાય કસરત બને અને આ અદાલતના બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ વિ. સુભાષ ચંદ્ર સિન્હા અને અન્ય, (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૮ તથા બી. રમણજિની અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ એ.પી. અને અન્ય, (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૫૩૩ ના ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં લેતા, તેવી કાર્યવાહી કરવી આવશ્યક નથી, એમ ભારપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યું. પ્રતિવાદીઓએ પરીક્ષામાં ગેરરીતિના કેસોમાં ન્યાયિક સમીક્ષાનો વ્યાપ અત્યંત મર્યાદિત હોય છે, તેવી તેમની રજૂઆતના સમર્થનમાં બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન, યુ.પી., અલ્હાબાદ અને અન્ય એક વિ. બાગલેશ્વર પ્રસાદ અને અન્ય એક, (૧૯૬૩) ૩ એસ.સી.આર. ૭૬૭ ઉપર પણ આધાર રાખ્યો.

૨૭. બીજી તરફ, અપીલકર્તાઓએ ઓડી અલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમની લાગુ પડતાની પાલના કરવાની આવશ્યકતા ઉપર ભાર મૂકવા માટે આ અદાલતના બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન, યુ.પી. વિ. ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તા અને અન્ય, ૧૯૬૨ સપ્લિ. (૩) એસ.સી.આર. ૩૬ તથા ઓંકાર લાલ બજાજ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, (૨૦૦૩) ૨ એસ.સી.સી. ૬૭૩ માં અહેવાલિત નિર્ણય પર ભારે નિર્ભરતા મૂકી.

૨૮. ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તા અને સુભાષ ચંદ્ર સિન્હા પરીક્ષામાં નકલ કર્યાના આક્ષેપના સંદર્ભમાં 'ઓડી અલ્ટરમ પાર્ટમ' ના નિયમની લાગુપાત્રતા સાથે સીધી

રીતે સંબંધિત છે. રમણજીનીનો મામલો પ્રશ્નપત્રો ફાઇ થવાના આધારે પરીક્ષા (જે કોઈ ભરતી પ્રક્રિયાના હેતુસર લેવામાં આવી હતી) રદ કરવા અંગેનો છે અને ઑંકાર લાલ બજાજ (ઉપરોક્ત) મોટાપાયે લોકોને કરાયેલ પેટ્રોલ પંપના ફાળવણીના રદકરણ અંગેનો છે, તેવા આક્ષેપોના આધારે કે આવી ફાળવણી ભ્રષ્ટ પસંદગી પ્રક્રિયાના પરિણામે કલંકિત બની હતી.

૨૯. બાગલેશ્વર પ્રસાદનો કેસ (ઉપરોક્ત) માત્ર બે વિદ્યાર્થીઓના (આ અદાલત સમક્ષના પ્રતિવાદી અને અન્ય એક) પરીક્ષાના પરિણામો રદ કરવાના કેસનો હતો, કારણ કે તેમણે અયોગ્ય ઉપાયો અપનાવ્યા હતા. તે ઓડી અલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમના પાલનના અભાવનો કેસ ન હતો. તે હેતુસર રચાયેલ ઉપસમિતિ દ્વારા તપાસ કરવામાં આવી હતી, અને તેમાં જાણવા મળ્યું હતું કે બન્ને વિદ્યાર્થીઓ અયોગ્ય ઉપાયો અપનાવવાના દોષી હતા. બન્ને વિદ્યાર્થીઓએ તેમની પરીક્ષા રદ કરવાના નિર્ણયને પડકાર્યો હતો. વડી અદાલતે આક્ષેપિત આદેશને આ આધારે રદ કર્યો હતો કે એવો કોઈ પ્રત્યક્ષ પુરાવો ન હતો જેના આધારે સમિતિ એ નિષ્કર્ષે આવી શકી હોત કે વિદ્યાર્થીઓએ અયોગ્ય ઉપાયો અપનાવ્યા હતા.

આ સર્વોચ્ચ અદાલતે વડી અદાલતના નિર્ણયને ઉલટાવી દીધો અને એવો નિર્ધાર કર્યો કે બન્ને ઉમેદવારોએ એકસરખા જવાબો આપ્યા હતા એ હકીકત માત્રથી જ પરીક્ષામાં અયોગ્ય સાધનો અપનાવ્યાનો પૂરતો પુરાવો મળી જાય છે. આ નિષ્કર્ષે પહોંચતાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું કે આવા કેસોમાં પ્રત્યક્ષ પુરાવાની માગણી કરવી "અનુચિત હશે[૧૩]" અને જ્યાં પ્રત્યક્ષ પુરાવો ઉપલબ્ધ

ન હોય ત્યાં "પ્રશ્નોને સંભાવનાઓ અને પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના પ્રકાશમાં વિચારવા પડશે". આ કેસમાં વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પરીક્ષાઓમાં અયોગ્ય સાધનો અપનાવવાના સંદર્ભમાં શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ (પરીક્ષા લેતી સંસ્થાઓ) ના નિર્ણયોના ન્યાયિક પુનર્વિલોકનને નિયંત્રિત કરતા સિદ્ધાંતો પણ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યા હતા. જો કે આ સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે શૈક્ષણિક સંસ્થાએ "કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું કડકપણે પાલન કરવું જ જોઈએ", તથાપિ ન્યાયિક પુનર્વિલોકનની વ્યાપ્તિ અત્યંત મર્યાદિત હોવાનું માનવામાં આવ્યું અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે "આવી તપાસોમાં ફોજદારી વિચારણાઓને નિયંત્રિત કરતા તમામ વિચારણાઓનો સમાવેશ કરવો .. યોગ્ય ગણાશે નહીં".

૩૦. આ અદાલતના ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તા (ઉપરોક્ત) મામલામાં આપેલ ચુકાદાનું કોઈપણ વિશ્લેષણ કરવું આવશ્યક નથી, કારણ કે તે જ મુદ્દાનો આ અદાલતે સિંહાના કેસમાં વિચાર કર્યો હતો, તેની મૂલવણી કરી હતી અને તેને ભિન્ન ગણાવ્યો હતો.

૩૧. હવે હું સિંહાના કેસ (ઉપરોક્ત) નું વિશ્લેષણ કરીશ.

માર્ચ, ૧૯૬૯ના મહિનામાં, બિહાર સ્કૂલ પરીક્ષા બોર્ડે માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે પરીક્ષા યોજી હતી. પરીક્ષાના પરિણામો પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા હતા. જોકે, હંસવાડીહ ખાતે પરીક્ષામાં હાજર રહેલા તમામ ૩૬ વિદ્યાર્થીઓનું પરિણામ જાહેર કરવામાં આવ્યું નહોતું. ઉપરોક્ત વિદ્યાર્થીઓ અંગે, તેમણે 'વિશાળ પાયે અન્યાયી સાધનોનો આશ્રય લીધો હતો' તે કારણસર પરીક્ષા

બોર્ડે તેમની પરીક્ષા રદ કરી હતી. તેમ છતાં, વિદ્યાર્થીઓને સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૯માં યોજાનારી પૂરક પરીક્ષામાં હાજર રહેવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.

વિદ્યાર્થીઓએ પટના વડી અદાલત સમક્ષ બોર્ડના ઉક્ત નિર્ણયને પડકાર્યો અને તેમાં સફળ રહ્યા.

આ અદાલતે પટના વડી અદાલતનો નિર્ણય ઉલટાવ્યો. મુખ્યત્વે, વિદ્યાર્થીઓની તરફેણી ઉઠાવવામાં આવેલ બે દલીલો (જેઓને વડી અદાલતે સ્વીકારી હતી):

૧) કે, કોઈએ પણ કોઈ પ્રકારની ગેરરીતિ કરવામાં આવી હોવાનું અંગે ફરિયાદ કરી ન હતી; તેથી, બોર્ડ પરિણામ રદ કરવામાં ન્યાયસંગત નહોતું.[૧૪]

૨) કે પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોની આવશ્યકતાનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળતા રહી હતી.[૧૫] તે મુદ્દાઓ પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તે નકારવામાં આવ્યા હતા.

આવા નિષ્કર્ષો પર પહોંચવા માટે, આ અદાલતે એ હકીકતની નોંધ લીધી હતી કે પરીક્ષા કેન્દ્રમાં અન્ય પરીક્ષા કેન્દ્રોની તુલનાએ અસામાન્ય રીતે ઊંચો સફળતાનો દર નોંધાયો હતો [૧૬] – પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા પર આધાર રાખવાનો આ એક કિસ્સો હતો. આ અદાલતે વધુમાં વિદ્યાર્થીઓની ઉત્તરપત્રિકાઓનું ચદરિછક નિરીક્ષણ પણ હાથ ધર્યું હતું અને એવો નિષ્કર્ષ નોંધાવ્યો હતો કે "ઉત્તરવહીઓની તુલનાએ જવાબોમાં એવી નોંધપાત્ર સમાનતા દર્શાવી હતી કે વિદ્યાર્થીઓને બાહ્ય સ્રોતમાંથી સહાય મળી હતી તે અંગે અમારા

મનમાં કોઈ શંકા રહી નહોતી. તેથી, અયોગ્ય સાધનો અપનાવવામાં આવ્યા હતા એવો નિષ્કર્ષ સંપૂર્ણપણે સમર્થિત થાય છે."

વિદ્યાર્થીઓએ આ અદાલતના ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તાના પ્રકરણમાં અગાઉના ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો હતો. તેમાં એવું ધરાવવામાં આવ્યું હતું કે વિદ્યાર્થીઓને (સંખ્યા માત્ર ૩) જેમની પરીક્ષા તેઓએ નકલનો આશરો લીધો હતો તે કારણસર રદ કરવામાં આવી હતી, તેમને પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની તક આપવી જોઈએ હતી.

આ અદાલતે ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તાના કેસથી ભેદ દર્શાવતા ઠરાવ્યું હતું કે ઉક્ત ચુકાદાનો એવો અર્થ થતો નથી કે "...જ્યાં સમગ્ર પરીક્ષા જ દુષિત બની ગઈ હોય, ઉદાહરણ તરીકે પ્રશ્નપત્રો ફાશ થવાને કારણે અથવા કેટલાક ઉત્તરપોથીઓના નાશને કારણે અથવા વિશાળ પાયે અપનાવાયેલા અન્યાયી ઉપાયો બહાર આવવાને કારણે..." એવા કેસોમાં ઓડી અલ્ટેરમ પાર્ટમનો નિયમ અનુસરવો અનિવાર્ય છે. આ અદાલતે વધુમાં એમ પણ ઠરાવ્યું હતું કે ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તાના કેસમાં "તે સમયે અદાલત પરીક્ષા લેતી સંસ્થાના પોતાના જ પરીક્ષા રદ કરવાની સત્તા અંગે વિચારણા કરતી ન હતી, જ્યારે તે આ બાબતે સંતુષ્ટ થઈ હોય કે પરીક્ષા યોગ્ય રીતે લેવામાં આવી ન હતી અથવા પરીક્ષાના આયોજન અને સંચાલનમાં પરીક્ષાર્થીઓના બહુમતે પોતે જે રીતે વર્તવું જોઈએ તે રીતે વર્તન કર્યું ન હતું" અને આ રીતે ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તાના કેસથી ભેદ દર્શાવ્યા પછી, આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

૧૪. આવા નિર્ણયો ને સંપૂર્ણ ન્યાયિક તપાસ પર નિર્ભર બનાવવાથી યુનિવર્સિટીઓ અને સ્કૂલ બોર્ડ જેવી સ્વાયત્ત સંસ્થાઓના કાર્યમાં વિલંબ થાય. જ્યાં આવી આવશ્યકતા ઉદ્ભવતી હોવાનું કહી શકાય તેવા કેસોમાં અમે કુદરતી ન્યાય અને નિષ્પક્ષ વર્તનના આવશ્યક તત્વોને ઓછા કરવા માંગતા નથી, તેમ છતાં અમે એ પણ નથી ઇચ્છતા કે આ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે એમ સમજવામાં આવે કે પ્રતિનિધિત્વના અધિકાર સાથેની તપાસ દરેક કેસમાં, ભલે તે કેટલો જ ભિન્ન હોય, હંમેશા પૂર્વગામી હોવી જ જોઈએ. યુનિવર્સિટીઓ તેમના ધોરણો અને પરીક્ષાઓના આયોજન માટે જવાબદાર છે. પરીક્ષાનો સાર એ છે કે દરેક વ્યક્તિની યોગ્યતાનું મૂલવણ કોઈ બાહ્ય સ્ત્રોતની મદદ વિના કરવામાં આવે. જો કોઈ કેન્દ્ર પર સમગ્ર વિદ્યાર્થીઓનો વર્ગ મદદ પ્રાપ્ત કરે અને તેમને એવી રીતે સંચાલિત કરવામાં આવે કે તેઓ આશરે ૧૦૦% સફળતા પ્રાપ્ત કરે, જ્યારે અન્ય કેન્દ્રો પર અન્ય વિદ્યાર્થીઓ માત્ર સરેરાશ ૫૦% જ સફળ થાય, તો સ્પષ્ટ છે કે યુનિવર્સિટી અથવા બોર્ડે આ બાબતમાં કંઈક કરવું જ પડે. પરિણામો રોકી રાખવા અથવા પરીક્ષાઓ રદ કરવા પહેલાં તે તેના ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીઓને દલીલ કરવા અને પુરાવા રજૂ કરવાનો અધિકાર આપીને વિગતવાર અર્ધ-ન્યાયિક તપાસ કરી શકતું નથી. જો પૂરતું સામગ્રીલક્ષી દસ્તાવેજી આધાર હોય જેના આધારે એ દર્શાવી શકાય કે પરીક્ષાઓ રદ થવી જોઈએ એવા નિષ્કર્ષમાં યુનિવર્સિટી યોગ્ય હતી, તો શૈક્ષણિક ધોરણોની દૃષ્ટિએ આ સમસ્યાનું યુનિવર્સિટીએ કરેલું મૂલવણ માન્ય રાખવું જરૂરી છે. અદાલતે એવું કહેવું યોગ્ય નહિ બને કે મદદ મળી હતી કે

નહીં તે નક્કી કરવા માટે તમારે બધા ઉમેદવારોને, અથવા તેમના પ્રતિનિધિઓને પાણ, તપાસવા જ જોઈએ હતા. આવું કરવાથી, જો ખોટી સાક્ષીને પ્રોત્સાહન ન મળે તો પાણ, શિસ્તભંગને ચોક્કસ પ્રોત્સાહન મળશે.

મારા મત મુજબ, સિન્હાના કેસના ચુકાદામાંથી નીચેના સિદ્ધાંતો નિષ્પન્ન થાય છે:

(૧) જ્યાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હોય કે પરીક્ષા દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓએ "મોટા પાયે અયોગ્ય ઉપાયોનો આશરો લીધો હતો", ત્યાં આ અદાલત ઔપચારિક ફરિયાદની નોંધણી કરવા માટે આગ્રહ રાખશે નહીં. પરીક્ષામાં આવી કપટપ્રવૃત્તિ થઈ હોવાનો સંકેત આપતી કોઈપણ વિશ્વસનીય માહિતી પરીક્ષા લેવનાર સંસ્થાને કાર્યવાહી કરવા સત્તાધિકૃત કરવા માટે પૂરતી છે, કારણ કે પરીક્ષા લેવનાર સંસ્થાઓ "તેમના ધોરણો અને પરીક્ષાઓના સંચાલન માટે જવાબદાર છે" અને "પરીક્ષાનું સારતત્વ એ છે કે દરેક વ્યક્તિની લાયકાતનું મૂલવણ કોઈ બાહ્ય સ્ત્રોતની કોઈપણ મદદ વિના કરવામાં આવે".

(૨) કોઈ નિશ્ચિત પ્રકરણમાં, તપાસ કરતી સંસ્થાને પરીક્ષા દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓએ "વિશાળ પાયે અયોગ્ય સાધનોનો આશ્રય લીધો હતો" એવો નિષ્કર્ષ નોંધવા માટે એકમાત્ર પરિસ્થિતિ પાણ પોતે જ પૂરતી થઈ શકે. આ અદાલતે બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડના તે નિષ્કર્ષને મંજૂરી આપી હતી કે એક પરીક્ષા કેન્દ્રમાં[૧૭] વિદ્યાર્થીઓએ વિશાળ પાયે અયોગ્ય સાધનોનો આશ્રય લીધો હતો, અને પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના આધારે બોર્ડ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી નિર્ણય

પ્રક્રિયાને પણ મંજૂરી આપી હતી. તે એકમાત્ર પરિસ્થિતિ એ હતી કે પ્રશ્નાધીન કેન્દ્રમાંથી પરીક્ષામાં હાજર રહેલા વિદ્યાર્થીઓનો સફળતા દર અન્ય કેન્દ્રોની સરખામણીએ અતિશય ઊંચો હતો.

(૩) આવા કેસોમાં, પરીક્ષા સંસ્થાએ "તેના પૂર્વ વિદ્યાર્થીગણને રજૂઆત કરવાની અને પુરાવા રજૂ કરવાની હક સાથેની વિગતવાર અર્ધ-ન્યાયિક તપાસ" રાખવી આવશ્યક નથી અને પરીક્ષા સંસ્થાની "સમસ્યાની મૂળવણીનો આદર કરવો આવશ્યક છે."

(૪) પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરાવવા માટે, અર્થાત્ દરેક વિદ્યાર્થીને નોટિસ આપવી અને આવા કેસોમાં પરીક્ષા રદ કરતાં પહેલાં તપાસ હાથ ધરવી, એવો આગ્રહ રાખવો શિક્ષણના ધોરણો જાળવવા માટે જવાબદાર શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના કાર્યપ્રવાહને 'અટકાવી દેશે' અને "અનુશાસનહીનતાને પ્રોત્સાહન આપશે, જો નહીં તો, ખોટી સાક્ષી આપવાને પણ".

(૫) 'એક પક્ષને સાંભળ્યા વિના નિર્ણય ન કરવો' ના નિયમનું પાલન માત્ર 'વિશાળ પાયે અન્યાયી ઉપાયોનો ઉપયોગ' થયેલા રોજગાર સંબંધિત કેસોમાં જ આવશ્યક નથી એવું નથી, પરંતુ જ્યાં 'પ્રશ્નપત્રોનું લીકેજ' થયું હોય અથવા 'કેટલીક ઉત્તરપુસ્તિકાઓનો નાશ' થયો હોય વગેરે જેવી પરિસ્થિતિઓમાં પણ તે આવશ્યક નથી.

(૬) આ અદાલતે તે પરિસ્થિતિ વચ્ચે ભેદ દર્શાવ્યો હતો કે જેમાં વિદ્યાર્થીએ પરીક્ષામાં અયોગ્ય સાધનોનો આશરો લીધો હોવાના આધાર પર કોઈ વ્યક્તિગત

વિદ્યાર્થી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવામાં આવે અને તે પરિસ્થિતિ જેમાં સમગ્ર પરીક્ષા (અથવા વિદ્યાર્થીઓના કોઈ સમૂહના સંદર્ભમાં) રદ કરવામાં આવે, કારણ કે પ્રક્રિયા પોતે જ દૂષિત થઈ ગઈ હોય.

૩૨. બી. રમણજિનીનો કેસ એવો હતો જેમાં આંધ્ર પ્રદેશ સરકારે અનંતપુર જિલ્લામાં જિલ્લા પસંદગી સમિતિ દ્વારા લેવાયેલી પરીક્ષાઓને પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટના અહેવાલના આધારે રદ કરી હતી, કારણ કે વિશાળ પાયે નકલ થઈ હતી અને પ્રશ્નપત્રો લીક થયા હતા. ઉક્ત આદેશ વડી અદાલતે રદ કર્યો હતો. તે એવો કેસ હતો જેમાં પરીક્ષા રદ કરતાં પહેલાં ઉમેદવારોને કોઈ તક આપવામાં આવી નહોતી. પડકાર પ્રાકૃતિક ન્યાયના ભંગના આધારે નહોતો, પરંતુ એ આધારે હતો કે પરીક્ષા પ્રક્રિયા દૂષિત થઈ હતી એવો નિષ્કર્ષ ન્યાયસંગત ઠરાવે તેવું કોઈ સામગ્રી રાજ્ય સમક્ષ ઉપલબ્ધ નહોતું. અપીલમાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવીને ઉક્ત આદેશ પલટાવ્યો કે:

"૮. વધુમાં, ભલે આ સામૂહિક નકલનો અથવા પ્રશ્નપત્રોની ફોડફાડનો કે તેવી અન્ય પરિસ્થિતિનો મામલો ન હોય, તેમ છતાં સ્પષ્ટ છે કે પરીક્ષાના સંચાલનમાં ન્યાયસંગત પ્રક્રિયા અપનાવવી આવશ્યક છે. ન્યાયસંગત પ્રક્રિયાનું અર્થ એ થાય છે કે પરીક્ષામાં ભાગ લેતા ઉમેદવારો એકબીજા સામે ન્યાયસંગત સાધનો દ્વારા સ્પર્ધા કરવા સક્ષમ હોવા જોઈએ. કોઈપણ વ્યક્તિને નકલ કરીને અથવા પ્રશ્નપત્રનું પૂર્વજ્ઞાન મેળવીને અથવા અન્યથા કોઈ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. આવા મામલાઓમાં સરકારને વ્યાપક અવકાશ આપવો જોઈએ અને જરૂરી માહિતીના

કબજામાં રહેલી તથા તે જના આધારે કાર્યવાહી કરનાર સરકાર દ્વારા લેવાયેલ પગલામાં અદાલતોએ અયોગ્ય રીતે હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં. અદાલતોએ આવા પગલાને હળવાશથી લેવું જોઈએ નહીં અને તેમાં હસ્તક્ષેપ પણ કરવો જોઈએ નહીં, ખાસ કરીને જ્યારે સરકારને એક રીતે અથવા બીજી રીતે કાર્યવાહી કરવા માટે કંઈક સામગ્રી ઉપલબ્ધ હતી.”

૩૩. ઓંકાર લાલ બાજાજ (ઉપરોક્ત) ના મામલે આવતાં, ભારત સરકારે ‘ડીલર સિલેક્શન બોર્ડ’ ની ભલામણોના આધારે કરવામાં આવેલા તમામ રિટેલ આઉટલેટ, એલ.પી.જી. વિતરક નિયુક્તિ વગેરેના ફાળવણી રદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. આવા ફાળવણી કરવામાં ગેરકાયદેસરતા અને અયોગ્યતા અંગેના ગંભીર આક્ષેપોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો. અંદાજે લગભગ ૬૦૦૦ ફાળવણી, કોઈ પણ વધુ તપાસ કર્યા વિના અને ફાળવણીગ્રાહકોમાંથી કોઈને પણ તક આપ્યા વિના, રદ કરવામાં આવી હતી. આ અદાલતે તમામ ફાળવણી રદ કરતી સરકારની આજ્ઞા રદ કરી હતી, અને સાથે કેટલીક વધુ દિશાઓ આપી હતી કે ૪૧૩ ડીલરોના મામલાઓ (જેઓને આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરાયેલ સામગ્રીના આધારે અદાલતે ઓળખ્યા હતા) આ અદાલતના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ અને દિલ્હી વડી અદાલતના અન્ય એક સભ્ય ધરાવતી સમિતિ દ્વારા તપાસવામાં આવે. આવા નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે, આ અદાલતે ભારત સંઘની તે રજૂઆત નકારી કાઢી હતી કે નિશ્ચિત પરિસ્થિતિમાં, જ્યાં મોટી સંખ્યામાં પસંદગીઓ દૂષિત હોવાનું જાણવા મળે અને સારી તથા ખરાબ પસંદગીઓને અલગ પાડવાની પ્રક્રિયા સમયખાઉ હોય,

ત્યાં આવી સામૂહિક રદબાતલનો આશરો લેવો “કાયદેસર રીતે અનુમત્ય” હોઈ શકે. આ અદાલતે એવું મંતવ્ય વ્યક્ત કર્યું હતું કે “બધાની રદબાતલનો આશરો લઈને અપાયેલો ઉપાય, સમસ્યાથી પણ વધુ ખરાબ હતો. ઈલાજ રોગ કરતાં વધુ ખરાબ હતો. અસમાન લોકોને સમાન વર્તન આપવું એ અસમાનતા સિવાય બીજું કંઈ નથી. દૂષિત અને બાકીના એમ બન્ને વર્ગોને એકસરખા ધોરણે મૂકવું સંપૂર્ણપણે અયોગ્ય, મનમાનીપૂર્ણ અને બંધારણવિરોધી છે, કારણ કે તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરે છે.”

૩૪. ઉપરોક્ત નિર્ણયોનું વિશ્લેષણ કરતાં, નીચેના સિદ્ધાંતો ઉજાગર થાય છે:—

૧. સામાન્ય રીતે, પરીક્ષાઓમાં વિદ્યાર્થીઓએ અયોગ્ય ઉપાયો (તકલ)નો આશ્રય લીધો હતો તે આધારે તેમની પરીક્ષાઓ રદ કરવાની બાબતમાં, ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમનો નિયમ કડક રીતે અનુસરવો આવશ્યક છે.

૨. પરંતુ ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત એવા કિસ્સાઓમાં લાગુ પડતો નથી, જ્યાં તુલનાત્મક રીતે મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓએ અયોગ્ય સાધનો અપનાવ્યા હોય અને કેટલીક અન્ય એવી પરિસ્થિતિઓમાં પણ, જ્યાં અથવા તો પરીક્ષા પ્રક્રિયા દૂષિત બની ગઈ હોય અથવા વિદ્યાર્થીઓ તેમજ પરીક્ષા લેનાર સત્તામંડળ બંનેના નિયંત્રણથી પરના કારણોસર, ઓડી આલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમના પાલન પર આગ્રહ રાખીને પરીક્ષા પ્રક્રિયા આગળ ચાલુ રાખવી અન્યાયી અથવા અવ્યવહારુ બને.

૩. વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષામાં અયોગ્ય સાધનો અપનાવ્યા હતા તે હકીકત પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાથી સ્થાપિત કરી શકાય છે.

૪. પરીક્ષા લેતી સંસ્થાના નિર્ણયના ન્યાયિક પુનર્વિલોકનનો વ્યાપ અત્યંત મર્યાદિત છે. જો વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા વિશાળ પાયે ગેરવાજબી ઉપાયો અપનાવવામાં આવ્યા હતા એવો નિષ્કર્ષ પહોંચવા માટે તે સંસ્થા સમક્ષ કોઈ યુક્તિસંગત સામગ્રી હાજર હોય, તો એવો નિષ્કર્ષ કે તેના આધારરૂપ પુરાવા, બંનેને ફોજદારી અદાલતમાં પુરાવાની મૂલવણીને શાસિત કરતાં સિદ્ધાંતોના આધારે પરીક્ષણને આધીન રાખી શકાશે નહીં.

હાથવગા આ પ્રકરણ જેવા કેસોમાં, જ્યાં મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓના લાભ માટે પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં ચેડાં કરવામાં આવ્યા હોવાના પરિણામે ફોજદારી ષડયંત્રોના આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હોય, ત્યાં જો પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં ચેડાં કરવામાં આવ્યા હતા એવો નિષ્કર્ષ સમર્થન પામે તે માટે કોઈ ન્યાયસંગત સામગ્રી ઉપલબ્ધ હોય, તો તે નિશ્ચિતપણે સિદ્ધાંતોના કેસમાં દર્શાવાયેલ અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓમાંની એક ગણાશે.

ઉપરોક્ત ચુકાદાઓની તપાસ પરથી પ્રગટ થતા કાનૂની સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં, અમારું મત એવું છે કે જો એવો નિર્ભરપાત્ર સામગ્રી ઉપલબ્ધ હોય કે જેના આધારે આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શકાય કે પરીક્ષા પ્રક્રિયા દૂષિત થઈ ગઈ છે, તો હાલનો કેસ ઓડી આલ્ટેરમ પાર્ટમના નિયમના અપવાદોની શ્રેણીમાં આવી શકે છે.

તે મને આગામી પ્રશ્ન તરફ દોરી જાય છે – કે અપીલકર્તાઓ (અને કેટલાક અન્ય વિદ્યાર્થીઓ પણ) જેટલા અંશે સંબંધિત છે એટલા અંશે પરીક્ષા પ્રક્રિયા

કલંકિત થઈ હતી અને અપીલકર્તાઓ આવી કલંકિત પ્રક્રિયાના લાભાર્થી છે, એવા નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે બોર્ડ દ્વારા જે સામગ્રી પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો, તે ટકાઉ છે કે કેમ –

૩૫. અપીલકર્તાઓ દ્વારા અમને એ દર્શાવવા માટે ઘણો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો કે અહીંના દરેક અપીલકર્તા એવી સાજિશનો લાભાર્થી છે, જેના દ્વારા બોર્ડ દ્વારા હાથ ધરાયેલ પરીક્ષા પ્રક્રિયાની શુદ્ધતા દૂષિત થઈ છે, એવા નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે પ્રતિવાદીઓએ જે વિવિધ પરિસ્થિતિઓનો આધાર લીધો છે, તે ખંડનીય છે. વિદ્વાન વકીલે અમારી સમક્ષ દર્શાવ્યું કે બોર્ડે જેના ઉપર આધાર રાખ્યો છે તેવી પરિસ્થિતિઓમાંથી ઓછામાં ઓછા કેટલાક કેસોમાં એક અથવા વધુ પરિસ્થિતિઓ [પાદટીપ ૭ (ઉપરોક્ત) ના ઉપફક્ત (૩), (૪), (૫) અને (૬) માં દર્શાવેલ] લાગુ પડતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે, “સ્કોર” “લાભાર્થી” કરતાં વધુ કુશળ વિદ્યાર્થી હોય છે અને “સ્કોર” હંમેશાં પરીક્ષાના સમયે “લાભાર્થી”ની આગળ બેઠો હતો જેથી “લાભાર્થી” “સ્કોર” પાસેથી નકલ કરી શકે, એવી ધારણા ઓછામાં ઓછા કેટલાક કેસોમાં ખોટી હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું છે. એવા કેસો છે જેમાં “સ્કોર”ને “લાભાર્થી” કરતાં ઓછા ગુણ મળ્યા હતા. તેવી જ રીતે, “સ્કોર”એ પ્રવેશ મેળવવાનો હક આપે તેટલા ઊંચા ગુણ પ્રાપ્ત કર્યા હોવા છતાં મધ્ય પ્રદેશની કોઈપણ તબીબી મહાવિદ્યાલયમાં પ્રવેશ લીધો નહોતો, એવો આક્ષેપ ખોટો હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ઓછામાં ઓછા કેટલાક કેસોમાં “સ્કોર”એ વાસ્તવમાં મધ્ય પ્રદેશની કેટલીક તબીબી મહાવિદ્યાલયોમાં પ્રવેશ લીધો છે.

૩૬. બોર્ડના નિષ્કર્ષોમાં (૧) કે પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં ચેડાં કરવામાં આવ્યા હતા; અને (૨) કે અત્રેના તમામ અપીલકર્તાઓ, જેમની ઓળખ 'જોડીઓ'ના સભ્યો તરીકે કરવામાં આવી છે (જેનો અગાઉ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે), આવી ચલિત પરીક્ષા પ્રક્રિયાના લાભાર્થી છે[૧૮], જો તેઓ નિર્વિવાદ હોય, તો પરિસ્થિતિઓ પર (ઉપરોક્ત પાદટિપ્પણી ૭ માં ઉલ્લેખિત) આધાર રાખીને, સ્વભાવતઃ કશુંય અતર્કસંગત અથવા તર્કવિરુદ્ધ નથી. દરેક પરિસ્થિતિ એવો અનુમાન છે, જે કેટલીક મૂળભૂત હકીકતોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને જે હકીકતો પોતપોતાની રીતે અથવા કેટલીક અન્ય હકીકતો સાથે મળીને તે પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરતી હતી. એવી હકીકતોમાંથી એક અથવા વધુ હકીકતો (જે ઉપરોક્ત પાદટિપ્પણી ૭ ના (૩) થી (૬) માં દર્શાવેલી પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ કરે છે) સાચી નથી હોવાનું (કેટલાક અપીલકર્તાઓના સંદર્ભમાં) દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

૩૭. પ્રથમ બે પરિસ્થિતિઓનો પુરાવો (ટિપ્પણી ૭ માં ઉલ્લેખિત) કમ્પ્યુટરોમાં ઉપલબ્ધ માહિતીના વિશ્લેષણ પર આધારિત છે. વિદ્યાર્થીઓને રોલ નંબરો આપવામાં આવવાની અને વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ પરીક્ષા કેન્દ્રોમાં ફાળવણી કરવામાં આવવાની સમગ્ર પ્રક્રિયા કમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ પ્રક્રિયા દ્વારા કરવામાં આવે છે, તે હકીકત વિવાદાસ્પદ નથી. બોર્ડનો એવો દાવો કે તકનીકી રીતે આવી પ્રક્રિયામાં અમુક તર્કનું અનુસરણ કરવું આવશ્યક બને છે, તેનો અપીલકર્તાઓ દ્વારા વિવાદ કરવામાં આવ્યો નથી. નિષ્ણાત સમિતિએ (માહિતીના વિશ્લેષણના આધાર પર) (૧) રોલ નંબરો ઉત્પન્ન કરવા અને પરીક્ષા કેન્દ્રોની ફાળવણી માટે અનુસરાયેલ

તર્ક ઓળખ્યો હતો અને તેમજ (૨) આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી હતી કે અપીલકર્તાઓ અને થોડાક અન્ય વ્યક્તિઓના મામલે ફાળવણી પ્રારંભે અપનાવવામાં આવેલા તર્ક અનુસાર કરવામાં આવી નહોતી. આવા મુદ્દાઓ સામાન્ય રીતે ન્યાયિક પુનર્વિલોકન માટે સુગમ નથી, કારણ કે આવી બાબતોમાં નિર્ણય આપવા અદાલતો પાસે આવશ્યક તકનીકી નિષ્ણાતતા ન હોતી હોય છે. તે ઉપરાંત, આ નિષ્કર્ષો સામે કોઈ વિશિષ્ટ પડકાર કરવામાં આવ્યો નથી, સિવાય કે આ મુદ્દો સ્વતંત્ર નિષ્ણાત સમિતિ દ્વારા તપાસવામાં આવવો જોઈતો હતો. મને આવી રજૂઆત માટે કોઈ કાનૂની આધાર જણાતો નથી. તેથી, પ્રથમ બે પરિસ્થિતિઓની હકીકતી અથવા કાનૂની શૂદ્ધતા અંગે શંકા કરવાનો મને કોઈ કારણ દેખાતો નથી.

અતઃ, તર્કસંગત રીતે એ અનુસરે છે કે જ્યાં સુધી અપીલકર્તાઓ અને થોડા અન્ય વ્યક્તિઓનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં ચેડાં કરવામાં આવ્યા હતા.

૩૮. આ સંદર્ભમાં અપીલકર્તાઓની બીજી રજૂઆત એ છે કે જો રોલ નંબરોની ફાળવણી અને પરીક્ષા કેન્દ્રોના સંબંધમાં સામાન્ય પ્રણાલીમાથી કોઈ વિરોધ થયો હોય, તો તેના માટે અપીલકર્તાઓને દોષારોપણ કરી શકાય નહીં અથવા તેમને ‘દંડિત’ કરી શકાય નહીં, કારણ કે ફાળવણીની સમગ્ર પ્રક્રિયા બોર્ડ અને તેના અધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવી હતી.

મારા મત મુજબ, આ પરિસ્થિતિમાં ‘દોષારોપણ’ અથવા ‘દંડ’ પૈકી કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. જો પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં ચેડાં કરવામાં આવ્યા હોય, તો તમામ

અથવા કેટલાક અપીલકર્તાઓ દોષિત છે કે નહીં તે બાબત, જ્યારે અને જેમ કોઈ અપીલકર્તા સામે ફોજદારી કાર્યવાહી હાથ ધરવામાં આવે ત્યારે, ફોજદારી અદાલતે તપાસવાની બાબત છે.

પરંતુ પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં ચેડાં કરવામાં આવ્યા હતા તે હકીકત અહીં પડકારવામાં આવેલી જેવી વહીવટી કાર્યવાહી માટે સંબંધિત છે. ઉક્ત હકીકતે આવી દૂષિત પ્રક્રિયાના લાભાર્થીઓની ઓળખ કરવા માટેની આગળની તપાસનો પાયો રચ્યો હતો. આધાર તરીકે લેવાયેલા પરિસ્થિતિજન્ય તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતાં, મને નિષ્ણાત સમિતિએ કાઢેલા એવા નિષ્કર્ષોમાં, જે બોર્ડની પડકારવામાં આવેલી કાર્યવાહીનો આધાર બન્યા હતા, કોઈ અતાર્કિકતા અથવા અસ્થિરતા દેખાતી નથી. એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે પરીક્ષામાં ઓળખાયેલા જોડીઓના સભ્યોએ ગેરરીતિના ઉપાયોનો આશ્રય લીધો હતો એવો નિષ્કર્ષ નોંધવા માટે બોર્ડે અપનાવેલું સૂત્ર[૧૯] કોઈપણ વૈજ્ઞાનિક આધાર વિના છે. ખોટા મેળ ખાતા જવાબોને વધુ વજન આપવાના બોર્ડના નિર્ણયમાં અથવા તે સૂત્રમાં પણ મને કોઈ અતાર્કિકતા દેખાતી નથી. પરીક્ષામાં નજીક નજીક બેઠેલા બે ઉમેદવારોએ કોઈ પ્રશ્નનો એકસરખો સાચો જવાબ આપ્યો હોય તેમાં મૂળભૂત રીતે શંકાસ્પદ કંઈ નથી, કારણ કે કોઈ પ્રશ્નનો એક જ સાચો જવાબ હોઈ શકે. બીજી તરફ, જો તેઓ કોઈ નિર્ધારિત પ્રશ્નનો એકસરખો ખોટો જવાબ આપે અને આવા ખોટા જવાબોની સંખ્યા ઊંચી હોય, તો તે નિશ્ચિતપણે શંકા ઊભી કરી શકે છે અને કોઈ ગેરરીતિ

થયાનું સૂચવનાર મજબૂત પરિસ્થિતિ બને છે. એવો કસોટીનો ધોરણ આ અદાલતે બાગલેશ્વર પ્રસાદના કેસમાં[૨૦] મંજૂર કર્યો હતો.

અન્યથા પણ, મારા મતે, આ બાબતે તપાસને આગળ ધપાવવી નિષ્ફળ સાબિત થાય તેવી છે. દલીલખાતર એમ માનીએ કે અપીલકર્તાઓની રજૂઆત સાચી છે અને કેટલાક કેસોમાં (અપીલકર્તાઓના) અપીલકર્તાઓ દર્શાવી શકે છે (જો તેમને તક આપવામાં આવે) કે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા નિર્વિવાદ અને અચૂક નથી અને તેથી કુદરતી ન્યાયના ભંગના આધારે આક્ષેપિત આદેશ રદ કરવો જ જોઈએ, તો પણ બોર્ડને કાયદેસર રીતે દરેક અપીલકર્તાને નોટિસ આપી નવી તપાસ હાથ ધરવાનો અધિકાર રહેશે (હકીકતમાં, વર્ષ પ્રતિ વર્ષ પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં પદ્ધતિસર ચેડાં થયાના આક્ષેપને ધ્યાનમાં લેતાં, તેવું કરવું તેની ફરજ બનશે). તેનો અર્થ એ થશે કે તપાસ માટે તેમજ બોર્ડના અંતિમ નિર્ણયની શૂદ્ધતા અંગે અનુસંગિક (અનિવાર્ય) વાદવિવાદ માટે બોર્ડ અને અપીલકર્તાઓ બંનેએ વિશાળ સમય ખર્ચવો પડશે.

ઉપરોક્ત કારણોસર, અત્રેના અપીલકર્તાઓના પ્રવેશ રદ કરતા પહેલાં પ્રતિવાદીઓ દ્વારા ઓડી ઓલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન કરવામાં આવ્યું નહોતું, તે આધાર પર હું આક્ષેપિત ચુકાદામાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રસ્તાવ કરતો નથી.

૩૯. આગળનો પ્રશ્ન, જેની તપાસ આવશ્યક બને છે, તે ઘણો સમય વીતી ગયા પછી પ્રતિવાદીઓએ કરેલી કાર્યવાહીનું કાનૂનીપણું છે. દરેક અપીલકર્તાના

સંદર્ભમાં આ અવધિ એક વર્ષથી પાંચ વર્ષ વચ્ચે ફેરફાર કરે છે. પ્રતિવાદીઓના નિર્ણયના પરિણામે અનિવાર્ય રીતે વાદવિવાદ ઊભો થયો, જેમાં વધુ ત્રણ વર્ષ વ્યતીત થયા. તેની કુલ અસર એવી થઈ કે ૨૦૧૨ બેચના અપીલકર્તાઓએ વૈધકીય અભ્યાસક્રમમાં તાલીમ લેતાં ચાર વર્ષ પસાર કર્યા; જ્યારે અન્યોએ ક્રમશઃ વધુ લાંબા સમયગાળા, જે આઠ વર્ષ સુધી વિસ્તરે છે, પસાર કર્યા, છતાં વિવાદિત નટપટિ અને આ વાદવિવાદ લંબિત રહેવાના કારણે તેઓ પોતાની ઉપાધિઓ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. જો તેઓ પરીક્ષાઓમાં સફળ થયા હોત, તો અત્યાર સુધીમાં મોટાભાગના અપીલકર્તાઓએ વૈધકશાસ્ત્રની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી લીધી હોત.

૪૦. અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન વકીલે ઉષ્માભેર વિનંતી કરી કે આ અદાલત સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ પોતાની અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરીને, ન્યાયની માંગ સંતોષાય તે માટે, આ અદાલતને યોગ્ય લાગે તેવી શરતોને આધીન રાખીને અપીલકર્તાઓને તેમનું શિક્ષણ પૂર્ણ કરવાની મંજૂરી આપે. સુનાવણી દરમિયાન અત્યંત ભાવનાત્મક રજૂઆત કરવામાં આવી કે જો પ્રતિવાદીઓની આક્ષેપિત કાર્યવાહી યથાવત્ રહે, તો ૬૩૪ યુવાનોનું જીવન બરબાદ થઈ જશે. તેઓ તેમના યુવાનાવસ્થાના અમૂલ્ય સમયનો એક દાયકાનો ભાગ ગુમાવશે અને તેઓ પોતાને માટે, તેમના પરિવાર માટે, અત્રે સુધી કે સમાજ માટે પણ, વ્યવહારિક રીતે નિષ્પ્રયોજ્ય બની જશે. તેથી રજૂ કરવામાં આવ્યું કે આ અદાલત આક્ષેપિત આદેશોમાં નીચે દર્શાવેલ દ્વિ-સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં ફેરફાર કરે: (૧) આ દેશની જાહેર નીતિ, અપરાધોના સંદર્ભમાં પણ, એવી છે કે વિવિધ કાયદાઓ

હેઠળ નિર્ધારિત મર્યાદા અવધિ પછી તેમનો સંજ્ઞાન લઈ શકાય નહીં. વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું કે હાલની સ્થિતિએ અપીલકર્તાઓને માત્ર એક છેતરપિંડીના લાભાર્થી તરીકે આક્ષેપિત કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ હજી સુધી તેઓ અપરાધી હોવાનું સાબિત થયું નથી; (૨) આક્ષેપિત છેતરપિંડી થયાના સમયે અપીલકર્તાઓ કિશોરાવસ્થાની ઉંમરના યુવાનો હતા. ભલે તે સાબિત થાય કે દરેક અપીલકર્તા ‘અપરાધ’માં સીધો સહભાગી હતો, જેના પરિણામે પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં (વર્ષે વર્ષે) ચેડાં થયા, તોય કિશોર ન્યાય અધિનિયમની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં તેમને ફોજદારી કાયદા હેઠળની સજા હેઠળ લાવવામાં આવી શકશે નહીં. તેથી રજૂ કરવામાં આવ્યું કે આ અદાલત કેસની પરિસ્થિતિઓમાં યોગ્ય ગણે એવા આદેશો કરે, પરંતુ અપીલકર્તાઓને તેમના સમગ્ર ભવિષ્યથી વંચિત કરવાના ટૂંકે નહીં. આ સંદર્ભમાં વિદ્વાન વકીલે પ્રિયા ગુપ્તા વિ. છત્તીસગઢ રાજ્ય અને અન્ય, (૨૦૧૨) ૭ એસ.સી.સી. ૪૩૩ પર આધાર રાખ્યો.

૪૧. બીજી તરફ, પ્રતિવાદીઓની તરફથી દલીલ કરવામાં આવે છે કે અપીલકર્તાઓના ગેરકાયદેસર પ્રવેશોની પાછળ રહેલી ઊંડે પ્રસ્થાપિત સાજિશના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેતાં, અપીલકર્તાઓના મામલાઓમાં વ્યવહાર કરતાં કોઈપણ પ્રકારની દયા દર્શાવવાથી આ દેશમાં કાયદાના અમલીકરણ પર પ્રતિકૂળ અસર પડશે. વધુમાં દલીલ કરવામાં આવે છે કે "છેતરપિંડી બધું જ બગાડે છે" આ સુપ્રસિદ્ધ સૂત્ર તથા છેતરપિંડીભર્યા કૃત્યથી પ્રાપ્ત થયેલા લાભોને જાળવી રાખવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં તેવા કાયદાના સ્થાપિત સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં લેતાં,

અપીલકર્તાઓને આ અદાલત પાસેથી કોઈપણ સહાનુભૂતિપૂર્વકના વિચારનો દાવો કરવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં. ઉપરોક્ત રજૂઆતના સમર્થનમાં, વિદ્વાન વકીલે રામ પ્રીતી યાદવ વિ. યુ.પી. બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન તથા અન્ય, (૨૦૦૩) ૮ એસ.સી.સી. ૩૧૧ પર અવલંબન રાખ્યો હતો.

૪૨. ઉપર ઉલ્લેખિત પરસ્પર વિરોધી રજૂઆતોની ચર્ચા કરું તે પહેલાં, હરીફ પક્ષકારોએ આધાર રાખેલા બે ચુકાદાઓની તપાસ કરવી યોગ્ય હોવાનું હું માનું છું.

૪૩. રામ પ્રીતી યાદવનો કેસ એવો કેસ હતો જેમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ તૃતીય પ્રતિવાદીનું ઇન્ટરમીડિયેટ પરીક્ષાનું પરિણામ, તેણે પરીક્ષામાં ગેરરીતિના ઉપાયો અપનાવ્યાની શંકા આધારે, રોકી રાખવામાં આવ્યું હતું. તેમ છતાં, તેને એક કામચલાઉ ગુણપત્રક આપવામાં આવ્યું હતું, જેમાં તેની ઇન્ટરમીડિયેટ પરીક્ષાનું પરિણામ રોકી રાખવામાં આવ્યું છે એવી કોઈ નોંધ દર્શાવવામાં આવી નહોતી. ઉક્ત કામચલાઉ ગુણપત્રકના આધારે તેણે ઉચ્ચ અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો અને અનુસ્નાતક બન્યો તથા ઉત્તર પ્રદેશની એક કોલેજમાં શિક્ષક તરીકે નોકરી મેળવી. ઇન્ટરમીડિયેટ પરીક્ષાના લગભગ બાર વર્ષ બાદ તેને જાણ કરવામાં આવી કે તેની ઇન્ટરમીડિયેટ પરીક્ષા રદ કરવામાં આવી છે. અનિવાર્ય રીતે, ત્યારબાદ વિવાદપ્રક્રિયા શરૂ થઈ. હકીકતી પૃષ્ઠભૂમિના પરિણામ બાદ, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો કે "આ રીતે, તે સ્પષ્ટ થાય છે કે છેતરપિંડી આચરવામાં આવી હતી. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૩ ઉક્ત છેતરપિંડીનો એકમાત્ર લાભાર્થી છે અને તેથી એવું અનુમાન કરવું જ પડે કે તે તેમાં પક્ષકાર હતો". "છેતરપિંડી તમામ ન્યાયિક

કૃત્યોને, ધાર્મિક હોય કે લૌકિક, નિષ્ફળ બનાવે છે" એ સિદ્ધાંતનો આશ્રય લઈને અને એસ.પી. ચેંગલવરાયા નાયડુ (મૃત) દ્વારા વારસદારો વિ. જગન્નાથ (મૃત) દ્વારા વારસદારો તથા અન્ય, (૧૯૯૪) ૧ એસ.સી.સી. ૧ અને લેઝરસ એસ્ટેટ્સ લિ. વિ. બીસ્લી, (૧૯૫૬) ૧ ઓલ ઈ.આર. ૩૪૧ માં આપેલા બે અગાઉના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખીને, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે તૃતીય પ્રતિવાદીને રાહત આપનાર વડી અદાલતનો ચુકાદો પલટાવી દીધો.

જજ. પ્રિયા ગુપ્તાના કેસમાં (ઉપરોક્ત), શૈક્ષણિક વર્ષ ૨૦૦૬-૦૭માં એમ.બી.બી.એસ. અભ્યાસક્રમમાં પ્રિયા ગુપ્તાને આપવામાં આવેલ પ્રવેશ છત્તીસગઢ રાજ્ય દ્વારા ૨૦૧૦માં આ આધાર પર રદ કરવામાં આવ્યો હતો કે એવો પ્રવેશ સંબંધિત નિયમો[૨૧] મુજબ ન હતો. આ અદાલતે પ્રિયા ગુપ્તાના પ્રવેશના રદ કરવામાં કોઈ ગેરકાયદેસરતા જણાઈ ન હતી.[૨૨]

જોકે, પ્રિયા ગુપ્તાએ પોતાનો અભ્યાસક્રમ પહેલેથી પૂર્ણ કરી દીધો હતો તે હકીકતને ધ્યાનમાં લઈને, આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

"૭૪. કેસના વિશિષ્ટ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં, અપીલાધીન ચુકાદામાં અમને કોઈ કાનૂની અથવા અન્ય દુર્બળતા જણાતી નથી, પરંતુ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ ની પરિધિમાં રહી પક્ષકારો વચ્ચે સંપૂર્ણ ન્યાય કરવા માટે, અમે અપીલકર્તાઓને તેમના વ્યાવસાયિક અભ્યાસક્રમો પૂર્ણ કરવાની મંજૂરી આપીશું, આ શરતે કે તેઓ પૈકી દરેક જગદલપુર કોલેજને રૂપિયા ૫ લાખની રકમ

ચૂકવે, અને તે રકમનો ઉપયોગ જગદલપુર કોલેજમાં અવસંરચનાના વિકાસ માટે કરવામાં આવશે.

૭૫. અમે હાલના કેસમાં અપીલકર્તાઓની જેમ પ્રવેશ મંજૂર કરવા અને અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ કરવાની પરવાનગી આપવા જેવા કેસો માટે કોઈ નજિર નિર્ધારિત કરી નથી અને અમે એવું જણાવ્યું છે એમ પણ સમજવું જોઈએ નહીં."

રામ પ્રીતી ચાદવ તેમજ પ્રિયા ગુમાના પ્રકરણો (ઉપરોક્ત) બંને એવા પ્રકરણો છે જેમાં વ્યક્તિઓએ કોઈ છેતરપીંડીયુક્ત ઉપાયો દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા અવસરો વિવાદના વિષય બન્યા હતા. અગાઉના પ્રકરણમાં, આ અદાલતે રામ પ્રીતી ચાદવ વિરુદ્ધ કરાયેલી કાર્યવાહીનો કાયદેસરપણો નક્કી કરવા માટે, છેતરપીંડીયુક્ત કૃત્ય અને છેતરપીંડી બહાર આવવા વચ્ચેનો સમયાંતર ધ્યાનમાં લેવા ઇનકાર કર્યો હતો; જ્યારે પછીના પ્રકરણમાં આ અદાલતે એવું યોગ્ય માન્યું કે છેતરપીંડીયુક્ત ઉપાયો દ્વારા પ્રાપ્ત કરાયેલા લાભો, નિશ્ચિત રકમની ચુકવણીના આધારે, જેનો ઉપયોગ તેણીએ અભ્યાસ કર્યો હતો તે કોલેજમાં "માળખાકીય સુવિધાઓના વિકાસ માટે" કરવામાં આવે, તે રીતે જાળવી રાખવાની પરવાનગી આપવામાં આવે. આ અદાલતના અનેક ચુકાદાઓમાંથી આ પણ એક એવો ચુકાદો છે જે "વિશિષ્ટ હકીકતોના ન્યાયશાસ્ત્ર" હેઠળ આવે છે, સાથે આ સૂચના સાથે કે તે પૂર્વદષ્ટાંત રચતું નથી. !!

૭૫. તે જેમ હોય તેમ, ઉપર ચર્ચાયેલ બંને કેસો ઉચ્ચ શિક્ષણના લાભો કપટપૂર્વક પ્રાપ્ત કરવા સંબંધિત તેમની છેતરપીંડીયુક્ત વર્તણૂકના સંદર્ભમાં વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ

લેવાયેલા પગલાંની કાયદેસરતા અંગેના પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત છે (સંખ્યો ઓછી એવી વ્યક્તિઓ — ઉપરોક્ત કેસોમાંના પ્રથમ કેસમાં એક અને બીજા કેસમાં બે). તેમણે એવી દલીલ કરી હતી કે નોંધપાત્ર સમય વીતી ગયા પછી તેમને તેમના શિક્ષણના લાભોથી વંચિત કરવું અસમાનતાપૂર્ણ થશે. આ અદાલતે રામ પ્રીતી ચાદવની અરજી કાયદા તથા હકીકત બંને દૃષ્ટિએ નામંજૂર કરી હતી, પરંતુ પ્રિયા ગુપ્તાના કેસમાં તે કાયદાના દૃષ્ટિએ નામંજૂર કરવામાં આવી હતી — પરંતુ હકીકતના દૃષ્ટિએ સ્વીકારવામાં આવી હતી!

૪૬. હાલના મામલાની તરફ આવતાં, સંકળાયેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા તુલનાત્મક રીતે ઘણી વિશાળ છે[૨૩]. મારા દ્વારા અગાઉ નોંધાયેલા તે નિષ્કર્ષને ધ્યાનમાં લેતાં કે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ વિવાદિત કાર્યવાહી કરવા માટે પ્રતિવાદીઓ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયા કે પ્રતિવાદીઓ દ્વારા આધારરૂપ રાખવામાં આવેલ પુરાવો, બંનેમાંથી કોઈને પણ ગેરકાયદેસર ગણાવી શકાય તેમ નથી, તો પછી માત્ર એટલા આધારે કે ઘણો સમય વિતી ગયો છે અથવા આવી કાર્યવાહીનો અપીલકર્તાઓના જીવન અને કારકિર્દી ઉપર વિનાશક પ્રભાવ પડશે અને તેથી તે અસમાનતાપૂર્ણ ગણાય, શું આ અદાલતને પ્રતિવાદીઓની વિવાદિત કાર્યવાહી માં હસ્તક્ષેપ કરવાની પરવાનગી છે કે નહીં, તે એક વ્યથિત કરતો પ્રશ્ન છે.

૪૭. અમારી દષ્ટિએ, દેશની જાહેર નીતિ અને વિશાળ જાહેર હિતો, હાલના વિવાદને લાગુ પડે તેવી કોઈ વૈધાનિક જોગવાઈના અભાવે, પ્રશ્નોના નિરાકરણ માટે સમતાના વિચારોથી વધારે યોગ્ય માર્ગદર્શક રહેશે.

૪૮. સેન્ટ્રલ ઈનલેન્ડ પોટર ટ્રાન્સપોર્ટ કોર્પોરેશન લિમિટેડ અને અન્ય વિ. બ્રોજો નાથ ગાંગુલી અને અન્ય, (૧૯૮૬) ૩ એસસીસી ૧૫૬ માં આ અદાલતે જાહેર નીતિની સંકલ્પના તથા ન્યાયિક નિર્ણયપ્રક્રિયામાં તેની ભૂમિકાને નીચેના શબ્દોમાં સમજાવી હતી:

"૯૨. ભારતીય કરાર અધિનિયમમાં "જાહેર નીતિ" અથવા "જાહેર નીતિના વિરોધમાં" એવા શબ્દપ્રયોગોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલી નથી. વસ્તુઓના સ્વભાવને જોતાં, "જાહેર નીતિ", "જાહેર નીતિના વિરોધમાં", અથવા "જાહેર નીતિને વિરુદ્ધ" જેવા શબ્દપ્રયોગોની ચોક્કસ વ્યાખ્યા કરવી સંભવ નથી. તેમ છતાં, જાહેર નીતિ કોઈ વિશિષ્ટ સરકારની નીતિ નથી. તે એવો વિષય સૂચવે છે જે જાહેર હિત અને જનકલ્યાણ સાથે સંબંધિત હોય. શું જનકલ્યાણમાં છે અથવા જાહેર હિતમાં છે, અથવા શું જનકલ્યાણને કે જાહેર હિતને આઘાતક અથવા હાનિકારક બનશે, તેની કલ્પના સમયાંતરે બદલાતી આવી છે. જૂની કલ્પનાઓના સ્થાને નવી કલ્પનાઓ આવતી જતા, જે વ્યવહારો એક સમયે જાહેર નીતિના વિરોધમાં માનવામાં આવતા હતા, તેઓને હવે અદાલતો માન્ય રાખી રહી છે; અને તેવી જ રીતે, જ્યાં જાહેર નીતિનું સુપ્રસિદ્ધ અને માન્ય મથાળું અસ્તિત્વમાં રહ્યું છે, ત્યાં અદાલતોએ તેને નવા વ્યવહારો અને બદલાયેલ પરિસ્થિતિઓ સુધી વિસ્તૃત

કરવામાં હિચકિયાહટ દર્શાવી નથી, અને કેટલાંક પ્રસંગે તો જાહેર નીતિનું નવું મથાળું સર્જવામાં પણ તેઓ પાછી પડી નથી. આ વિષયમાં બે વિચારપ્રવાહો છે – "સંકુચિત દષ્ટિકોણ" શાળા અને "વિસ્તૃત દષ્ટિકોણ" શાળા. પ્રથમ મુજબ, અદાલતો જાહેર નીતિના નવા મથાળાં રચી શકતી નથી, જ્યારે દ્વિતીય આ ક્ષેત્રમાં ન્યાયિક કાનૂન-નિર્માણને સ્વીકાર આપે છે. "સંકુચિત દષ્ટિકોણ" શાળાના અનુયાયીઓ, જ્યાં સુધી કોઈ વિશિષ્ટ આધાર સત્તાધિક નિભાવો દ્વારા સુસ્થાપિત ન થયો હોય, ત્યાં સુધી જાહેર નીતિના આધારે કરારને અમાન્ય ઠરાવશે નહીં. લોર્ડ ડેવીચે જેનસન વિ. ડ્રીફોન્ટેઈન કન્સોલિડેટેડ ગોલ્ડ માઈન્સ લિ. [(૧૯૦૨) એસી ૪૮૪, ૫૦૦] માં કહેલા આ શબ્દો કરતાં વધુ સ્પષ્ટ અને ઊંચા સ્તરે ક્યારેય ભીરુ વાણી બોલી હોય એવું દુર્લભ છે : "જાહેર નીતિ હંમેશા કાનૂની નિર્ણય માટે અસુરક્ષિત અને ભ્રામક આધાર છે". તે વર્ષ ૧૯૦૨નું હતું. તેનાથી અઢોતેર વર્ષ પહેલાં, બરો, જે., એ રિચર્ડસન વિ. મેલિશ [(૧૮૨૪) ૨ બિંગ ૨૨૯, ૨૫૨ : ૧૩૦ ઈઆર ૨૯૪, ૩૦૩ અને (૧૮૨૪-૩૪) ઓલ ઈઆર ૨૫૮, ૨૬૬] માં જાહેર નીતિને "એક બહુ ઉશ્કેરાયેલો ઘોડો, અને એકવાર તમે તેના પર સવાર થાઓ પછી તે તમને ક્યાં લઈ જશે તે તમે કદી જાણતા નથી" તેમ વર્ણવી હતી. પરંતુ માસ્ટર ઓફ ધ રોલ્સ, લોર્ડ કેનિંગ, અણઘડ ઘોડાઓથી કતરાતા માણસ નહોતા અને યુવાન અલેક્ઝાન્ડર મહાન દ્વારા બુસેફેલસને કાબૂમાં લેવાની પ્રતિમા આંખો સામે ઊભી કરી દે એવા શબ્દોમાં તેમણે એન્ડરબી ટાઉન ફૂટબોલ ક્લબ લિ. વિ. ફૂટબોલ અસ્ન. લિ. [(૧૯૭૧) સીએચ ૫૯૧, ૬૦૬] માં જણાવ્યું : સારી

વ્યક્તિ જિન પર સવાર હોય તો, બેકાબૂ ઘોડાને નિયંત્રણમાં રાખી શકાય છે. તે અવરોધો પરથી કૂદી શકે છે. જો ભીરુઓએ હંમેશાં ક્ષેત્ર પોતાના કબજામાં રાખ્યું હોત, તો માત્ર જાહેર નીતિનો સિદ્ધાંત જ નહીં પરંતુ સામાન્ય કાયદો અથવા સમતાના સિદ્ધાંતો પણ ક્યારેય વિકસ્યા ન હોત. સર વિલિયમ હોલ્ડ્સવર્થએ પોતાની ઇંગ્લિશ કાયદાનો ઇતિહાસ, ખંડ ૩, પૃષ્ઠ ૫૫ માં આમ કહ્યું છે:

"વાસ્તવમાં, રાષ્ટ્રના વિકાસ સાથે ક્રમે વિકસિત થયેલી કોમન લો જેવી કાયદાની પરંપરા અનિવાર્ય રીતે કેટલાક સ્થિર સિદ્ધાંતો હાંસલ કરે છે, અને જો તેને આ સિદ્ધાંતો જાળવી રાખવાના હોય, તો તેને જાહેર નીતિના આધાર પર અથવા તેવા અન્ય સમાન આધાર પર, એવા આચારોને દમન કરવા સક્ષમ હોવું જોઈએ કે જે સતત નવા વેશમાં આવીને તેમને દુર્બળ કરવા અથવા નકારવા પ્રયત્ન કરે છે."

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જાહેર નીતિને નિયંત્રિત કરતા સિદ્ધાંતોનો, યોગ્ય પ્રસંગે, વિસ્તરણ અથવા ફેરફાર થવો આવશ્યક છે અને તે શક્ય પણ છે. જે પ્રથાઓ એક સમય પર સંપૂર્ણપણે સામાન્ય માનવામાં આવતી હતી, તે આજે જાહેર અંતરાત્માને ઘૂણાસ્પદ અને દમનકારી બની ગઈ છે. જો કોઈ એવો જાહેર નીતિનો આધારમથક ન હોય કે જે કોઈ મામલાને આવરી લેતો હોય, તો અદાલતે જાહેર અંતરાત્મા સાથે સુસંગત રહીને અને જાહેર કલ્યાણ તથા જાહેર હિતને અનુરૂપ રહીને એવી પ્રથાને જાહેર નીતિના વિરોધમાં હોવાનું જાહેર કરવું જોઈએ. સર્વોપરી, કોઈ એવો મામલો નક્કી કરતી વખતે જે પૂર્વ અધિકૃત નિર્ધારણથી આવરી લેવાયેલો ન હોય, ત્યારે અમારી અદાલતો સમક્ષ સંવિધાનની પ્રસ્તાવનાનું

દીપસ્તંભ સમાન માર્ગદર્શક પ્રકાશ રહેલો છે. પૂર્વનિર્ણયના અભાવે, અદાલતને હંમેશા તે પ્રકાશ તથા અમારા સંવિધાનમાં અંકિત મૂળભૂત અધિકારો અને રાજ્યના નીતિનિર્દેશક તત્વોના આધારભૂત સિદ્ધાંતો દ્વારા માર્ગદર્શન મળી શકે છે."

૪૯. કોઈ નિશ્ચિત વિષય અંગેની જાહેર નીતિના સૂચકોમાંનો એક તે વિષય સાથે સંબંધિત વિધાન છે. વર્તમાન કેસના સંદર્ભમાં જેમના વિષે જાહેર નીતિ નિર્ધારિત કરવી આવશ્યક છે, તે પ્રશ્નો આ મુજબ છે:

૧. છેતરપીંડીના ઉપાયો દ્વારા કોઈ વ્યક્તિએ પ્રાપ્ત કરેલ કોઈપણ લાભને રદબાતલ કરવા માટેની વહીવટી કાર્યવાહી કોઈ પણ સમયમર્યાદાના સંદર્ભ વિના હાથ ધરી શકાય કે કેમ—?

૨. છેતરપિંડી આચરીને પ્રાપ્ત કરાયેલ લાભ જાળવી રાખવાની પરવાનગી આપી શકાય કે કેમ—?

મર્યાદા કાયદો પ્રથમ પ્રશ્નના સંદર્ભમાં સંબંધિત છે અને નીતિ તરફ સંકેત કરે છે. મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ તેમજ વિવિધ અન્ય કાયદાઓ હેઠળ કાનૂની કાર્યવાહી આરંભ કરવા માટે મર્યાદાની વિવિધ અવધિઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. આ અદાલતે સિતુ સહુ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ ઝારખંડ અને અન્ય, (૨૦૦૪) ૮ એસ.સી.સી. ૩૪૦ માં ઠરાવ્યું હતું કે સ્વપ્રેરિત પુનરીક્ષણની સાંવિધિક સત્તાનો ઉપયોગ કોઈ વ્યક્તિને તેની દ્વારા પ્રાપ્ત કરાયેલ મિલકતથી વંચિત કરવા માટે, ભલે આવી પ્રાપ્તિ કપટપૂર્ણ ઉપાયોથી થઈ હોય, તો પણ માત્ર વાજબી અવધિની અંદર જ કરી શકાય. તે અનુસૂચિત જનજાતિના એક સભ્યના

દાવાનો મામલો હતો કે તેમના પૂર્વજો જમીનના એક ટુકડાના ભાડૂત હતા, જેના માલિકે કપટથી સમર્પણનો દસ્તાવેજ મેળવી લીધો હતો. આ અદાલત સમક્ષનો પ્રશ્ન એ હતો કે શું ડી.વાય. કમિશનર છોટા નાગપુર ટેનન્સી અધિનિયમ, ૧૯૦૮ ની કલમ ૭૧-એ હેઠળની સાંવિધિક સત્તાનો કોઈપણ મર્યાદા વિના કોઈપણ સમયે ઉપયોગ કરીને જમીન દાવેદારને પુનઃસ્થાપિત કરી શકે. આ અદાલતે ઠરાવ્યું કે આવી સત્તાનો ઉપયોગ વાજબી સમયમર્યાદાની અંદર થવો આવશ્યક છે.

ફોજદારી કાયદો ગુનાઓનું સંજ્ઞાન લેવાના માટે સમયમર્યાદાઓ પણ નિર્ધારિત કરે છે. પરંતુ જે ગુનાઓમાં નિર્ધારિત સજા ૩ વર્ષથી વધુ હોય તેવા ગુનાઓના કિસ્સાઓમાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ હેઠળ કોઈ મર્યાદાકાળ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો નથી.[૨૪]

૫૦. આ દેશની જાહેર નીતિ, ગુનાનો કૃત્ય કરનાર દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા લાભને જાળવી રાખવા બાબતે, એવી છે કે સામાન્ય રીતે એવો લાભ ગુનાના કર્તાને જાળવી રાખવાની પરવાનગી આપી શકાતી નથી. પરંતુ આ સિદ્ધાંતનો અમલ માત્ર ત્યારે જ થાય છે જ્યારે તેવો નિર્ધાર થાય કે લાભ ગુનાનું કૃત્ય કરીને પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો હતો.

૫૧. કોઈ વ્યક્તિને કોઈ ગુનામાં દોષિત ઠરાવવામાં આવે ત્યારે તેને આવા ગુનામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા આર્થિક લાભો જાળવી રાખવાની પરવાનગી અપાતી નથી.[૨૫] કોઈ સંપત્તિ ગુનામાંથી ઉત્પન્ન થયેલો લાભ છે અથવા કાયદાકીય જોગવાઈ અનુસાર ગુનામાંથી ઉત્પન્ન થયેલો માનવામાં આવે છે તે હકીકત

છુપાવવાના હેતુથી તેની હસ્તાંતરણને માન્યતા આપવામાં આવતી નથી.[૨૬] તે જ રીતે, આ દેશનો કાયદો એવો છે કે હત્યામાં દોષિત ઠરાવાયેલ વ્યક્તિને પીડિતની મિલકતમાં ઉત્તરાધિકાર પ્રાપ્ત કરવાનો હકદાર ગણવામાં આવતો નથી (ભલે તે અન્યથા ઉત્તરાધિકારના સંબંધિત સિદ્ધાંતો અનુસાર ઉત્તરાધિકાર મેળવવા માટે પાત્ર હોય).[૨૭]

સિતુ સાહુનો કેસ (ઉપરોક્ત) એવો કેસ પણ છે, જે એ સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરે છે કે કાયદો છેતરપીંડીયુક્ત સાધનોના અનુસરણમાં પ્રાપ્ત કરાયેલ મિલકતને (કથિત રીતે) જાળવી રાખવાની પરવાનગી આપે છે, કારણ કે કાયદો વાજબી અવધિ પછી તે આક્ષેપ અંગે તપાસ કરવાની મંજૂરી આપતો નથી.

પરંતુ, જ્યારે અન્ય નાગરિક અધિકારોનો પ્રશ્ન આવે છે, ત્યારે વિવિધ અધિનિયમોમાંથી જે જાહેર નીતિ સ્પષ્ટ થાય છે તે એવી જણાય છે કે જેઓ ગુનાઓ માટે દોષિત ઠરાયેલા હોવાનું જાણવા મળે છે, તેઓને તમામ નાગરિક અધિકારોથી સંપૂર્ણપણે વંચિત ન રાખવા જોઈએ. ઉદાહરણ તરીકે, પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ની કલમ ૮ હેઠળ સૂચિબદ્ધ વિવિધ ગુનાઓમાં દોષિત ઠરાવાયેલ વ્યક્તિને વિવિધ બંધારણીય સંસ્થાઓ માટેની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી કરવાનો અધિકાર નકારવામાં આવે છે, પરંતુ તે માત્ર નિર્ધારિત ચોક્કસ અવધિ માટે જ. તેવી જ રીતે, પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ની કલમ ૧૧અ હેઠળ નિર્દિષ્ટ ગુનાઓમાં દોષિત ઠરાવાયેલ વ્યક્તિઓને તેમાં નિર્ધારિત અવધિ માટે મતદાનનો અધિકાર નકારવામાં આવે છે. આ બાબત પણ નોંધપાત્ર છે કે આવી

અયોગ્યતાઓ પણ નોંધવાના કારણો દર્શાવી ચૂંટણી આયોગ દ્વારા દૂર કરી શકાય છે.[૨૮]

અપીલકર્તાઓએ કપટપૂર્ણ ઉપાયો અપનાવીને કેટલાક લાભો મેળવ્યા હતા તે કારણસર તેમને તેમની શિક્ષણપ્રાપ્તિના લાભોથી વંચિત કરવું જાહેર નીતિ સાથે સુસંગત ગણાય કે કેમ, તેનું પરીક્ષણ કરવું આવશ્યક છે.

પર. અમને જાણ કરવામાં આવી છે કે તમામ અપીલકર્તાઓની વિવિધ ગુનાઓના આચરણ માટે પણ તપાસ ચાલી રહી છે, જે ગુનાઓ સાબિત થાય તો તેઓને ત્રણ વર્ષથી વધુ અવધિ સુધીના કારાવાસ માટે જવાબદાર ઠરાવે, અને તેથી તેમના વિરુદ્ધ સંજ્ઞાન લેવા માટે કોઈ મર્યાદાકાળ નથી. તેથી, માત્ર સમયાંતરના આધારે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ કરાયેલ આક્ષેપિત કાર્યવાહી જાહેર નીતિ સાથે અસંગત છે એવું કહી શકાય નહીં.

પ૩. જાહેર નીતિ પર આધારિત એ એક હિતાવહ સિદ્ધાંત છે કે છેતરપિંડીપૂર્ણ ઉપાયો દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી 'મિલકત' રાખવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં, પરંતુ જાહેર હિતના દૃષ્ટિકોણથી છેતરપિંડીપૂર્ણ ઉપાયો અપનાવી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની બાબતના સંદર્ભમાં, ઉક્ત સિદ્ધાંતનો અમલ સમાજ માટે શંકાસ્પદ ઉપયોગિતાનો વિષય બની જાય છે. મિલકતના સંદર્ભમાં (આર્થિક લાભ), આ સિદ્ધાંતનો અમલ હકદાર માલિકના હિતમાં કાર્ય કરે છે. પરંતુ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના સંદર્ભમાં, આ નિયમનો અમલ થવાથી કોઈને પણ લાભ થતો નથી અને તેથી તે માત્ર મર્યાદિત જાહેર હેતુ જ સાધે છે.

પજ. આશરે ૬૩૪ યુવાનો, જેમણે ચિકિત્સા વિષયમાં તેમનું પ્રશિક્ષણ પહેલેથી પૂર્ણ કરી લીધું છે (અથવા પૂર્ણ કરવાની કગાર પર છે) અને જેમનું જ્ઞાન અન્યથા સમાજના હિત માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેમ હતું, તેઓને માત્ર એટલા અર્થમાં સમાજ માટે નિષ્પ્રયોજ્ય બનાવી દેવામાં આવશે કે તેમનું જ્ઞાન સમાજના કલ્યાણ માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય નહીં. પ્રશ્ન એ નથી કે આ અપીલકર્તાઓ કોઈ સહાનુભૂતિને પાત્ર છે કે નહીં. મારા મત મુજબ, વધુ વ્યાપક પ્રશ્ન એ છે કે શું આ સમાજ એટલા વિશાળ પ્રમાણમાં ઊર્જા, સમય અને અન્ય ભૌતિક સાધનો ખર્ચીને તૈયાર કરવામાં આવેલા આવા તકનીકી રીતે પ્રશિક્ષિત અને લાયક માનવ સંસાધનોનો વ્યય ઉઠાવી શકે. સ્પષ્ટ છે કે ૬૩૪ લાયક ચિકિત્સા સ્નાતકોનો બીજો સમૂહ તૈયાર કરવા માટે વધુ પાંચ વર્ષનો સમય અને નોંધપાત્ર ભૌતિક સાધનોના ખર્ચની જરૂર પડે છે. આ વિચારણાની પૃષ્ઠભૂમિમાં, આ મુદ્દાનો નિર્ણય કરવો આવશ્યક છે.

પપ. આ સંદર્ભમાં અન્ય એક મહત્વપૂર્ણ વિચારણા એ છે કે પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં ચેડાં કરવા બાબતે અપીલકર્તાઓમાંના બહુભાગના (જો બધા જ નહીં હોય તો), તેમનો અનુક્રમે જે કોઈ ભાગ રહ્યો હોય, જો કોઈ રહ્યો હોય તો, કિશોર ન્યાય અધિનિયમ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત 'કિશોરો'[૨૯] હોવા જોઈએ. તેઓ સાથે ફોજદારી કાયદા હેઠળ નિર્ધારિત કોઈપણ 'દંડ' કરવામાં આવી શકતો નથી, ભલે તેઓ ચેડાં કરાવેલ પરીક્ષા પ્રક્રિયાના માત્ર લાભાર્થી જ નહીં પરંતુ પરીક્ષા પ્રક્રિયાને પ્રદૂષિત કરતા અને ગુનાઓ રચતા વિવિધ કૃત્યોના કર્તા પણ હોય.

૫૬. ઉપરોક્ત કારણોસર, હું અપીલકર્તાઓને તેમના વૈધક અભ્યાસને પૂર્ણ કરવાની અને પ્રશિક્ષિત ડૉક્ટર બનીને રાષ્ટ્રની સેવા કરવાની મંજૂરી આપવાનું પસંદ કરું છું. પરંતુ તે જ સમયે, એક પ્રબળ રાષ્ટ્રીય હિત એવું છે કે અપ્રમાણિક લોકોને એવો વિશ્વાસ થવા દેવામાં આવી શકે નહીં કે "સમય બધું સાજું કરી દે છે" અને જો તેઓ પોતાનું ગેરકૃત્ય નોંધપાત્ર લાંબા સમય સુધી છુપાવી રાખવામાં સફળ થાય, તો સમાજ દરેક દુરાચરણને માફ કરી દેશે.

સમાજને અપકર્મ કરનારાઓ પાસેથી કંઈક પ્રતિકર મળવું જ જોઈએ. પ્રતિકર આવશ્યક રીતે નાણાંકીય હોવું જરૂરી નથી અને વર્તમાન કેસમાં તે નાણાંકીય હોવું જોઈએ નહીં. મારા મત મુજબ, અપીલકર્તાઓ લાયક ડૉક્ટરો બને ત્યારે અને જેમ તેમ તેઓ પાંચ વર્ષના ગાળામાં રાષ્ટ્રની સેવા કરે તે રીતે, કોઈ નિયમિત પગાર અને રાજ્ય હેઠળની સેવાનાં અનુસંગિક લાભો વિના, તેમજ રાજ્યની સેવામાં સમાવી લેવાની કોઈ માગણી વિના, હા, તેમની જીવનરક્ષા માટે અમુક ભથ્થું (નગદ અથવા વસ્તુરૂપે) ચૂકવવાની શરતે, વધુ વ્યાપક જાહેર હિતની સિદ્ધિ થશે. હું ઈચ્છું છું કે તેઓ ભારતીય સશસ્ત્ર દળોમાં એવી શરતો અને શિસ્તને આધીન રહી સેવા બજાવે, જને હેઠળ સશસ્ત્ર દળો સામાન્ય રીતે તેમના નિયમિત મેડિકલ કૉર્સને આધીન રાખે છે. હું આ પણ ઈચ્છું છું કે અપીલકર્તાઓએ ઉપરોક્ત પાંચ વર્ષ પૂર્ણ કર્યા બાદ જ તેમને તેમની વૈદકીય ઉપાધિઓના પ્રમાણપત્રો સોંપવામાં આવે. ઉપરોક્ત કાર્યવાહી માટે ભારત સરકારના રક્ષા મંત્રાલયના અભિપ્રાયો મેળવવા તથા તે પછી આ અદાલત દ્વારા વધુ યોગ્ય આદેશો પસાર કરવાની આવશ્યકતા

રહેશે. આ બાબતમાં અભિપ્રાયોના મતભેદને ધ્યાનમાં રાખીને, હું આવી કાર્યવાહી સૂચવતો નથી.

રજિસ્ટ્રીને નિર્દેશ આપવામાં આવે છે કે યોગ્ય આદેશો માટે કાગળો માનનીય ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ રજૂ કરે.

અભય મનોહર સપ્રે, ન્યાયમૂર્તિ ૧. મને મારા વિદ્વાન સહોદર દ્વારા ઉચ્ચારિત થનાર પ્રસ્તાવિત વિગતવાર અને સુવિચારિત ચુકાદાના મસૂદાનો અભ્યાસ કરવાનો લાભ મળ્યો છે.

૨.. મસૂદા ચુકાદાનો અભ્યાસ કર્યા પછી, પ્રતિવાદીઓ સામે દિશાનિર્દેશો જારી કરવા સંબંધિત ફકરા ૩૯ થી ૫૫ મા વિચારવામાં આવેલ એક મુદ્દા સિવાયના તમામ મુદ્દાઓ બાબતે મારા માનનીય સહોદર ન્યાયામૂર્તિએ આપેલ તર્ક સાથે હું સહમત છું.

૩. મારા મતાનુસાર, વિવાદના સ્વરૂપને અને મુખ્ય વિવાદ અંગે અમારા દ્વારા નોંધાયેલા તે નિષ્કર્ષોને ધ્યાનમાં રાખતા, જેના પરિણામે આક્ષેપિત ચુકાદો યથાવત્ રાખવામાં આવ્યો છે, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ કોઈ દિશાનિર્દેશો આપવાનો કોઈ કેસ ઉભો થતો નથી અને તેથી આ અપીલો નામંજૂર થવા પાત્ર છે.

૪. જોકે, વિદ્વાન વકીલ દ્વારા કુશળતાપૂર્વક દલીલ કરવામાં આવેલા મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખીને અને ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ એક મુદ્દા અંગે મારા વિદ્વાન ભાઈ

સાથેના મારા અસહમતિવાળા અભિપ્રાયના પ્રકાશમાં, હું મારા તર્ક અને નિષ્કર્ષના સમર્થનમાં મારા સ્વતંત્ર થોડાક પરિચ્છેદો લખવાનું પ્રસ્તાવિત કરું છું.

૫. મારા વિદ્વાન સહોદર ન્યાયાધીશે તેમના ખરડા ચુકાદામાં તે બાબતોનો સંક્ષિપ્ત ઉલ્લેખ કર્યો હોવાથી, મને તથ્યો વિગતવાર રજૂ કરવાની જરૂર નથી.

૬. એટલું કહેવું પૂરતું છે કે, આ અપીલોમાં સંકળાયેલો વિવાદ વ્યાપક રીતે નીચેના તથ્યોની આસપાસ કેન્દ્રિત છે.

૭. અપીલકર્તાઓએ અનેક અન્ય ઉમેદવારો સાથે મળી વર્ષ ૨૦૦૮ થી ૨૦૧૨ અને ૨૦૧૩ દરમિયાન યોજાયેલી પી.એમ.ટી. પરીક્ષાઓમાં હાજરી આપી હતી. જ્યાં સુધી આ અપીલોનો સંબંધ છે, તે વર્ષ ૨૦૦૮ થી ૨૦૧૨ દરમિયાન યોજાયેલી પરીક્ષાઓને લગતી છે. એમ.પી. રાજ્યએ પ્રોફેશનલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ મારફતે, જેને આગળ "વ્યાપમ" તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું છે, એમ.પી. રાજ્યની વિવિધ સરકારી/ખાનગી મેડિકલ કોલેજોમાં એમ.બી.બી.એસ. ડિગ્રી કોર્સમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે આ પરીક્ષાઓ યોજી હતી.

૮. અપીલકર્તાઓએ પી.એમ.ટી. પરીક્ષા પાસ કરી અને એમ.પી. રાજ્યની વિવિધ સરકારી/ખાનગી મેડિકલ કોલેજોમાં એમ.બી.બી.એસ. ડિગ્રી અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ મેળવ્યો. કેટલાક અપીલકર્તાઓ એમ.બી.બી.એસ. અભ્યાસક્રમમાં પોતાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખી રહ્યા છે અને કેટલાકે પોતાનો અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યો હોવાનો દાવો કર્યો છે.

૯. જોકે, વ્યાપમે તારીખ ૦૯.૧૦.૨૦૧૩ ના આદેશ તથા વિવિધ આદેશો દ્વારા અપીલકર્તાઓના પી.એમ.ટી. પરીક્ષાના પરિણામો રદ કર્યા હતા. રદ કરવાની કારણરૂપ બાબત એ હતી કે વર્ષ ૨૦૦૮ થી ૨૦૧૩ દરમિયાન લેવાયેલી પી.એમ.ટી. પરીક્ષાઓના આયોજન અને સંચાલન અંગે વિગતવાર તપાસો કરવામાં આવી હતી. જોકે, તપાસોના પરિણામે બહાર આવ્યું કે અપીલકર્તાઓ અને અનેક અન્ય ઉમેદવારોએ તેમના પ્રશ્નપત્રોના ઉત્તર આપવા બાબતે પૂર્વનિયોજિત રણનીતિ અપનાવીને વ્યાપક પાયે અયોગ્ય સાધનોનો આશ્રય લીધો હતો. તે બહાર આવ્યું કે અપીલકર્તાઓ અને અન્ય ઉમેદવારોએ વ્યાપમના અધિકારીઓ તથા કેટલાક બાહ્ય વ્યક્તિઓ સાથેની સાંઠગાંઠમાં ષડયંત્ર રચ્યું હતું અને એવી યોજના ઘડી હતી કે અપીલકર્તાઓ તથા તેમના સહયોગીઓ પરીક્ષા કેન્દ્રમાં કેવી રીતે બેસે, અને તે મુજબ નિશ્ચિત પરીક્ષા કેન્દ્રોમાં અન્ય ઉમેદવાર સાથે બેઠકોની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી (જેને કૌભાંડમાં "સ્કોરર" તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે), જેના કારણે ઉમેદવાર (જેને કૌભાંડમાં "લાભાર્થી" તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે) તેના આગળ બેઠેલા ઉમેદવાર (સ્કોરર) ની ઉત્તરવહીમાંથી નકલ કરી શકે તેવી સુવિધા પ્રાપ્ત થઈ હતી. એ પણ બહાર આવ્યું કે અપીલકર્તાઓ અને ષડયંત્રકારો તેમની યોજનામાં સફળ રહ્યા હતા અને અપીલકર્તાઓએ પી.એમ.ટી. પરીક્ષામાં જરૂરી ગુણ પ્રાપ્ત કર્યા હતા, જેના કારણે તેઓને એમ.બી.બી.એસ. અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ મળ્યો હતો, અને તે યોગ્ય ઉમેદવારોના

હક્કના મૂલ્યે થયું હતું, જેઓએ પરીક્ષા પાસ કરી હોવા છતાં સંબંધિત વર્ષોમાં એમ.બી.બી.એસ. અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ મેળવી શક્યા નહોતા.

૧૦. તેમના નિર્ણયના સમર્થનમાં, રાજ્ય/વ્યાપમે ચાલુ તપાસ દરમિયાન સ્પેશિયલ ટાસ્ક ફોર્સ (એસટીએફ) ના તપાસકર્તાઓ દ્વારા જમ કરાયેલ સામગ્રી રજૂ કરી હતી. જમ કરાયેલ સામગ્રીમાં (૧) વ્યાપમના કાર્યાલયમાંથી આ પરીક્ષાઓના આયોજન સંબંધિત સંબંધિત ફાઇલો (૨) કૌભાંડમાં સંકળાયેલા વ્યક્તિઓના એસટીએફ ના તપાસકર્તાઓ દ્વારા નોંધાયેલ નિવેદનો, જેમ કે વ્યાપમના અધિકારીઓ, ઉમેદવારો, તેમના માતા-પિતા, નાણાકીય પ્રતિફળ પ્રાપ્ત કરીને કાવતરું રચનાર બાહ્ય વ્યક્તિઓ વગેરે (૩) પરીક્ષાઓના પ્રોગ્રામિંગમાં વપરાયેલા કમ્પ્યુટરો, હાર્ડવેર અને સોફ્ટવેર (૪) કૌભાંડમાં સંકળાયેલા વ્યક્તિઓએ પ્રાપ્ત કર્યા હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા લાભો (રોકડ અથવા અન્ય રીતે) (૫) છેતરપિંડી, કપટ, કાવતરું વગેરે જેવા ગુનાઓના આચરણ બદલ ઘણા આરોપીઓ સામે દાખલ કરવામાં આવેલી પ્રથમ માહિતી અહેવાલોની અને આરોપપત્રોની નકલો (૬) વિવિધ અદાલતો દ્વારા અનેક કેસોમાં આપવામાં આવેલા જામીનના આદેશોની (જામીન મંજૂર કરનાર અથવા/અને નામંજૂર કરનાર) નકલો, જેમાં સમયાંતરે કૌભાંડ સંબંધિત જનહિત અરજીમાં વડી અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશોનો પણ સમાવેશ થાય છે (૭) આ કૌભાંડની ચાલુ તપાસ એસટીએફ પાસેથી સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન (સીબીઆઈ) ને

સોંપવાનો આ અદાલતનો આદેશ (૮) કૌભાંડ વગેરે અંગે નિષ્ણાત સમિતિના અહેવાલોનો સમાવેશ થતો હતો.

૧૧. અપીલકર્તાઓએ તેમના પરિણામો રદ કરવાના નિર્ણયથી પોતાને વ્યથિત અનુભવી, મધ્ય પ્રદેશની વડી અદાલત સમક્ષ અનેક રિટ અરજીઓ દાખલ કરી હતી, જેમાંથી આ અપીલો ઉદ્ભવે છે. તેમના પરિણામના રદકરણને પડકાર અનેક તથ્યાત્મક અને કાનૂની આધારોથી કરવામાં આવ્યો હતો, જેમનું વિગતવાર વર્ણન નીચે કરવામાં આવ્યું છે.

૧૨. રાજ્ય અને વ્યાપમે પરિણામો રદ કરવાના નિર્ણયને સમર્થન આપ્યું અને અન્ય બાબતો ઉપરાંત એવી દલીલ કરી કે તે નિષ્ણાત સમિતિના અહેવાલો પર આધારિત છે, જેણે ઉપરોક્ત સામગ્રીને ધ્યાનમાં લઈને એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યું હતું કે આ "સામૂહિક નકલ" નો મામલો હતો.

૧૩. વડી અદાલતે રાજ્ય/વ્યાપમ દ્વારા લેવાયેલ વલણને માન્ય રાખ્યું અને રિટ અરજીઓ નામંજૂર કરી. વડી અદાલતે પોતાના કારણસભર ચુકાદા દ્વારા, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવું ઠરાવ્યું કે પ્રથમ, આ "મોટા પાયે નકલ" નો કેસ હતો; બીજું, જમ કરાયેલ સામગ્રી નિષ્ણાત સમિતિને આ નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે પૂરતી હતી કે આ "મોટા પાયે નકલ" નો કેસ હતો, જે અપીલકર્તાઓ અને અન્ય ઉમેદવારો દ્વારા ગેરવાજબી સાધનોનો આશરો લઈને વિશાળ પાયે કરવામાં આવેલ હોવાનું જણાયું હતું; ત્રીજું, અપીલકર્તાઓનું પરિણામ રદ કરવાનો નિર્ણય નિષ્ણાત સમિતિના અહેવાલ પર આધારિત છે, જેણે તપાસ દરમિયાન જમ

કરાયેલ તમામ સામગ્રીને ધ્યાનમાં લઈને કેસના તમામ પાસાઓ પર મનન-ચિંતન કર્યું હતું અને તેથી નિષ્ણાત સમિતિના આવા નિર્ણયમાં કોઈ ખામી શોધી શકાય તેમ નહોતી; ચોથું, આ નિર્ણય વિશાળ જાહેર હિતમાં લેવામાં આવ્યો હતો; અને અંતે, આ “મોટા પાયે નકલ” નો કેસ હોવાને કારણે, તેમનાં પરિણામો રદ કરતા પહેલાં કોઈપણ ઉમેદવારને વ્યક્તિગત રીતે કારણ દર્શાવવા માટે સાંભળવાની કોઈ તક રાજ્ય/વ્યાપમ દ્વારા આપવી આવશ્યક નહોતી, જેમ કે નીચે ઉલ્લેખિત અનેક નિર્ધારિત કેસોમાં આ અદાલત દ્વારા સતત ઠરાવવામાં આવ્યું છે.

૧૪. હવે આ જ મુદ્દો અસફળ ઉમેદવારો (અપીલકર્તાઓ) દ્વારા આ અદાલત સમક્ષ આ અપીલોમાં લાવવામાં આવ્યો છે.

૧૫. આ અપીલોમાં વિવાદ મુખ્યત્વે નીચેના કાનૂની મુદ્દાઓને કેન્દ્રમાં રાખીને ઊભો થયો હતો.

૧૬. પ્રથમ તો, અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન વકીલની રજૂઆત એવી હતી કે રાજ્ય/વ્યાપમ દ્વારા અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ અવલંબિત સામગ્રીનું અવલોકન કરવાથી (જોકે તે અપીલકર્તાઓ દ્વારા વિવાદિત છે) એ દર્શાય છે કે તે “સામૂહિક નકલ”નો મામલો સ્થાપિત કરતી નથી, પરંતુ વધુમાં વધુ એટલું જ કહી શકાય કે થોડા વ્યક્તિગત ઉમેદવારોએ પોતાના પ્રશ્નપત્રોના ઉત્તર આપતાં અયોગ્ય સાધનોનો આશ્રય લીધો હોય એવો મામલો બને. તેથી તેમની રજૂઆત એવી હતી કે, કારણ કે આવા અયોગ્ય સાધનોનો આશ્રય લેનારા ઉમેદવારોની પાછળથી

ઓળખ થઈ ગઈ હતી, રાજ્ય/વ્યાપમે કુદરતી ન્યાયના નિયમ, અર્થાત્ ઓડી અલ્ટરમ પાર્ટમના નિયમનું પાલન કરીને, આવા દરેક ઉમેદવાર દ્વારા કરાયેલા અયોગ્ય સાધનોના કૃત્યનું સ્વરૂપ તેમાં દર્શાવતાં વ્યક્તિગત રીતે કારણ દર્શાવો નોટિસો આપવી જોઈતી હતી અને આક્ષેપિત સામગ્રી પૂરી પાડી, ભૂલ કરનાર ઉમેદવારોને (અપીલકર્તાઓને) સાંભળવાની તક આપ્યા પછી, યોગ્ય આદેશ પસાર કરવો જોઈએ હતો.

૧૭. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની બીજી રજૂઆત એવી હતી કે રાજ્ય/વ્યાપમ દ્વારા અપીલકર્તાઓના પરિણામો રદ કરવાનો નિર્ણય લઈ શકાય તેવા આધારરૂપ કોઈ સામગ્રી ઉપલબ્ધ નહોતી. એવું દલીલ કરવામાં આવ્યું કે કોઈપણ સ્થિતિમાં એવી સામગ્રી પરિણામો રદ કરવા માટે ન તો પૂરતી હતી અને ન તો સંબંધિત હતી અને વિશેષ કરીને, કારણ કે તે અપીલકર્તાઓને પૂરી પાડવામાં આવી નહોતી, તેથી તેનું કોઈ પરિણામકારક મહત્વ રહેતું નહોતું.

૧૮. અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન વકીલની ત્રીજી રજૂઆત એવી હતી કે પરિણામો રદ કરવાનો નિર્ણય પરીક્ષાઓ પૂર્ણ થયા પછી તાત્કાલિક લેવામાં આવ્યો નહોતો, પરંતુ નોંધપાત્ર વિલંબ પછી લેવામાં આવ્યો હતો અને દરમિયાનમાં અપીલકર્તાઓએ પરિણામોના આધારે પોતાની સ્થિતિમાં ફેરફાર કર્યો હતો તથા તેમણે સફળતાપૂર્વક પોતાની એમ.બી.બી.એસ. ડિગ્રીનો અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ કર્યો છે અથવા નજીકના ભવિષ્યમાં પૂર્ણ કરવા જઈ રહ્યા છે, તેથી આવા મોડા તબક્કે કરવામાં આવેલ પરિણામોનું રદ કરવું અસમાન અને અયોગ્ય હોવાથી ન્યાયસંગત

નથી અને આથી તે રદ થવા પાત્ર છે. વૈકલ્પિક રીતે, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ અદાલત અપીલકર્તાઓ પર યોગ્ય અને યુક્તિસંગત માનતી હોય તેવી શરતો લાદીને અપીલકર્તાઓને તેમનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ.

૧૯. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની ચોથી રજૂઆત એવી હતી કે વ્યાપમ (બોર્ડ) નું ગઠન મધ્ય પ્રદેશ પ્રોફેશનલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ અધિનિયમ, ૨૦૦૭ (આગળ ચાલીને જેને "અધિનિયમ" તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવ્યું છે) ની આવશ્યકતાઓ અનુસાર કરવામાં આવ્યું નહોતું, કારણ કે અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ આજદિન સુધી કોઈ અધિસૂચના જારી કરવામાં આવી નહોતી; તેથી બોર્ડ દ્વારા પરિણામો રદ કરવાની કાર્યવાહી સહિત અત્યાર સુધી કરવામાં આવેલી તમામ કાર્યવાહી ગેરકાયદેસર બની જાય છે, કારણ કે આ કાર્યવાહી/નિર્ણયો એવા બોર્ડ દ્વારા લેવામાં આવ્યા હતા, જેનું ગઠન કાયદેસર રીતે કરવામાં આવ્યું નહોતું.

૨૦. ઉપરોક્ત રજૂઆતોનું અપીલકર્તાઓ તરફથી વકીલશ્રીએ, કેસના રેકૉર્ડના સંદર્ભ સાથે તેમજ આ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયો પર અવલંબન રાખીને, વિસ્તૃત પ્રતિપાદન કર્યું હતું.

૨૧. જવાબમાં, પ્રતિવાદીઓ (રાજ્ય/વ્યાપમ) તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલે વડી અદાલતના તર્ક અને નિષ્કર્ષનું સમર્થન કર્યું અને તેમાં કોઈ હસ્તક્ષેપ ન કરવા વિનંતી કરીને તેને યથાવત રાખવાની પ્રાર્થના કરી.

૨૨. આ અપીલોમાં વિચારણા માટે ઊભા થતા પ્રશ્નો આ છે: પ્રથમ, શું આ "સમૂહ નકલ" નો કેસ છે; દ્વિતીય, શું અપીલકર્તાઓ તેમના પરિણામો રદ કરવામાં આવે તે પહેલાં કારણ દર્શાવો નોટિસ મેળવવા હકદાર હતા; તૃતીય, શું અપીલકર્તાઓ તેમના પરિણામ રદ કરવામાં રાજ્ય/વ્યાપમની તરફથી થયેલા વિલંબના આધારે તેમના પક્ષે કોઈ ન્યાયસંગત હકનો દાવો કરવા હકદાર છે અને, જો હા, તો તેઓ કયા રાહતનો દાવો કરવા હકદાર છે; અને અંતમાં, શું વ્યાપમ બોર્ડ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર કાયદેસર રીતે રચાયેલ હતું અને જો નહોતું, તો આ કેસોમાં સંકળાયેલા વિવાદ પર તેનો શું પ્રભાવ પડે છે.

૨૩. ઉપરોક્ત પ્રશ્નોની અમે તપાસ કરીએ તે પહેલાં, આ અદાલતે નિર્ધારિત કરેલા કાનૂનનો, ખાસ કરીને "નકલ" અને "સામૂહિક નકલ"ના કેસો સાથે સંબંધિત કાનૂનનો, નોંધ લેવો આવશ્યક છે.

૨૪. "નકલ" ના પ્રશ્ન અંગે આ અદાલતનો પ્રથમ અગ્રણી નિર્ણય (પાંચ-ન્યાયાધીશોનું પીઠાસન) બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન યુ.પી., અલાહાબાદ વિ. ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તા અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૨ એસ.સી. ૧૧૧૦ = ૧૯૬૨ સપ્લિ. (૩) એસ.સી.આર. ૩૬ છે. આ કેસના તથ્યો એવા હતા કે સિકંદરરાવના જી.એસ. હિંદુ ઇન્ટરમીડિયેટ કોલેજના ૩ વિદ્યાર્થીઓ ૧૯૫૪માં ઇન્ટરમીડિયેટ (કોમર્સ) પરીક્ષામાં હાજર રહ્યા હતા. આ ૩ વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં પાસ થયા હતા. ડિસેમ્બર ૧૯૫૪માં, તેમના પિતા/વાલીઓને એવી

જાણ પ્રાપ્ત થઈ કે પરીક્ષા સમિતિએ તેમના પરિણામો રદ કર્યા હતા અને તેમને ૧૯૫૫માં યોજાનારી પરીક્ષામાં હાજર થવાથી પ્રતિબંધિત કર્યા હતા.

૨૫. ત્યારબાદ આ ૩ વિદ્યાર્થીઓએ વડી અદાલતમાં રિટ અરજી દાખલ કરીને દલીલ કરી કે પરીક્ષા સમિતિએ તેમની વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા આક્ષેપોનું ખંડન કરવાની તેમને ક્યારેય કોઈ તક આપી નહોતી અને પરીક્ષામાં તેમણે કયા પ્રકારના અયોગ્ય સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો તેની પ્રકૃતિ વિશે તેમને ક્યારેય જાણ કરવામાં આવી નહોતી.

૨૬. વડી અદાલતના, જેમણે રિટ અરજીની સુનાવણી કરી હતી એવા બહુમતી ન્યાયાધીશોએ, રિટ અરજદારોએ ઉઠાવેલ દલીલ સ્વીકારી અને રિટ અરજી મંજૂર કરી. તેથી, બોર્ડે આ અદાલતમાં અપીલ દાખલ કરી. આ અદાલતે વડી અદાલતે અપનાવેલ દૃષ્ટિકોણને સમર્થન આપ્યું. નિયમાવલીના નિયમ ૧ (૧) માં પરીક્ષા સમિતિની સત્તાઓનું અર્થઘટન કરતાં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું કે નિયમ ૧ (૧) હેઠળ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતી વખતે પરીક્ષા સમિતિ અર્ધ-ન્યાયિક સત્તામંડળ તરીકે કાર્ય કરતી હતી અને તેથી સ્વાભાવિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરાયેલ હોવું જોઈએ હતું. બેન્ય તરફથી ન્યાયમૂર્તિ વાનચૂએ નીચે મુજબ જણાવ્યું:

"૧૧... તેથી અમારો મત એવો છે કે સમિતિ જ્યારે નિયમ ૧(૧) હેઠળ પોતાની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તે અર્ધ-ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરી રહી હોય છે અને પ્રાકૃતિક ન્યાયના તે સિદ્ધાંતો, જે મુજબ બીજી પક્ષકારને, (અર્થાત્, આ કેસમાં પરીક્ષાર્થીને) સાંભળવો જ જોઈએ, સમિતિ સમક્ષની કાર્યવાહી પર લાગુ પડશે.

આવો અભિપ્રાય સમાન પરિસ્થિતિઓમાં કલકત્તા વડી અદાલતે દીપા પાલ વિ. યુનિવર્સિટી ઓફ કલકત્તા, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ કલ ૫૯૪ અને બી.સી. દાસ ગુપ્તા વિ. બિજયરંજન રક્ષિત, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૩ કલ ૨૧૨ માં સ્વીકાર્યો હતો અને અમારા મત મુજબ તે યોગ્ય છે.

૨૭. આ બીજો અગ્રણી કેસ છે જેમાં આ અદાલતે (ત્રણ-ન્યાયાધીશોની પીઠે) "નકલ" ના કેસની તપાસ કરી હતી અને સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ તથા અદાલત દ્વારા તેનો કેવી રીતે નિકાલ કરવો જોઈએ તે વિષય પર વિચાર કર્યો હતો, અને તે છે બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન, યુ.પી., અલાહાબાદ અને અન્ય વિ. બાગલેશ્વર પ્રસાદ અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૮૭૫=(૧૯૬૩) ૩ એસ.સી.આર. ૭૬૭.

૨૮. આ કેસના તથ્યો એવા હતા કે પરીક્ષામાં બે ઉમેદવારો નકલ કરતાં પકડાયા હતા. નકલનો આરોપ એ હકીકતના આધારે મૂકવામાં આવ્યો હતો કે એક ઉમેદવારે એક પ્રશ્નનો ખોટો જવાબ બરાબર એ જ સ્વરૂપમાં આપ્યો હતો, જેમ તે જ જવાબો બીજા ઉમેદવારે આપ્યા હતા. તે મુજબ બંને ઉમેદવારોને આરોપ અંગે સ્પષ્ટતા કરવા કારણદર્શક નોટિસ આપવામાં આવી હતી. બંનેએ આરોપનો ઇનકાર કર્યો. ત્યારબાદ મુદ્દાની તપાસ કરવા તપાસ સમિતિની રચના કરવામાં આવી અને સમિતિએ સમગ્ર મુદ્દાની તપાસ કર્યા પછી એવો નિષ્કર્ષ કર્યો કે આ નકલનો કેસ હતો અને તે મુજબ તેમના પરિણામો રદ કર્યા.

૨૯. બંને ઉમેદવારોએ અલ્હાબાદ વડી અદાલતમાં રિટ અરજી દાખલ કરી હતી. વડી અદાલતે રિટ અરજી મંજૂર કરી અને રદ કરવાની આજ્ઞા રદ કરી હતી. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પરિણામ રદ કરવાનો નિર્ણય કોઈપણ પુરાવાથી સમર્થિત નથી. બોર્ડે આ અદાલતમાં અપીલ દાખલ કરી. આ અદાલતે અપીલ મંજૂર કરી, વડી અદાલતનો આદેશ રદ કર્યો અને પરિણામ રદ કરવાની કાર્યવાહી યથાવત્ રાખતાં બંને ઉમેદવારો દ્વારા દાખલ કરાયેલી રિટ અરજી ફગાવી દીધી.

૩૦. ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકર (તત્કાલીન લોર્ડશીપ તરીકે) એ, ત્રણ- ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ તરફથી, પોતાની વિશિષ્ટ લેખનશૈલીમાં, પરિષદ ૧૧ અને ૧૨ માં નીચે મુજબ નિર્ધારિત કર્યું હતું:-

"૧૧. વડી અદાલત સમક્ષ એક નિવેદન દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં રૂમ નં. ૧૦ માં બેઠકોની ગોઠવણ દર્શાવવામાં આવી હતી, જ્યાં પ્રતિવાદી પોતાના જવાબો લખવા માટે બેઠો હતો. એવું જણાય છે કે તે ત્રીજી પંક્તિમાં નં. ૩ પર હતો, જ્યારે રોલ નં. ૯૪૭૩૩ ધરાવતો બીજો ઉમેદવાર બીજી પંક્તિમાં નં. ૪ પર હતો. વડી અદાલત આ હકીકતથી ઘણું પ્રભાવિત થઈ હતી કે પ્રતિવાદી પાછળ જોઈને બીજા ઉમેદવારની જવાબવહીમાંથી નકલ કરી શક્યો ન હોત, અને વડી અદાલતે એવું માન્યું નહોતું કે એવું દર્શાવવા માટે કોઈ પુરાવો હતો કે બીજો ઉમેદવાર પ્રતિવાદીના કાગળમાંથી તેની સાંઠગાંઠથી નકલ કરી શક્યો હોત. અમે સ્વયં ખોટા જવાબો નિહાળ્યા છે અને અમે એવું માનવા તૈયાર નથી કે બંને ઉમેદવારોએ સમાન ખોટા જવાબો અકસ્માતવશ કે સંયોગવશ આપ્યા હતા.

કેટલાક ખોટા જવાબો, અને ખાસ કરીને જે રીતથી તેઓ આપવામાં આવ્યા છે, તે સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે તે અથવા તો એક ઉમેદવારે બીજામાંથી નકલ કર્યાનું પરિણામ હતા, અથવા બંને ઉમેદવારોએ કોઈ સામાન્ય સ્ત્રોતમાંથી નકલ કરી હતી. આ હકીકતનું મહત્વ વડી અદાલત સંપૂર્ણપણે ચૂકી ગઈ છે. તપાસ સમિતિ સમક્ષનો પ્રશ્ન તેને ખોટા જવાબોની સ્વભાવલક્ષી પ્રકૃતિના પ્રકાશમાં નક્કી કરવો આવશ્યક હતો, અને તપાસ સમિતિએ એ જ કર્યું છે. અમને એવું લાગે છે કે આવા કેસમાં એવો સીધો પુરાવો માંગવો અનુચિત રહેશે કે પ્રતિવાદી પાછળ જોઈ શક્યો હોત અને તેની પાછળ બેઠેલા બીજા ઉમેદવારે લખેલા જવાબમાંથી નકલ કરી શક્યો હોત. હજુ પણ વૈકલ્પિક શક્યતા એવી હતી કે પાછળ બેઠેલા ઉમેદવારે પ્રતિવાદીની સાંઠગાંઠથી તેની પાસેથી નકલ કરી હોય. એ પણ અસંભવિત નથી કે બંને ઉમેદવારોએ પરસ્પર વાતચીત કરી હોય. પરીક્ષા હોલમાં પ્રવર્તમાન વાતાવરણ આ શક્યતાને નકારી કાઢતું નથી. આ બધી બાબતો એવી હતી જેનો વિચાર તપાસ સમિતિએ કરવો આવશ્યક હતો, અને માત્ર તપાસ સમિતિએ વિગતવાર અહેવાલ લખ્યો નથી એટલા માત્રથી એવું માનવું નહીં કે પ્રતિવાદીએ અન્યાયી સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો એવા નિષ્કર્ષે પહોંચતા પહેલાં તેણે તેની સમક્ષ રહેલી તમામ સંબંધિત હકીકતોનો વિચાર કર્યો નહોતો.

૧૨. આ પ્રકારની અરજીઓનો નિવેડો કરતાં વખતે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી આવશ્યક છે કે યુનિવર્સિટીઓ જેવી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અથવા અપીલકર્તા ૧ ઉમેદવારો દ્વારા અયોગ્ય સાધનો અપનાવવાથી ઊભી થતી સમસ્યાનો સામનો

કરવા માટે તપાસ સમિતિઓની રચના કરે છે, અને સામાન્ય રીતે તેમની સમક્ષ રજૂ થયેલા પુરાવાના પ્રકાશમાં સંબંધિત તમામ પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવો આવી આંતરિક અધીકરણોની અધિકારક્ષેત્રમાં આવે છે. અયોગ્ય સાધનો અપનાવવાના પ્રશ્નમાં ક્યારેક પ્રત્યક્ષ પુરાવો ઉપલબ્ધ હોઈ શકે, પરંતુ એવા કેસો પણ ઊભા થઈ શકે જ્યાં પ્રત્યક્ષ પુરાવો ઉપલબ્ધ ન હોય અને ત્યારે પ્રશ્ન સંભાવનાઓ તથા પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના પ્રકાશમાં વિચારવાનો બને. શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ સમયાંતરે જે સમસ્યાનો સામનો કરવો પડે છે તે ગંભીર સમસ્યા છે અને એવું કરવા માટે યથોચિત કારણ ન હોય ત્યાં સુધી યુનિવર્સિટીઓ જેવી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ દ્વારા નિમાયેલ આંતરિક અધીકરણોના નિર્ણયોમાં અદાલતો સહેલાઈથી હસ્તક્ષેપ ન કરે. અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા પસાર કરાયેલા વિવાદિત આદેશોની માન્યતા અંગે વિચારણા કરતી વખતે, વડી અદાલત પ્રશ્નાધીન નિર્ણય સામે અપીલમાં બેસતી નથી; તેની અધિકારક્ષેત્ર મર્યાદિત છે અને ભલે એ સાચું હોય કે જો વિવાદિત આદેશને કોઈપણ પ્રકારનો પુરાવો જ આધાર આપતો ન હોય તો વડી અદાલતને તે આદેશ રદ કરવાનો ન્યાયસંગત આધાર હોય. પરંતુ વિવાદિત આદેશને કોઈ પુરાવો આધાર આપતો નથી એવો નિષ્કર્ષ એ પ્રશ્ન વિચાર્યા પછી જ પહોંચવો જોઈએ કે સંભાવનાઓ અને પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવો ઉક્ત નિષ્કર્ષને ન્યાયસંગત ઠરાવતા નથી કે કેમ. આવા કેસોમાં આંતરિક અધીકરણો દ્વારા યોજાતી તપાસો નિઃસંદેહ નિષ્પક્ષ હોવી જોઈએ અને જેમના સામે આક્ષેપો ઘડવામાં આવ્યા હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓને પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની

પૂરતી તક આપવામાં આવવી જોઈએ, અને આવી તપાસો હાથ ધરતી વખતે અધીકરણોએ પ્રાકૃતિક ન્યાયના નિયમોનું કડક પાલન કરવું જોઈએ; પરંતુ અમને એવું લાગે છે કે સામાન્ય કાયદાની અદાલતોમાં ચાલતા ફોજદારી વિચારણાઓને શાસન કરતા તમામ વિચારાધારોને આવી તપાસોમાં આયાત કરવું વાજબી ગણાશે નહીં. વર્તમાન કેસમાં કોઈ ઋષભાવ સૂચવાયો નથી અને કોઈ દુર્ભાવના અંગે રજૂઆત કરવામાં આવી નથી. તપાસ નિષ્પક્ષ રહી છે અને પ્રતિવાદીને પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની તક મળી છે. એવું હોવાથી, અમને લાગે છે કે પ્રતિવાદી વિરુદ્ધ પસાર કરાયેલા આદેશમાં હસ્તક્ષેપ કરવા વડી અદાલત ન્યાયસંગત નહોતી."

૩૧. બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ વિ. સુભાષ ચંદ્ર સિંહા અને અન્ય, (૧૯૭૦) (૧) એસ.સી.સી. ૬૪૮ ના ત્રીજા અગ્રણી કેસમાં, આ અદાલતે (ત્રણ-ન્યાયમૂર્તિઓવાળી ખંડપીઠે) "સમૂહ નકલ" અથવા હું કહું તો "પરીક્ષામાં મોટા પાયે અપનાવવામાં આવેલા અયોગ્ય સાધનો" અંગેનો પ્રશ્ન વિચાર્યો હતો અને ઉમેદવારોના સંદર્ભમાં સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ તથા અદાલતોએ આવા કેસ સાથે કેવી રીતે વ્યવહાર કરવો તે બાબતનું પરીક્ષણ કર્યું હતું.

૩૨. આ કેસના તથ્યો એવા હતા કે બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ (સંક્ષેપમાં "બોર્ડ") એ બિહાર રાજ્યમાં વાર્ષિક માધ્યમિક શાળા પરીક્ષા યોજી હતી. રાજ્યભરના વિવિધ કેન્દ્રોમાં અનેક ઉમેદવારો પરીક્ષામાં ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. શાહબાદ જિલ્લો (બિહાર) ની બે શાળાઓ, નામે એસ.એસ.એચ.ઈ. સ્કૂલ

જગદીશપુર અને એચ.ઈ. સ્કૂલ મલાઉરના ૩૬ વિદ્યાર્થીઓ હંસવડિહ કેન્દ્ર ખાતે પરીક્ષામાં ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. હંસવડિહ કેન્દ્રમાંથી પરીક્ષા આપનાર ઉપરોક્ત બે શાળાઓના ૩૬ ઉમેદવારોના પરિણામોને બાદ કરતાં, બાકીના તમામ ઉમેદવારોના પરિણામો સમાચારપત્રોમાં જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. થોડા સમય પછી, સમાચારપત્રમાં એવો સમાચાર પ્રસિદ્ધ થયો કે હંસવડિહ કેન્દ્ર ખાતે લેવાયેલી તમામ વિષયોની પરીક્ષાઓ રદ કરવામાં આવી હતી અને રદ કરવાનો આપેલ કારણ એ હતું કે આ કેન્દ્રના ઉમેદવારોએ વિશાળ પ્રમાણમાં અન્યાયી સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો. તેમ છતાં, આ કેન્દ્રના ઉમેદવારોને પૂરક માધ્યમિક શાળા પરીક્ષામાં ઉપસ્થિત રહેવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.

૩૩. ઉમેદવારોએ તેમના પરિણામો રદ કરવાના આદેશને પટણા વડી અદાલતમાં રિટ અરજી દ્વારા આ આધાર પર પડકાર્યો કે પરિણામ રદ કરતાં પહેલાં કુદરતી ન્યાયના નિયમો અને વાજબી વર્તનના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવામાં આવ્યું નહોતું, કારણ કે ઉમેદવારોને તેમના પરિણામો રદ કરવામાં આવે તે પહેલાં સાંભળવાની કોઈ તક આપવામાં આવી નહોતી.

૩૪. વડી અદાલતે આ રજૂઆત સ્વીકારી અને તેમના પરિણામો રદ કરવાના આદેશને રદ કરીને રિટ અરજી મંજૂર કરી. પટણા વડી અદાલતના નિર્ણય વિરુદ્ધ, બોર્ડે આ અદાલતમાં અપીલ કરી. આ અદાલતે તપાસ માટે ઉત્તરવહીઓ રજૂ કરવાનો આદેશ કર્યો અને તેમનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કર્યો. આ તુલનાથી જવાબોમાં નોંધપાત્ર સમાનતા જણાઈ, જે દર્શાવતી હતી કે વિદ્યાર્થીઓને બાહ્ય

સ્ત્રોતમાંથી સહાય મળી હતી. આ અદાલતે બોર્ડની અપીલ મંજૂર કરી, વડી અદાલતનો આદેશ રદ કર્યો અને ઉમેદવારો દ્વારા દાખલ કરાયેલ રિટ અરજી ફગાવી દીધી તથા પરિણામો રદ કરવાની કાર્યવાહી ચલાવવાનો આદેશ રાખી.

૩૫. જસ્ટિસ હિદાયતુલ્લા— વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિએ ત્રણ— ન્યાયાધીશોની પીઠ તરફથી પોતાની અનન્ય લેખનશૈલીમાં ઘનશ્યામદાસ ગુપ્તા (ઉપરોક્ત) ના કેસને ભિન્ન ઠેરવી અને પરિચ્છેદ ૧૩ અને ૧૪ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:—

૧૩. આ કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિનો એવો મામલો નથી કે જેના સામે ગેરવાજબી ઉપાયો અપનાવવાનો આરોપ મૂકવામાં આવી રહ્યો હોય, પરંતુ કોઈ નિર્દિષ્ટ કેન્દ્ર પર તમામ પરીક્ષાર્થીઓના અથવા ઓછામાં ઓછા તેમનામાંથી વિશાળ બહુમતીના વર્તનનો મામલો છે. જો પ્રશ્ન કોઈ એક વ્યક્તિ સામે વ્યક્તિગત રીતે ગેરવાજબી ઉપાયોનો આરોપ મૂકવાનો ન હોય, પરંતુ જે હેતુ માટે પરીક્ષા લેવામાં આવી હતી તે હેતુ માટે પરીક્ષાને અપ્રભાવી ગણાવી નિંદિત કરવાની બાબત હોય, તો શું બોર્ડ તમામ ઉમેદવારોને તેમના કેસ રજૂ કરવાની તક આપવી જરૂરી છે? અમને એવું લાગતું નથી. જો સમગ્ર પરીક્ષા રદ કરવામાં આવી રહી હોય, તો બોર્ડ માટે ઉમેદવારોને તક આપવી જરૂરી નહોતી. બોર્ડે કોઈ એક વ્યક્તિ સામે ગેરવાજબી ઉપાયોનો આરોપ મૂક્યો નહોતો જેથી તે પોતાનો બચાવ કરવાનો દાવો કરી શકે. વિશાળ પાયે ગેરવાજબી ઉપાયો અપનાવવામાં આવવાને કારણે પરીક્ષા દૂષિત બની ગઈ હતી. આ પરિસ્થિતિમાં એવો આગ્રહ રાખવો ખોટો ગણાય કે બોર્ડે આ બાબતે વિગતવાર તપાસ કરવી જ જોઈએ અને પોતાને સંતોષ થાય તે માટે દરેક

વ્યક્તિગત કેસની તપાસ કરીને કયા ઉમેદવારોએ ગેરવાજબી ઉપાયો અપનાવ્યા ન હતા તે નિર્ધારિત કરવું જોઈએ. સમગ્ર પરીક્ષા રદ થવી જ રહી.

૧૪. અગાઉ અમે જેનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો તે ઘનશ્યામ દાસ ગુપ્તા કેસ પર આધાર મુકવામાં આવ્યો હતો. ત્યાં ત્રણ ઉમેદવારોના પરીક્ષાફળ રદ કરવામાં આવ્યા હતા, અને આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે તેમને પોતાના વર્તન અંગે સ્પષ્ટીકરણ આપવાની તક મળવી જોઈતી હતી. એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે તપાસમાં બહુ મોટી સંખ્યામાં વ્યક્તિઓ સંકળાયેલા હોય તોય સમિતિએ આવી તપાસોની પ્રક્રિયા માટે યોગ્ય નિયમો ઘડવા જોઈએ, પરંતુ તકનો ઇનકાર ન કરવો જોઈએ. અમને લાગતું નથી કે તે કેસ અહીં કોઈ રીતે લાગુ પડે છે. નિશ્ચિત જ એવો આશય નહોતો કે જ્યાં સમગ્ર પરીક્ષા જ દૂષિત બની ગઈ હોય, માની લો કે પ્રશ્નપત્રો ફાશ થવાને કારણે અથવા કેટલાક ઉત્તરપુસ્તિકાઓ નષ્ટ થવાને કારણે અથવા વિશાળ પાયે અપનાવવામાં આવેલા અયોગ્ય સાધનો બહાર આવવાને કારણે, ત્યાં તે પરીક્ષામાં ઉપસ્થિત દરેક વ્યક્તિને પોતાનું કહેવું રજૂ કરવાની તક આપીને તપાસ હાથ ધરવી પડે. અદાલતનો આશય તો એ સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરવાનો હતો કે જો કોઈ નિશ્ચિત વ્યક્તિ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરાવાની હોય, તો તેને પોતાનો બચાવ કરવાની યોગ્ય તક મળવી જ જોઈએ, અને જેના વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરાઈ રહી હોય તેવી વ્યક્તિઓની સંખ્યા મોટી હોય તોય તેવી તક આપવાની આવશ્યકતા દૂર થતી નથી. તે સમયે અદાલત એવો પ્રશ્ન વિચારતી ન હતી કે જ્યારે કોઈ પરીક્ષા સંસ્થા પોતે એથી સંતુષ્ટ થાય કે પરીક્ષા યોગ્ય રીતે લેવામાં આવી નહોતી અથવા પરીક્ષા

દરમિયાન બહુમતી પરીક્ષાર્થીઓએ પોતાનું વર્તન જેમ હોવું જોઈએ તેમ રાખ્યું નહોતું, ત્યારે પોતાની જ પરીક્ષા રદ કરવાનો તેને શું અધિકાર છે. આવા નિર્ણયો સંપૂર્ણ સ્વરૂપની ન્યાયિક તપાસ પર આધારિત રાખવામાં આવે તો યુનિવર્સિટીઓ અને સ્કૂલ બોર્ડ જેવી સ્વાયત્ત સંસ્થાઓનું કાર્ય નિષ્ફળતાથી અટકી પડે. જ્યાં આવી આવશ્યકતા ઊભી થાય એવી બાબતોમાં કુદરતી ન્યાય અને ન્યાયસંગતતા સંબંધિત માગણીઓને અમે કોઈ રીતે ઓછું કરવા માંગતા નથી, છતાં અમે એ પણ ઈચ્છતા નથી કે આ અદાલતને એમ સમજવામાં આવે કે પ્રતિનિધિત્વના અધિકારવાળી તપાસ દરેક કેસમાં, ભલે તે કેટલો ભિન્ન કેસ ન હોય, હંમેશા પૂર્વશરત હોવી જ જોઈએ. યુનિવર્સિટીઓ તેમના ધોરણો અને પરીક્ષાઓના આયોજન માટે જવાબદાર છે. પરીક્ષાનો સાર એવો છે કે દરેક વ્યક્તિની યોગ્યતા કોઈ બાહ્ય સ્ત્રોતની મદદ વિના આંકવામાં આવે. જો કોઈ કેન્દ્રમાં આખો વિદ્યાર્થીવર્ગ મદદ મેળવે અને તેમને એવી રીતે સંચાલિત કરવામાં આવે કે તેઓ લગભગ ૧૦૦% સફળતા મેળવે, જ્યારે અન્ય કેન્દ્રોમાં સરેરાશ માત્ર ૫૦% વિદ્યાર્થીઓ જ સફળ થતા હોય, તો સ્પષ્ટ છે કે યુનિવર્સિટી અથવા બોર્ડ આ બાબતમાં કંઈક કરવું જ પડે. પરિણામો રોકી રાખવા કે પરીક્ષાઓ રદ કરવા પહેલાં તે પોતાના ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીઓને હાજર રહી રજૂઆત કરવા તથા પુરાવા રજૂ કરવાની છૂટ સાથે વિગતવાર અર્ધ-ન્યાયિક તપાસ ચલાવી શકે તેમ નથી. જો એવો પૂરતો સામગ્રીપ્રમાણ ઉપલબ્ધ હોય જેના આધારે દર્શાવી શકાય કે પરીક્ષાઓ રદ થવી જોઈએ એવા પોતાના નિષ્કર્ષમાં યુનિવર્સિટી યોગ્ય હતી, તો શૈક્ષણિક

ધોરણોની દષ્ટિએ પ્રશ્નની યુનિવર્સિટી દ્વારા કરાયેલી મૂળવણીનો માન રાખવો આવશ્યક છે. અદાલતે એ કહેવું યોગ્ય નહીં બને કે ઉમેદવારોને, અથવા તેમનાં પ્રતિનિધિઓને પણ, એ નિર્ધારિત કરવા માટે કે તેમને મદદ મળી હતી કે નહીં, સૌને તપાસવા જોઈએ હતા. આવું કરવાથી, જે ખોટી સાક્ષીને પ્રોત્સાહન ન મળે તો પણ, અનુશાસનભંગને ચોક્કસ પ્રોત્સાહન મળશે."

૩૬. પ્રેમ પ્રકાશ કાલુનિયા વિ. પંજાબ યુનિવર્સિટી અને અન્ય, (૧૯૭૩) ૩ એસ.સી.સી. ૪૨૪ ના ચોથા પ્રધાન કેસમાં, જેમાં બાગલેશ્વર પ્રસાદ (ઉપરોક્ત) ના કેસના તથ્યો સમાન એવા જ તથ્યો સામેલ હતા અને જેમાં પરીક્ષામાં નકલ કરવા માટે અયોગ્ય સાધનોનો ઉપયોગ કરવાના આધારે બે વિદ્યાર્થીઓના પરિણામો રદ કરવામાં આવ્યા હતા, આ અદાલતે (ત્રણ-ન્યાયાધીશોની પીઠે) બાગલેશ્વર પ્રસાદ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ધારિત કરાયેલા તથ્યો અને કાયદા પર આધાર રાખી પરિણામોની રદબાતલ ચથાવત રાખી હતી।

૩૭. ન્યાયમૂર્તિ ગ્રોવરએ પીઠની તરફથી પરિણેદ ૧૧ અને ૧૨ માં નીચે મુજબ નિર્ધારિત કર્યું:—

"૧૧. બે ઉમેદવારોએ આપેલા જવાબો પર ઘણો જ ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો અને બે જવાબપોથીઓમાં સમાવેશ પામેલા જવાબોની વિગતો વચ્ચે રહેલી અસંગતતાઓ તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું. વધુમાં એવું પણ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે અપીલકર્તાએ જવાબપોથીના પાછળના ભાગે કાચી ગણતરીઓ કરી હતી, જેનાથી એવું પ્રગટ થતું હતું કે તેણે કોઈ અન્ય એવા

સ્ત્રોતની મદદ વિના પોતે જ જવાબ કાઢ્યો હતો, જેને સામાન્ય સ્ત્રોત ગણાવી શકાય અને જેમાંથી બીજા ઉમેદવારે નકલ કરી હોવાનું આક્ષેપિત કરવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ, આ બાબતો એવી છે કે જેના અંગે અદાલત અનુરુદ્ધે ૨૨૬ હેઠળની અરજીએ વિચારણા કરી શકતી નથી. સ્ટેન્ડિંગ કમિટીએ પોતાની સમક્ષ રહેલા પુરાવાના આધારે પોતાનો નિષ્કર્ષ પર પહોંચવાનું હતું અને તે નિષ્કર્ષનું પુનઃપરીક્ષણ અત્યંત મર્યાદિત આધાર પર જ થઈ શકે, જે અહીં સ્થાપિત થયા નથી. સ્ટેન્ડિંગ કમિટીની નોંધ એવી અસ્પષ્ટ હતી અથવા કોઈ પુરાવા વિના આધારિત હતી એવું અમે પણ જોઈ શકતા નથી.

૧૨. બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન, યુ.પી. વિ. બાગલેશ્વર પ્રસાદ કેસમાં, જેમાં હકીકતો અત્યંત સમાન હતી, એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે તે કેસમાં પ્રતિવાદી દ્વારા આપવામાં આવેલા ખોટા જવાબો અને અનુક્રમિક રોલ નંબર ધરાવતા બીજા ઉમેદવારના જવાબોની સમાનતાએ પ્રતિવાદીએ અન્યાયી સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો હોવાનો આરોપ અત્યંત સંભવિત બનાવ્યો હતો, અને એવી સંભાવનાઓ તથા પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાઓ પર આધારિત તપાસ સમિતિના નિષ્કર્ષોને કોઈ પુરાવો ન હોવા પર આધારિત કહેવાઈ શકે નહીં, કારણ કે આવા મામલાઓમાં પ્રત્યક્ષ પુરાવો ઘણીવાર ઉપલબ્ધ થઈ શકતો નથી. વધુમાં એવું પણ સૂચવવામાં આવ્યું હતું કે આવા કેસોનો નિવેડો કરતાં આવી સંસ્થાઓ સામે ઊભી થતી સમસ્યાની વડી અદાલતે મૂલવણી કરવી જોઈએ અને જ્યાં સુધી કરવામાં આવેલી તપાસ ન્યાયસંગત હોય અને ઉમેદવારને પોતાનો

બચાવ કરવાની તક આપવામાં આવી હોય, ત્યાં સુધી આ બાબતનું પરીક્ષણ સામાન્ય કાયદાની અદાલતોમાં ફોજદારી આરોપો માટે લાગુ પડતી સમાન કડકતાથી ન કરવું જોઈએ. વર્તમાન કેસમાં સ્ટેનિંગ કમિટીના નિષ્કર્ષનો આધાર કોઈ પુરાવો નહોતો, એવું કહેવા માટે પ્રાયઃ કોઈ યુક્તિપૂર્ણ આધાર નથી."

૩૮. બી. રમણજીની અને અન્ય વિ. એ.પી. રાજ્ય અને અન્યના પાંચમા કેસમાં (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૫૩૩, કેસના તથ્યો એવા હતા કે અનંતપુર જિલ્લા સંબંધે પરીક્ષામાં ઉમેદવારો દ્વારા કરવામાં આવેલી હોવાનું જણાયેલી "વ્યાપક નકલ" અંગેની કેટલીક ફરિયાદો ધ્યાનમાં આવ્યા પછી માધ્યમિક શાળાના શિક્ષકોની પસંદગી માટે યોજાયેલી પરીક્ષા રાજ્ય સત્તાવાળાઓએ રદ કરી હતી.

૩૯. ન્યાયમૂર્તિ રાજેન્દ્ર બાબુ (તત્કાલીન લોર્ડશીપ તરીકે) એ ખંડપીઠ તરફથી બોલતાં, બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન (પૂર્વોક્ત) ના કેસમાં નિર્ધારિત કરાયેલા કાયદાનો નોંધ લીધો અને ઉમેદવારોના પરિણામ રદ કરવાનો નિર્ણય યથાવત્ રાખતાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

"૮. વધુમાં, જો આ સામૂહિક નકલનો કે પ્રશ્નપત્રોના ફાઇલ થવાનો કે તેવી અન્ય કોઈ પરિસ્થિતિનો મામલો ન પાડે હોય, તો પણ એટલું સ્પષ્ટ છે કે પરીક્ષા યોજવામાં ન્યાયસંગત પ્રક્રિયા અપનાવવી આવશ્યક છે. ન્યાયસંગત પ્રક્રિયાનો અર્થ એ થાય કે પરીક્ષામાં ભાગ લેતા ઉમેદવારો એકબીજા સામે ન્યાયસંગત ઉપાયો દ્વારા સ્પર્ધા કરવા સક્ષમ હોવા જોઈએ. કોઈ વ્યક્તિને નકલ કરીને અથવા પ્રશ્નપત્રની પૂર્વજાણકારી મેળવીને અથવા અન્ય કોઈ રીતે લાભ મળવો જોઈએ

નહીં. આવા વિષયોમાં સરકારને વ્યાપક અવકાશ આપવો જોઈએ અને જરૂરી માહિતીના કબજામાં રહેલી તથા તે જના આધારે કાર્યવાહી કરતી સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલ નટપટિમાં અદાલતોને અનુચિત રીતે દખલ કરવી જોઈએ નહીં. અદાલતોએ આવી કાર્યવાહી હલકી રીતે લેવી ન જોઈએ અને તેમાં દખલ પણ ન કરવી જોઈએ, ખાસ કરીને જ્યારે સરકાર પાસે એક રીતે અથવા બીજી રીતે કાર્યવાહી કરવા માટે કંઈક સામગ્રી ઉપલબ્ધ હતી. વધુમાં, આ કેસમાં પ્રથમ પરીક્ષાઓ ૧૯-૪-૧૯૯૮ના રોજ લેવામાં આવી હતી. તે જ ૧૫-૫-૧૯૯૮ના રોજ કરવામાં આવેલા આદેશથી રદ કરવામાં આવી હતી. નવી પરીક્ષાઓ ૧૧-૭-૧૯૯૮ના રોજ લેવામાં આવી હતી અને તેના પરિણામો ૨૯-૭-૧૯૯૮ના રોજ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા હતા. જોકે, આવા કેસોમાં મુલાકાતો ૨૯-૭-૧૯૯૮ના રોજ (સિક ૨૭-૮-૧૯૯૮) યોજાઈ હતી. ઘટનાઓ ઝડપી ક્રમમાં ઘટી છે. વધુ પરીક્ષાઓ યોજાઈ ગયા પછી અને બીજી પરીક્ષામાં ભાગ લીધા પછી પક્ષકારોએ અદાલતનો આશરો લીધો છે. સ્પષ્ટ છે કે આવા વ્યક્તિઓ અદાલત પાસેથી રાહત મેળવવા હકદાર ગણાય નહીં. ભલે તેઓએ બીજી પરીક્ષામાં ભાગ લીધો ન હોત, તો પણ પરિણામો જાહેર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવાની અને ત્યારબાદ અધિકરણ અથવા વડી અદાલતનો આશરો લેવાની તેમને જરૂર નહોતી. આવા કેસોમાં, મોટી સંખ્યામાં ઉમેદવારો માટે નવી પરીક્ષાઓ લેવાથી ભારે જાહેર અસુવિધા સર્જાતી અત્યંત ગંભીર વિસંગત પરિસ્થિતિઓ ઊભી થાય અને માત્ર અનંતપુર જિલ્લામાં જ બીજી વાર લેવાયેલી પરીક્ષાઓના પરિણામે લગભગ ૧૮૦૦ ઉમેદવારો પસંદ

કરવામાં આવ્યા હતા. તેથી, અમારો મત છે કે પરીક્ષાઓ રદ કરવા અને નવી પરીક્ષા લેવા બાબતે સરકાર દ્વારા ૧૫-૫-૧૯૯૮ના રોજ કરવામાં આવેલ આદેશમાં વડી અદાલતે દખલ કરવી ન જોઈતી હતી.”

૪૦. યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન વિ. જગન્નાથ મિશ્રા, (૨૦૦૩) ૯ એસસીસી ૨૩૭ ના છઠ્ઠા કેસમાં, હકીકતો બગલેશ્વર પ્રસાદ અને પ્રેમ પ્રકાશ કાલુનિયા (ઉપરોક્ત) ના કેસોની હકીકતો જેવી જ હતી. આ કેસમાં પણ પરીક્ષા કેન્દ્રમાં નજીકમાં બેઠેલા બે ઉમેદવારોએ એકબીજામાંથી નકલ કરી હતી. સમિતિએ તેમની ઉત્તરવહીઓનું પરીક્ષણ કર્યું અને જાણવા મળ્યું કે તેમના જવાબો એકબીજાને મળતા આવતા હતા. તે મુજબ તેમના પરિણામો રદ કરવામાં આવ્યા, જેના કારણે પ્રથમ ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ અને ત્યારબાદ વડી અદાલત સમક્ષ અરજી દાખલ કરવામાં આવી અને તેઓ ત્યાં સફળ રહ્યા. તેમ છતાં, જ્યારે યુપીએસસીના ઉપક્રમે મામલો આ અદાલત સમક્ષ આવ્યો, ત્યારે આ અદાલતે બગલેશ્વર પ્રસાદ અને પ્રેમ પ્રકાશ કાલુનિયા (ઉપરોક્ત) માં પ્રતિપાદિત કાયદા પર આધાર મૂક્યો અને યુપીએસસીની અપીલ મંજૂર કરતાં ટ્રિબ્યુનલ અને વડી અદાલતના આદેશો રદ કર્યા તથા પરિણામ રદ કરવાની નિર્ણયને યથાવત્ રાખ્યો. પરિણેદ ૪ માં આ અદાલતે જે ઠરાવ્યું છે તે નીચે મુજબ પુનઃઉત્પાદિત કરવું યોગ્ય રહેશે:

૪. અમારા સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતા પહેલાં, અમારી અંતરાત્માની સંપૂર્ણ તૃપ્તિ માટે, અમે યુ.પી.એસ.સી.ને બંને ઉમેદવારોની ઉત્તરપત્રિકાઓ રજૂ કરવા કહ્યું હતું. અમે બંને ઉમેદવારોની ઉત્તરપત્રિકાઓનું

સાવધાનીપૂર્વક પરીક્ષણ કર્યું છે અને તેનું સવિસ્તર પરીક્ષણ કર્યા પછી, અમારા મનમાં કોઈ શંકા નથી કે પ્રતિવાદીની મદદ અને/અથવા સાંઠગાંઠ વિના, બીજા ઉમેદવાર માટે તેણે જે રીતે ઉત્તર આપ્યા છે તે રીતે ઉત્તર આપવો શક્ય જ ન હોત. આ અદાલતે પ્રેમ પ્રકાશ કલુનિયા વિ. પંજાબ યુનિવર્સિટી મામલામાં જણાવ્યું છે તેમ, આવા પ્રકારના મામલામાં પ્રત્યક્ષ પુરાવો મેળવવો મુશ્કેલ હોય છે અને જ્યાં સુધી તપાસ ન્યાયસંગત ઠરે અને ઉમેદવારને પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની પૂરતી તક આપે, ત્યાં સુધી આવા મામલાની તપાસ સામાન્ય રીતે અદાલતો દ્વારા ફોજદારી આરોપોમાં લાગુ પડતી સમાન કડકતા સાથે થવી જોઈએ નહીં. અદાલતે વધુમાં એવું પણ ઠરાવ્યું હતું કે જ્યાં તારણો સંભાવનાઓ અને પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા પર આધારિત હોય, ત્યાં આવા તારણો કોઈ પુરાવા વિના આધારિત છે એવું કહી શકાય નહીં. આક્ષેપિત તથ્યોથી એકદમ સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રતિવાદી તેજસ્વી વિદ્યાર્થી હતો. પરંતુ, જો કોઈ તેજસ્વી વિદ્યાર્થી સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં કોઈ અયોગ્ય સાધનો અપનાવતો જણાય, તો તેને તેના પરિણામો ભોગવવા જ પડશે. કારણ કે અમે જાતે જ પ્રશ્નાસ્પદ બંને ઉત્તરપત્રિકાઓનું પરીક્ષણ કર્યું છે અને આ નિષ્કર્ષે પહોંચ્યા છીએ કે પ્રતિવાદીની કોઈ ને કોઈ રીતે મદદ અથવા સાંઠગાંઠ વિના, પ્રતિવાદીના બરાબર પાછળ બેઠેલો બીજો ઉમેદવાર તેણે જે રીતે ઉત્તર આપ્યા છે તે રીતે પોતાની પ્રશ્નપત્રિકાના ઉત્તર આપી શક્યો હોત નહીં, તેથી યુ.પી.એસ.સી.ના નિષ્કર્ષમાં ટ્રિબ્યુનલ હસ્તક્ષેપ કરે તે માટે અમને કોઈ ન્યાયસંગત કારણ દેખાતું નથી. જે ચુકાદા પર ટ્રિબ્યુનલ તથા વડી અદાલતે

આધાર મૂક્યો છે, તે આ પ્રકરણના તથ્યો પર લાગુ પડતો નથી. ઉપરોક્ત દષ્ટિકોણથી, અમે સુવિચારિત અભિપ્રાય ધરાવીએ છીએ કે ટ્રિબ્યુનલએ યુ.પી.એસ.સી.ના નિષ્કર્ષમાં તેમજ તેના દ્વારા ફટકારવામાં આવેલી સજામાં હસ્તક્ષેપ કરીને ગંભીર ભૂલ કરી છે. વડી અદાલતે પણ ટ્રિબ્યુનલના ઉક્ત નિર્ણયની પુષ્ટિ કરીને ભૂલ કરી છે. એ સાચું છે કે નિરીક્ષક તરફથી પ્રતિવાદી અથવા તેના પાછળ બેઠેલા વ્યક્તિ દ્વારા કોઈ ગેરરીતિ કરવામાં આવી હોવાનું સૂચિત કરતો કોઈ અહેવાલ નથી. પરંતુ, માત્ર એવો અહેવાલ ન હોવો, જો અન્યથા એવો નિષ્કર્ષ પર પહોંચવી શકાય કે પ્રતિવાદીની મદદ વિના તેના પાછળ બેઠેલો ઉમેદવાર તેણે જે રીતે નકલ કરી છે તે રીતે નકલ કરી શક્યો ન હોત, તો તે દોષિત વર્તનમાંથી મુક્તિ આપવા માટે પૂરતું ગણાઈ શકે નહીં. ટ્રિબ્યુનલ તથા વડી અદાલતે નિરીક્ષક તરફથી કોઈ અહેવાલ ન હોવાને અતિરિક્ત મહત્વ આપીને ગંભીર ભૂલ કરી છે. એવું સિદ્ધાંતરૂપે કહી શકાય નહીં કે જ્યાં જ્યાં નિરીક્ષકનો એવો કોઈ અહેવાલ નથી કે કોઈ પરીક્ષામાં ગેરરીતિ અપનાવવામાં આવી હતી, ત્યાં યોગ્ય સત્તાધિકારી ગેરરીતિ અપનાવવામાં આવી હોવા અંગે નિષ્કર્ષે આવી શકે નહીં. દરેક મામલો રજૂ કરાયેલી સામગ્રી પર આધારિત રહેશે અને અસરરૂપ એવો નિરીક્ષકનો અહેવાલ ન હોવા છતાં પણ, પરીક્ષામાં ગેરરીતિ અપનાવવામાં આવી હતી તે અંગે નિશ્ચિત નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે નિષ્ણાત સંસ્થાને કોઈ અવરોધ રહેશે નહીં. તે હંમેશા હકીકતનો એવો પ્રશ્ન રહેશે, જે નિષ્ણાત સંસ્થાના સમક્ષ રજૂ કરાયેલી સામગ્રીના આધારે નક્કી કરવો પડશે.

૪૧. (ત્રણ-ન્યાયાધીશોની પીઠ) દ્વારા નિર્ધારિત સાતમા અગ્રણી કેસમાં, મુખ્ય મહાપ્રબંધક, કલકત્તા ટેલિફોન્સ જિલ્લા, ભારત સંચાર નિગમ લિમિટેડ તથા અન્ય વિ. સુરેન્દ્ર નાથ પાંડે તથા અન્ય, ૨૦૧૧ (૧૫) એસ.સી.સી. ૮૧, કેસના તથ્યો એવા હતા કે બી.એસ.એન.એલ., જે એક સરકારી કંપની છે, તેણે પોતાના કર્મચારીઓને જુનિયર એકાઉન્ટ્સ ઓફિસરના પદ પર બઢતી આપવા માટે વિભાગીય પરીક્ષા યોજી હતી. પરિણામો જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા, જેમાં સફળ તથા અસફળ ઉમેદવારોના નામો સમાવાયા હતા. ત્યારબાદ કેટલાક અસફળ ઉમેદવારોએ ટેલિગ્રાફ મેન્યુઅલના નિયમ ૧૩ હેઠળ જરૂરી હોય તે મુજબ પરીક્ષામાં તેમને પ્રાપ્ત થયેલા ગુણોની વિગતો જાહેર કરવા વિનંતી કરતી રજૂઆત કરી હતી. આ વિનંતી સ્વીકારવામાં આવી નહોતી અને તેથી આ ઉમેદવારોએ સીએટી સમક્ષ ઓ.એ. દાખલ કરી હતી. સીએટીએ બી.એસ.એન.એલ.ને પરિણામો પ્રકાશિત કરવા, ઉમેદવારોને આગામી વર્ષે પરીક્ષામાં બેસવાની મંજૂરી આપવા અને તેમની રજૂઆત પર યોગ્ય આદેશો પસાર કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો. સંબંધિત સત્તાધિકારીઓએ આ રજૂઆતનો નિકાલ કરતાં જણાવ્યું હતું કે પરીક્ષામાં કેટલીક અનિયમિત રીતપ્રથાઓ ધ્યાનમાં આવી હતી, જે તે ઉમેદવારોને આક્ષેપણીય હતી જેઓએ અન્યાયી સાધનોનો આશ્રય લીધો હતો, અને તેથી તેમના પરિણામો રદ કરવામાં આવ્યા હતા.

૪૨. ઉમેદવારોએ આ આદેશ સામે કલકત્તા વડી અદાલતમાં રિટ અરજીઓ દાખલ કરી. વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે રિટ અરજી મંજૂર કરી અને એવું ઠરાવ્યું કે

બી.એસ.એન.એલ. એ એ સાબિત કરી શક્યું નથી કે તે ઉમેદવારોને આક્ષેપિત કરી શકાય તેવો "સામૂહિક નકલ" નો કેસ હતો. બી.એસ.એન.એલ. દ્વારા દાખલ અપીલ વિભાગીય પીઠ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવતાં, બી.એસ.એન.એલ.ના કહેવા પરથી મામલો આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ આવ્યો. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે અપીલ મંજૂર કરી, વડી અદાલતના આદેશો રદ કર્યા અને ઉમેદવારોની રિટ અરજી ફગાવી દીધી.

૪૩. ઉપર ઉલ્લેખિત તથા ઉપર નિર્દેશિત તમામ પૂર્વોક્ત કેસોનો ઉલ્લેખ કરીને અને તેમના પર આધાર રાખીને, પીઠ તરફથી બોલતાં ન્યાયમૂર્તિ નિચ્છે પરિચ્છેદ ૨૮ અને ૩૩ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:—

૨૮. અમારી વિચારપૂર્વકની એવી મત છે કે અપીલકર્તાઓ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયાને અન્યાયી અથવા મનસ્વી કહી શકાય તેમ નથી. કેસની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં અપનાવવામાં આવેલી તે યોગ્ય અને ન્યાયસંગત પ્રક્રિયા હતી. તેને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના ભંગરૂપ ગણાવી શકાય તેમ નથી. આ બાબત સ્મરણીય છે કે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતો સંહિતાબદ્ધ નિયમો નથી. તેમને કઠોર બંધનકારક ચોકઠામાં બાંધી શકાય નહીં. કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનો હેતુ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે નાગરિક પરિણામો ઊભા કરતો આદેશ મનસ્વી રીતે પસાર ન કરવામાં આવે. દરેક મામલામાં મૌખિક સુનાવણીની તક આપવી જ પડે એવું નથી.

૩૩. અગાઉ નોંધ્યું તેમ, વર્તમાન કેસમાં અપીલકર્તાઓએ અત્યંત વાજબી અને નિષ્પક્ષ અભિગમ અપનાવ્યો હતો. વિભાગના ઉચ્ચ પદસ્થ અધિકારીઓની સમિતિ દ્વારા તથ્યપરિસ્થિતિ અંગે સદભાવપૂર્વકની તપાસ હાથ ધરવામાં આવી હતી. અમારા મત મુજબ, કેસની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં અપીલકર્તાઓ દ્વારા લેવાયેલા નિર્ણયમાં હસ્તક્ષેપ કરવા માટે વડી અદાલત સર્વથા અયોગ્ય હતી. આ બાબત વિવાદાતીત રીતે સ્થાપિત છે કે સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા લેવાયેલા નિર્ણયોનું સુધારણા માત્ર ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે તે સ્થાપિત થાય કે એવો નિર્ણય એટલો તર્કવિરુદ્ધ છે કે કોઈપણ સમજદાર વ્યક્તિ, જેણે નક્કી કરવાના પ્રશ્ન પર પોતાનું મન લગાવ્યું હોય, તે એવો નિર્ણય લઈ શકી ન હોત. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત અતાર્કિકતાના આધારે નિર્મિત છે અને તેને વેડન્સબરી સિદ્ધાંત તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જો નિર્ણય એટલો હાસ્યાસ્પદ હોય કે કોઈ વાજબી સત્તાધિકારી એવો નિર્ણય લઈ શક્યો ન હોત, તો અદાલત તેમાં હસ્તક્ષેપ કરી શકે. અમારા મત મુજબ, અપીલકર્તાઓ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયા એવી કોઈ અતાર્કિકતા અથવા અવાજબીપણાથી પીડિત હોવાનું કહી શકાય નહીં, જેના આધારે વડી અદાલતને નિર્ણયમાં હસ્તક્ષેપ કરવાની સગવડ મળી હોત."

૪૪. ઉપરોક્ત સાત કેસોમાં નિર્ધારિત કરાયેલા તથ્યો અને પ્રતિપાદિત કાયદાની તપાસ કર્યા બાદ, મારા મત મુજબ, આ કેસોમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતને નીચે મુજબ સંક્ષેપિત કરી શકાય છે : પ્રથમ, એવા કેસમાં જ્યાં અનેક ઉમેદવારો "મોટા પાયે નફલ" માં સંડોવાયેલા હોવાનું જણાય, અથવા બીજા શબ્દોમાં, જ્યાં બહુ મોટી

સંખ્યામાં ઉમેદવારો કોઈપણ પરીક્ષામાં અન્યાયી સાધનોનો આશરો લીધો હોવાનું જણાય, ત્યારે સંબંધિત સંસ્થા માટે કોઈ વ્યક્તિગત ઉમેદવારનું પરિણામ રદ કરતાં પહેલાં તેને કોઈ કારણ દર્શાવો નોટિસ આપવી આવશ્યક નથી; બીજું, જ્યારે ઉમેદવારો દ્વારા “નકલ” કરવામાં આવી હતી તે સીધા પુરાવાથી સાબિત કરવું મુશ્કેલ હોય, ત્યારે તે સંભાવનાઓ અને પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના આધારે તારણ કાઢીને સાબિત કરી શકાય છે; ત્રીજું, ઉમેદવારો વ્યક્તિગત રીતે અથવા બહુ મોટી સંખ્યામાં ઉમેદવારો દ્વારા મોટા પાયે નકલ કરવા માટે અન્યાયી સાધનોનો આશરો લઈ શકે એવી અનેક રીતો હોઈ શકે છે; ચોથું, જ્યાં થોડા ઉમેદવારો નકલ કરવામાં સંડોવાયેલા હોવાનું જણાય, ત્યાં તેમના વિરુદ્ધ કોઈ કાર્યવાહી કરતાં પહેલાં પ્રાકૃતિક ન્યાયના નિયમોનું પાલન કરીને વ્યક્તિગત ઉમેદવારને કારણ દર્શાવો નોટિસ આપવી આવશ્યક છે; પાંચમું, એવું સાબિત કરવા માટે કે કોઈ ઉમેદવારે પોતાની પ્રશ્નપત્રિકાના જવાબ લખવામાં નકલ કરવા માટે અન્યાયી સાધનોનો આશરો લીધો હતો, તે માટે કંઈક સામગ્રી હોવી જ જોઈએ (સીધી હોય કે સંભાવનાઓ અને પરિસ્થિતિઓ આધારિત હોય); છઠ્ઠું, જો પૂરતી સામગ્રીથી એ સાબિત થતું હોય કે નકલ વ્યક્તિગત ઉમેદવાર દ્વારા કે ઉમેદવારો દ્વારા મોટા પાયે કરવામાં આવી હતી, તો આવી કોઈ ઘટના અંગે કોઈ દેખરેખ અધિકારીએ અહેવાલ રજૂ કર્યો ન હોય તો પણ તેનું કોઈ વિશેષ મહત્વ રહેતું નથી; સાતમું, “નકલ” અથવા/અને “મોટા પાયે નકલ”, અર્થાત બહુ મોટી સંખ્યામાં ઉમેદવારો દ્વારા મોટા પાયે કરાયેલી નકલ, જેવા પ્રશ્નના પરીક્ષણમાં અદાલતે નિષ્ણાત સમિતિના

નિર્ણય ઉપર અપીલી અદાલત તરીકે કાર્ય કરવું જોઈએ નહીં, ખાસ કરીને જ્યારે નિષ્ણાત સમિતિએ ઉમેદવારને અન્યાયી સાધનોનો આશરો લેવો બદલ દોષિત ઠેરવ્યો હોય; આઠમું, આવા કેસોમાં નિષ્ણાત સમિતિ દ્વારા લેવાયેલા નિર્ણયમાં અદાલતે હસ્તક્ષેપ કરવામાં સંયમ રાખવો જોઈએ; નવમું, એકબીજાની ખૂબ નજીક બેઠેલા બે ઉમેદવારોના ખોટા જવાબો એકબીજા સાથે મેળ ખાતા હોય, તો તે આ બંને ઉમેદવારોએ નકલ કરી હોવાનું મજબૂત પરિસ્થિતિજન્ય સૂચક તથ્ય ગણાશે; દસમું, આ અદાલતે પ્રાકૃતિક ન્યાયના નિયમોને લાગુ કરવા માટે “નકલ” અને “મોટા પાચે નકલ”, અર્થાત બહુ મોટી સંખ્યામાં ઉમેદવારો દ્વારા મોટા પાચે કરાયેલી નકલ, એવા કેસો વચ્ચે સતત ભેદ જાળવી રાખ્યો છે. પ્રથમ પ્રકારના કેસમાં પ્રાકૃતિક ન્યાયના નિયમો લાગુ પડશે અને તેથી નકલ કરવાનો આરોપ ધરાવતા વ્યક્તિગત ઉમેદવારને કારણ દર્શાવો નોટિસ આપવી પડશે, જ્યારે બીજા પ્રકારના કેસમાં પ્રાકૃતિક ન્યાયના નિયમો લાગુ પડતા નથી અને તેથી મોટા પાચે નકલમાં સંડોવાયેલા કોઈપણ ઉમેદવારને કારણ દર્શાવો નોટિસ આપવી આવશ્યક નથી; અને અગિયારમું, કોઈપણ ઉમેદવાર દ્વારા અન્યાયી સાધનોનો ઉપયોગ કરવો ગંભીર બાબત છે કારણ કે તે પરીક્ષાની વિશ્વસનીયતા પર અસર કરે છે અને તેથી જ્યારે આવો આરોપ આવા કોઈ ઉમેદવાર વિરુદ્ધ સાબિત થયેલો માનવામાં આવે, ત્યારે ભૂલ કરનાર ઉમેદવારો સંબંધે મામલાનો કડક રીતે નિકાલ થવો જરૂરી છે.

૪૫. જ્યારે હું ઉપરોક્ત કેસોમાં પ્રતિપાદિત કાનૂની સિદ્ધાંતના પ્રકાશમાં હાલના કેસના તથ્યોનું પરીક્ષણ કરું છું, ત્યારે હું માનું છું કે હાલના કેસના તથ્યો ભાગે બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન બોર્ડ (ઉપરોક્ત) ના કેસના તથ્યો સાથે અને ભાગે બગલેશ્વર પ્રસાદ અને પ્રેમ પ્રકાશ (ઉપરોક્ત) ના કેસના તથ્યો સાથે સમાન છે. હું આવું નીચે દર્શાવેલા કારણોસર કહું છું.

૪૬. પ્રથમ, આ એવો કેસ છે જેમાં ૨૦૦૮ થી ૨૦૧૨ દરમિયાન લેવામાં આવેલી પરીક્ષાઓમાં મોટી સંખ્યામાં ઉમેદવારો (બેસોથી વધુ) નકલમાં સંકળાયેલા હોવાનું જોવા મળ્યું, જેમ કે બિહાર સ્કૂલ પરીક્ષા કેસ (ઉપરોક્ત) માં ૩૬ ઉમેદવારો નકલમાં સંકળાયેલા હોવાનું નોંધાયું હતું. બીજું, પરીક્ષાઓમાં નકલ કરવા માટે ઉમેદવારો દ્વારા એકસરખી પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવી હતી. આ પરિસ્થિતિ એ હકીકતને સમર્થન આપે છે કે ઉમેદવારો દ્વારા આયોજનબદ્ધ રીતે "સામૂહિક નકલ" કરવામાં આવી હતી; ત્રીજું, જેઓ નજીક નજીક જોડીમાં બેસવામાં સફળ રહ્યા હતા (જેઓનું વર્ણન "સ્કોરર" અને "લાભાર્થી" તરીકે કરવામાં આવ્યું છે), તેમના ખોટા જવાબો સતત એકબીજા સાથે મેળ ખાતા હતા. બંને ઉમેદવારોએ એકબીજામાંથી નકલ કરી હોવાનો અભિપ્રાય બનાવવા માટે આ પરિસ્થિતિ પર બાગલેશ્વર પ્રસાદ અને પ્રેમ પ્રકાશ કલુનિયા (ઉપરોક્ત) ના કેસોમાં આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો; ચોથું, તપાસ દરમિયાન જપ્ત કરાયેલ સામગ્રીએ પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ સ્થાપિત કર્યું કે અનેક ઉમેદવારો (અહિંના અપીલકર્તાઓ) દ્વારા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી શકે તે માટે આયોજનબદ્ધ રીતે "સામૂહિક નકલ" કરવામાં આવી હતી; પાંચમું, કેટલાક વર્ષો

માટે વ્યાપમ દ્વારા મૂળ તૈયાર કરાયેલ બેઠક યોજનામાં ઉમેદવારો (અપીલકર્તાઓ) અને અપીલકર્તાઓ જેવા અન્ય લોકોને પરસ્પર નજીક નજીક કોઈ વિશિષ્ટ પરીક્ષા કેન્દ્રમાં બેસાડી શકાય તે માટે ફેરફારો કરવામાં આવેલ હોવાનું જોવા મળ્યું, જેથી તેઓ એકબીજામાંથી નકલ કરી શકે; છઠ્ઠું, ઘણા ઉમેદવારોએ પરીક્ષા પાસ કરી હોવા છતાં કોઈ પણ મેડિકલ કોલેજમાં પ્રવેશ લીધો ન હતો. બહુ થોડા ઉમેદવારોને છોડીને તેમની તરફથી કોઈ સંતોષકારક જવાબ આપવામાં આવ્યો ન હતો; સાતમું, તપાસ દરમિયાન જમ કરાયેલી સામગ્રી "સામૂહિક નકલ" નો કેસ હતો એવો અભિપ્રાય બનાવા માટે નિષ્ણાત સમિતિએ પૂરતી માનેલી હતી. તે ઉપરાંત, સંભાવનાઓ અને પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના આધારે પણ એ સ્થાપિત થયું હતું કે અપીલકર્તાઓનો સમાવેશ થતો ઉમેદવારોનો વિશાળ વર્ગ મોટા પાયે સામૂહિક નકલમાં સંકળાયેલો હતો; આઠમું, નિષ્ણાત સમિતિએ તમામ દૃષ્ટિકોણથી મુદ્દાઓનું પરીક્ષણ કર્યું હતું અને જમ કરાયેલી સામગ્રીનું વિશ્લેષણ કરીને આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી હતી કે આ કેસ ઉમેદવારો દ્વારા આયોજનબદ્ધ વ્યૂહરચનાના ભાગરૂપે મોટા પાયે કરવામાં આવેલી "સામૂહિક નકલ" નો હતો અને તેમણે અયોગ્ય સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો; નવમું, કોઈપણ ઉમેદવાર દ્વારા દાખલ કરાયેલી રિટ અરજીઓમાં નિષ્ણાત સમિતિના કોઈપણ સભ્ય અથવા/અને રાજ્ય/વ્યાપમના અધિકારીઓ વિરુદ્ધ દુર્ભાવનાના આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા ન હતા; દસમું, રિટ અદાલતે નિષ્ણાત સમિતિના નિર્ણયને પલટાવવા માટે અપીલી અદાલત તરીકે કાર્ય કર્યું ન હતું અને તે યોગ્ય જ હતું; અગિયારમું, નિષ્ણાત

સમિતિ દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલ સૂત્ર આવા પ્રકારના કેસોમાં વિવિધ સંસ્થાઓ દ્વારા સામાન્ય રીતે લાગુ કરવામાં આવતું હતું અને અપીલકર્તાઓએ તે સૂત્ર યોગ્ય નહોતું એવી દલીલ કરવા સિવાય તેમાં કોઈ તર્કવિરુદ્ધતા અથવા/અને મનમાની દર્શાવી નહોતી; અને અંતે, "સામૂહિક નકલ" અભિવ્યક્તિ કોઈ અધિનિયમ/વિનિયમ/નિયમોમાં વ્યાખ્યાયિત ન હોવાથી, સામાન્ય વાપરમાં તેનો અર્થ એવો સમારી શકાય કે "પરીક્ષામાં અયોગ્ય સાધનોનો ઉપયોગ કરીને પોતાના પ્રશ્નપત્રના ઉત્તર લખતી વખતે નોંધપાત્ર અથવા મોટી સંખ્યામાં એવા ઉમેદવારો, જેઓ નકલ કરતા હોવાનું જોવા મળે અથવા જેમણે નકલ કરી હોવાનું બહાર આવે". મારા મત મુજબ, વર્તમાન કેસના તથ્યો પર આ સંપૂર્ણપણે લાગુ પડે છે.

૪૭. અપીલકર્તાઓ તરફથી વકીલશ્રીએ કરેલી રજૂઆતો મને પ્રભાવિત કરતી નથી, જ્યારે તેમણે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ રાજ્ય/વ્યાપમ દ્વારા આધાર રાખવામાં આવેલી સામગ્રીમાં ખામી શોધવાનો પ્રયાસ કર્યો અને દલીલ કરી કે તે કોઈ સામગ્રી જ નથી, અને કોઈપણ સ્થિતિમાં, તે અસંગત છે અને તેથી કોઈપણ હેતુ માટે તેને ધ્યાનમાં લઈ શકાય તેમ નથી. વધુમાં એવી દલીલ પણ કરવામાં આવી હતી કે કારણ કે તે અપીલકર્તાઓને પૂરી પાડવામાં આવી નહોતી, તેથી તેનો કોઈ ઉપયોગ નથી.

૪૮. ઉપર જણાવ્યા મુજબ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે, પ્રથમ, ન તો રિટ અદાલત અને ન તો આ અદાલત નિષ્ણાત સમિતિના નિર્ણય સામે અપીલી

અદાલત તરીકે બેસી શકતી હતી અને સમિતિએ જે સામગ્રી પર આધાર રાખ્યો હતો તેમાં ખામી શોધી શકતી હતી; બીજું, નિષ્ણાતોએ વિકસાવેલી પદ્ધતિ સામાન્ય રીતે બે ઉમેદવારોએ એકબીજામાંથી નકલ કરી હતી કે કેમ તે જાણવા માટે લાગુ કરવામાં આવતી હતી અને તેથી તેમાં કોઈ ખામી દર્શાવી શકાય તેમ નહોતું; ત્રીજું, પરિણામો રદ કરવાનો નિર્ણય એસ.ટી.એફ. દ્વારા તપાસ દરમિયાન જમ કરવામાં આવેલી અન્ય સમકાલીન સામગ્રીના આધારે લેવામાં આવ્યો હતો; ચોથું, પરિણામો રદ કરવાનો નિર્ણય ઉતાવળમાં લેવામાં આવ્યો નહોતો, પરંતુ વિષય નિષ્ણાતોનો સમાવેશ કરતી નિષ્ણાત સમિતિએ સંપૂર્ણ મનન-વિચારણા કરીને લીધો હતો; અને અંતે, આ “મોટા પાયે નકલ” નો કેસ હોવાથી, અપીલકર્તાઓને કોઈ કારણ દર્શાવો નોટિસ આપવી જરૂરી નહોતી તેમજ અપીલકર્તાઓને તે સામગ્રી પૂરી પાડવી પણ જરૂરી નહોતી. આ કારણોસર, મને આ રજૂઆતમાં કોઈ સાર દેખાતો નથી.

૪૯. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલે ઉપર ઉલ્લેખિત કેસોને અલગ ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેમ છતાં હું કોઈ નોંધપાત્ર ભિન્નતા ધ્યાનમાં લઈ શકતો નથી. તેથી, હાલ હાથવગા કેસનો નિર્ણય કરવા માટે આ અદાલતે આ કેસોમાં પ્રતિપાદિત કાયદો લાગુ કરવો અનિવાર્ય છે. તે ખાસ કરીને એટલા માટે પણ છે કે અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલે આ નિર્ણયો પૈકી કોઈપણ નિર્ણયમાં લેવાયેલ દૃષ્ટિકોણની યોગ્યતાને પડકાર્યો નહોતો અને મારા મત મુજબ યોગ્ય રીતે જ પડકાર્યો નહોતો.

૫૦. ઉપર કરવામાં આવેલી વિગતવાર ચર્ચા અને દર્શાવાયેલ કારણોના પ્રકાશમાં, મારું વિવેકપૂર્ણ મત એ છે કે આ સ્પષ્ટ રીતે તેવો જ કેસ છે જેને સામાન્ય બોલચાલમાં "સામૂહિક નકલ" કહેવાય છે અને એમ માનવામાં મને કોઈ સંકોચ નથી. મારું આ પણ મત છે કે રાજ્ય/વ્યાપક દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયાને અન્યાયી અથવા મનસ્વી કહી શકાય તેમ નથી. મારું આ પણ માનવું છે કે પડકારાયેલ કાર્યવાહી કુદરતી ન્યાયના નિયમોના ભંગરૂપ નથી, કારણ કે બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન અને બી.એસ.એન.એલ. (ઉપરોક્ત) ના કેસોમાં ધારણ કરવામાં આવ્યા મુજબ, આ કેસના તથ્યો પર તે નિયમો લાગુ પડતા નથી. આ સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે કુદરતી ન્યાયના નિયમો સંહિતાબદ્ધ નિયમો નથી અને તેથી આવા નિયમોને કડક ચોકઠામાં બાંધી શકાય નહીં. કુદરતી ન્યાયના નિયમોનો હેતુ માત્ર એટલો જ છે કે નાગરિક પરિણામો ઊભા કરતો આદેશ મનસ્વી રીતે પસાર ન થાય તેની ખાતરી કરવામાં આવે. એવું નથી કે દરેક કેસમાં સંબંધિત વ્યક્તિને મૌખિક સુનાવણીની તક આપવી જ જરૂરી હોય. મારા મતે, આ સિદ્ધાંત વર્તમાન કેસને લાગુ પડે છે.

૫૧. આથી હું અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની આગળની રજૂઆત તરફ આવું છું, એટલે કે, પરીક્ષા રદ કરવાનો નિર્ણય લેવામાં અસંગત વિલંબ થયો હતો અને તે દરમિયાન અપીલકર્તાઓએ પોતાની સ્થિતિમાં ફેરફાર કરીને તેમની ડિગ્રીનો અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ કરી દીધો છે, અથવા નજીકના ભવિષ્યમાં તે અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ

કરવાના છે, અને તેથી આ અદાલતે સમતાના વિચારાધારે અપીલકર્તાઓના હિતનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. હું આ સાથે સહમત નથી.

પર. થોડોક સમાન સ્વરૂપનો પ્રશ્ન આ અદાલતે રામ પ્રીતિ યાદવ વિ. યુ.પી. બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન એન્ડ અન્ય, (૨૦૦૩) ૮ એસ.સી.સી. ૩૧૧ ના મામલામાં પરખ્યો હતો. આ મામલામાં હકીકતો એવી હતી કે વર્ષ ૧૯૮૪માં, શ્રી મહેન્દ્ર પ્રતાપ યાદવ (ત્યાંના પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૩) યુ.પી. બોર્ડ ઓફ હાઈ સ્કૂલ એન્ડ ઇન્ટરમીડિયેટ એજ્યુકેશન દ્વારા લેવામાં આવેલી ઇન્ટરમીડિયેટ પરીક્ષામાં ખાનગી ઉમેદવાર તરીકે હાજર રહ્યા હતા. પરીક્ષામાં અયોગ્ય સાધનોના ઉપયોગના સંદિગ્ધ કેસ તરીકે શ્રી યાદવનું પરિણામ અટકાવવામાં આવ્યું હતું. તેમ છતાં, તેમને બે કામચલાઉ ગુણપત્રકો આપવામાં આવ્યા હતા. એક ગુણપત્રકમાં તેમનું પરિણામ અટકાવવામાં આવ્યું છે (ડબલ્યુબી) એવું દર્શાવવામાં આવ્યું હતું, જ્યારે બીજામાં તે દર્શાવવામાં આવ્યું નહોતું. શ્રી યાદવે તેમના પરિણામનું અટકાવવું દર્શાવવામાં આવ્યું ન હતું એવા કામચલાઉ ગુણપત્રકના આધારે બી.એ.માં પ્રવેશ લીધો અને પરીક્ષા પાસ કરી. ત્યારબાદ તેમણે એમ.એ.ની પરીક્ષા પણ પાસ કરી. પછી તેમની શિક્ષક તરીકે પસંદગી કરવામાં આવી. વર્ષ ૧૯૯૩માં એક તપાસ કરવામાં આવી, જેના અનુસંધાને તેમને વર્ષ ૧૯૯૬માં જાણ કરવામાં આવી કે વર્ષ ૧૯૮૪માં લેવાયેલી તેમની ઇન્ટરમીડિયેટ પરીક્ષાનું પરિણામ રદ કરવામાં આવ્યું છે.

૫૩. તેમના પરિણામના રદ કરવાની કાર્યવાહીનો પડકાર કરતાં, શ્રી યાદવે અલાહાબાદ સ્થિત વડી અદાલતમાં ત્રણ આધાર પર રિટ અરજી દાખલ કરી: પ્રથમ, તેમના પરિણામને રદ કરવામાં આવે તે પહેલાં તેમને સાંભળવાની કોઈ તક આપવામાં આવી નહોતી; દ્વિતીય, પરિણામનું રદકરણ લગભગ ૧૦ વર્ષ પછી કરવામાં આવ્યું હતું અને તેથી તે સંપૂર્ણપણે મનસ્વી છે; અને તૃતીય, કારણ કે દરમિયાન તેમણે સારી ટકાવારી સાથે બી.એ. અને એમ.એ.ની પરીક્ષાઓ પાસ કરી હતી અને શિક્ષક તરીકે રોજગાર મેળવ્યો હતો, તેથી તેમની ઇન્ટરમીડિયેટ પરીક્ષાના પરિણામનું રદકરણ કાયદાની દૃષ્ટિએ દોષપૂર્ણ છે.

૫૪. વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયમૂર્તિનો એવો અભિપ્રાય હતો કે, શ્રી યાદવે બી.એ. અને એમ.એ.ની પરીક્ષાઓ સફળતાપૂર્વક પાસ કરી છે અને બી.એ. તથા એમ.એ.ની પરીક્ષાઓમાં તેના તેજસ્વી પ્રદર્શનને કારણે તેને રોજગાર પણ મળ્યો છે, તો તેની કારકિર્દી શા માટે બરબાદ કરવી જોઈએ. આ આધારોએ તેની રિટ અરજી મંજૂર કરવામાં આવી હતી અને તેના પરિણામની રદગીરી રદ કરવામાં આવી હતી. એકલ ન્યાયાધીશના આદેશ વિરુદ્ધ બોર્ડ અને સંસ્થાએ દાખલ કરેલી અપીલ નામંજૂર કરવામાં આવી હતી અને તેથી બોર્ડે આ બાબત અપીલમાં આ અદાલત સમક્ષ લાવી હતી.

૫૫. આ અદાલતે અપીલ મંજૂર કરી હતી અને ઉપરોક્ત પડકારના ત્રણેય આધાર અસ્વીકારીને, વડી અદાલતનો આદેશ રદ કર્યો હતો અને રિટ અરજી ફગાવી હતી. આ અદાલતે રજૂઆતો અસ્વીકારતાં, મધ્યમિક શિક્ષા મંડળ એમ.પી. વિ.

અભિલાષ શિક્ષા પ્રસાર સમિતિ અને અન્ય, (૧૯૯૮) ૯ એસ.સી.સી. ૨૩૬ માં આ અદાલતે આપેલા પૂર્વવર્તી નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો હતો અને પોતાના તર્કના સમર્થનમાં મધ્યમિક શિક્ષા મંડળના કેસ (ઉપરોક્ત) ના પરિણેદ ૨ નો ઉદ્ધરણ આપ્યો હતો, જે નીચે મુજબ છે:—

૨. અમને થોડું દુઃખ થાય છે કે આવા પ્રકારના મામલામાં વડી અદાલતે બોર્ડ દ્વારા લેવામાં આવેલા નિર્ણયમાં હસ્તક્ષેપ કરવો ન જોઈએ હતો.....

આ સામગ્રીના પ્રકાશમાં, પરીક્ષાને રદ ગણવા બાબતે બોર્ડ દ્વારા લેવામાં આવેલા નિર્ણયમાં વડી અદાલતે હસ્તક્ષેપ કર્યો હોય તેમાં અમને કોઈ ન્યાયસંગત કારણ દેખાતું નથી. દુર્ભાગ્યપૂર્ણ છે કે વિદ્યાર્થી સમુદાય પરીક્ષામાં સફળતા મેળવવા માટે આવા ઉપાયોનો આશરો લે છે અને ત્યારબાદ તેમાંના કેટલાક આગળ આવીને એવી દલીલ કરે છે કે નિર્દોષ વિદ્યાર્થીઓ તેમના સાથીઓના આવા દુર્વર્તનના ભોગ બને છે. તેમાં કંઈ મદદ થઈ શકતી નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં બોર્ડ પાસે પરીક્ષા રદ કરવા સિવાય કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી. ગેરરીતિઓમાં સંકળાયેલા વિદ્યાર્થીઓમાંથી નિર્દોષ વિદ્યાર્થીઓને અલગ ઓળખવું બોર્ડ માટે અત્યંત મુશ્કેલ છે. નિર્દોષ વિદ્યાર્થીઓ માટે કોઈને કરુણા અનુભવાય તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ આ પરીક્ષા સંબંધે બોર્ડ જે પરિસ્થિતિમાં મૂકાયું હતું અને તેની સમક્ષ જે વિકલ્પો ઉપલબ્ધ હતા તેની મૂલવણી કરવી આવશ્યક છે. પરિણામો રદ કરવા સિવાય તેની પાસે કોઈ વિકલ્પ ન હતો અને અમારી દૃષ્ટિએ, પરિસ્થિતિઓમાં, એમ કરવું તેઓ માટે ન્યાયસંગત હતું. આ વિદ્યાર્થીઓ માટે એક પાઠરૂપ થવું જોઈએ કે આવી

ગેરરીતિઓ તેમને પરીક્ષામાં સફળ થવામાં મદદરૂપ નહીં થાય અને તેમને ફરી એકવાર સમગ્ર પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવું પડી શકે. અમે એવું પણ માનીએ છીએ કે પરીક્ષાની જવાબદારી સંભાળનારા અધિકારીઓએ તેમના સુપરવાઇઝરો/ઇન્વિજિલેટરો વગેરે વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી કરવી જોઈએ, જે અથવા તો આવી પ્રવૃત્તિને મંજૂરી આપે છે અથવા તે અંગે નિષ્ક્રિય દર્શક બની રહે છે. જો ગેરરીતિઓમાં સંકળાયેલા લોકોની દબાણકારી કવાયતને કારણે તેઓ પોતાની અસુરક્ષાની ભાવના અનુભવે, તો આવશ્યક હોય તો ગણવેશધારી કર્મચારીઓની સેવાઓ મેળવવી અને વિદ્યાર્થીઓ આવી ગેરરીતિઓમાં પ્રવૃત્ત ન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવું એ તેનો ઉપાય છે.

૫૬. આ અદાલતે ત્યારબાદ આ પ્રકૃતિની ઘટનાને ઉમેદવાર દ્વારા કરાયેલ છેતરપિંડી સમકક્ષ ગણાવી હતી અને રામ પ્રીતી ચાદવના કેસના પરા ૧૩, ૧૪ અને ૨૬ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"૧૩. છેતરપિંડી એવું વર્તન છે, ભલે તે લખાણ દ્વારા હોય કે શબ્દો દ્વારા, જે બીજી વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારીને અગાઉના પક્ષકારના એવા વર્તનના પ્રતિસાદરૂપે, ભલે તે શબ્દો દ્વારા હોય કે લખાણ દ્વારા, નિશ્ચિત અને નિર્ણાયક વલણ અપનાવવા પ્રેરિત કરે છે. બેદરકારી છેતરપિંડી નથી, છતાં તે છેતરપિંડી અંગેનો પુરાવો બની શકે છે. (જુઓ કેરી વિ. પીક, (૧૮૮૯) ૧૪ એસી ૩૩૭)

૧૪. લેઝરસ એસ્ટેટ્સ લિ. વિ. બીસ્લી, (૧૯૫૬) ૧ ઓલ ઈ.આર. ૩૪૧ માં, અપીલ અદાલતે કાયદો આ પ્રમાણે જણાવ્યું હતું: (ઓલ ઈ.આર. પૃ. ૩૪૫ સી-ડી)

"હું એક ક્ષણ માટે પણ આ દલીલ સ્વીકારી શકતો નથી. આ દેશમાં કોઈપણ અદાલત કોઈ વ્યક્તિને છેતરપિંડી દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલો લાભ જાળવી રાખવાની મંજૂરી આપશે નહીં. અદાલતનો કોઈપણ ચુકાદો, મંત્રીનો કોઈપણ આદેશ, જો તે છેતરપિંડી દ્વારા મેળવવામાં આવ્યો હોય તો તેને યથાવત્ રહેવા દેવામાં આવી શકશે નહીં. છેતરપિંડી બધું જ ઉકેલી નાંખે છે. અદાલત સ્પષ્ટપણે અરજમાં ઉઠાવવામાં આવી હોય અને પુરવાર કરવામાં આવી હોય તે સિવાય છેતરપિંડી હોવાનું નિષ્કર્ષ કાઢવામાં સાવચેત રહે છે; પરંતુ એકવાર તે પુરવાર થઈ જાય પછી તે ચુકાદાઓ, કરારો અને તમામ પ્રકારના વ્યવહારોને દૂષિત કરી દે છે;"

૨૬. વધુમાં, અમને જણાય છે કે પ્રતિવાદી ૩ના પક્ષમાં કોઈ સમતુલ્ય હક નથી, કારણ કે તેને જાણ હતી કે પરીક્ષામાં ગેરરીતિપૂર્ણ સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો હોવાના આક્ષેપને કારણે તેનું પરિણામ અટકાવવામાં આવ્યું હતું. આ હકીકત દબાવી રાખીને, તેણે બી.એ.માં પ્રવેશ લીધો અને આગળ અભ્યાસ કર્યો."

૫૭. ઉપરોક્ત કાયદાને હાલના પ્રકરણના તથ્યો પર લાગુ કરતાં, હું એવું માનું છું કે અપીલકર્તાઓને આ આધારે કોઈ સમન્યાયિક રાહત દાવો કરવાની હકદારી નથી કે તેમણે મધ્યવર્તી અવધિ દરમિયાન પોતાનો અભ્યાસક્રમ લગભગ પૂર્ણ કરી લીધો

છે અને તેથી તેમના પી.એમ.ટી. પરીક્ષાના પરિણામોના આધારે કોઈ કાર્યવાહી કરવી આવશ્યક નથી.

૫૮. મારા મત મુજબ, રામ પ્રીતી યાદવના કેસમાં (ઉપરોક્ત), જેમાં તેમણે પરીક્ષા આપી હતી તેના ૧૦ વર્ષ પછી પરિણામ રદ કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો અને દરમિયાન તેમણે ઉચ્ચ અભ્યાસ પણ પૂર્ણ કર્યો હતો તથા રોજગાર પણ પ્રાપ્ત કર્યો હતો, તેમ છતાં આ અદાલત આવી રજૂઆતથી પ્રભાવિત થઈ નહોતી અને તેને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં નામંજૂર કરી હતી. તેવી જ સ્થિતિ અહીં પણ છે, જ્યાં પરિણામ રદ કરવામાં થયેલો વિલંબ શ્રી યાદવના કેસની સરખામણીએ ઓછો છે. તે ઉપરાંત, હાલનો કેસ પ્રથમદર્શને અપીલકર્તાઓને આરોપિત થતી "સામૂહિક નકલ"નો કેસ સ્થાપિત કરે છે, કારણ કે તેમણે પી.એમ.ટી. પરીક્ષામાં આયોજનબદ્ધ રીતે અયોગ્ય ઉપાયોનો આશ્રય લીધો હતો અને અંતમાં, જ્યારે કોઈ કાર્યવાહી ગુપ્ત રીતે કરવામાં આવે, ત્યારે તેને શોધી કાઢવામાં સમય લાગે છે.

૫૯. અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન વકીલે પ્રિયા ગુપ્તા વિ. સ્ટેટ ઓફ છત્તીસગઢ એન્ડ અન્ય, (૨૦૧૨) ૭ એસ.સી.સી. ૪૩૩ ના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો અને દલીલ કરી કે આ અદાલતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ તેની અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, જેમ પ્રિયા ગુપ્તાના કેસમાં કરવામાં આવ્યો હતો, જેથી સમતાનિષ્ઠ શરતો અને નિયમો પર અપીલકર્તાઓને રાહત આપવામાં આવે અને અપીલકર્તાઓને એમ.બી.બી.એસ. ડિગ્રી અભ્યાસક્રમમાં તેમનો

અભ્યાસ ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવે. હું આ રજૂઆતને એકથી વધુ કારણોસર સ્વીકારી શકતો નથી.

૬૦. પ્રથમ, વર્તમાન કેસના તથ્યો અને પ્રિયા ગુપ્તા (ઉપરોક્ત)ના કેસના તથ્યો સમાન નથી, કારણ કે પ્રિયા ગુપ્તાના કેસમાં માત્ર એક ઉમેદવારના અધિકારનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો હતો, જ્યારે વર્તમાન કેસમાં બહુ મોટી સંખ્યામાં ઉમેદવારો સંકળાયેલા છે. બીજું, જ્યારે આ અદાલત બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળની પોતાની અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય લે છે, જે ખરેખર દુર્લભ છે અને તેના આશ્રયનો ઉપયોગ ખરેખર દુર્લભ જ રહેવું જોઈએ, ત્યારે તે હંમેશા તે ચોક્કસ કેસના વિશિષ્ટ તથ્યો સુધી મર્યાદિત રહે છે અને તેને આ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલા કાયદા તરીકે ઉલ્લેખી શકાય તેમ નથી. ત્રીજું, જ્યારે સમાન પ્રકારના કેસોમાં આ અદાલતે ભૂલ કરનાર ઉમેદવારોને કોઈપણ સમન્યાયી રાહત આપી નહોતી, સિવાય કે ઉમેદવારોને પૂરક પરીક્ષામાં હાજર રહેવાની પરવાનગી આપી હતી (અહેવાલના પૃષ્ઠ ૬૪૮ પર બિહાર સ્કૂલ પરીક્ષા કેસ (ઉપરોક્ત)ના પરિચ્છેદ ૨ જુઓ, જ્યાં બોર્ડ દ્વારા કરાયેલી અપીલ મંજૂર કરતી વખતે આ અદાલતે આવા નિર્દેશને યથાવત્ રાખ્યો હતો), ત્યારે મારા મત મુજબ, એ જ સિદ્ધાંત આ કેસમાં પણ લાગુ પડવો જોઈએ. ચોથું, એકવાર પરીક્ષાના પરિણામોના રદકરણને ન્યાયસંગત, કાયદેસર અને યોગ્ય ગણાવીને યથાવત્ રાખવામાં આવે, ત્યારબાદ તેનો સ્વાભાવિક પરિણામ અનિવાર્ય રીતે અનુસરવું જ જોઈએ. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, એકવાર પરીક્ષા જે કોઈ આધાર પર રદ કરવામાં આવે, તે આધાર ગમે

તે હોય, ત્યારે જેમના પરિણામો રદ કરવામાં આવ્યા હોય એવા ઉમેદવારોએ પરીક્ષા જ્યારે પણ લેવાય ત્યારે ફરી આપવાની રહેશે. તેઓ એવી પરીક્ષાનો કોઈ લાભ લઈ શકતા નથી, જેમ રીતે તે ઉમેદવારો લઈ શકે છે જેઓએ પોતાના ગુણના આધારે સફળતાપૂર્વક પરીક્ષા પાસ કરી હોય. પાંચમું, કેસમાં સંકળાયેલા વિવાદના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેતા, તેમજ આ કૌભાંડમાં અનેક વ્યક્તિઓની સંલિપ્તતા અને અપીલકર્તાઓએ જે રીતે પરીક્ષા પાસ કરી જેના કારણે અપીલકર્તાઓ તથા અન્ય અનેક વ્યક્તિઓ સામે ફોજદારી કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી (જોકે તે બાકી છે), આ પરિસ્થિતિમાં અપીલકર્તાઓને કોઈપણ સ્વરૂપની સમન્યાયી રાહત આપવા માટે અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની અસાધારણ સમન્યાયી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય ગણાતો નથી અને જો એવી રાહત અપાય, તો તે આ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલી સ્થિર કાનૂની સ્થિતિના વિરોધમાં જશે. કારણ કે અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ કોઈ સમન્યાયી રાહત આપવાની જરૂરિયાત ઉપસ્થિત થતી નથી, તેથી તેના અનુસંધાનમાં અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ અમારી અસાધારણ સત્તાઓનો આશ્રય લેવાનો પ્રશ્ન પણ યોગ્ય જણાતો નથી. કોઈપણ હાલતમાં, આ અદાલતે અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ નોંધેલા નિષ્કર્ષોના પ્રકાશમાં, જેના પરિણામે વડી અદાલતના આક્ષેપિત આદેશને યથાવત્ રાખવામાં આવ્યો છે, આ એવો યોગ્ય કેસ નથી જેમાં અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ ઉપલબ્ધ અસાધારણ સમન્યાયી અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય લેવો જોઈએ. છઠ્ઠું, કોઈપણ સમન્યાયી રાહત આપવી એ અપીલકર્તાઓએ જે કર્યું તેના બદલામાં તેમને પ્રોત્સાહન આપવાના સમકક્ષ ગણાઈ શકે. તે તેવા

પ્રતિભાશાળી વિદ્યાર્થીઓનું મનોબળ ભંગ કરશે, જેઓ અપીલકર્તાઓએ ગેરકાયદેસર ઉપાયોથી કોલેજોમાં પ્રવેશ મેળવવાના કારણે પોતાના ગુણના આધારે પ્રવેશ મેળવી શક્યા નહોતા. સાતમું, આ એવો કેસ નથી જેમાં અપીલકર્તાઓના પરિણામો કોઈ તકનિકી આધાર પર અને તે પણ રાજ્યને આભારી કારણસર રદ કરવામાં આવ્યા હોય. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, જો રદકરણ એવું કોઈ કારણસર થયું હોત જે અપીલકર્તાઓને આભારી ન હોત, તો કદાચ આ અદાલત અપીલકર્તાઓની યોગ્ય પ્રાર્થના અંગે વિચારણા કરતી. તેમ છતાં, અહીં એવી પરિસ્થિતિ નથી. આઠમું, અપીલકર્તાઓએ માગ્યા મુજબ કોઈપણ સમન્યાયી રાહત આપવી, જ્યારે તેઓને તેમના પરિણામોના રદકરણ માટે જવાબદાર માનવામાં આવ્યા છે, ત્યારે પરીક્ષા યોજવાની વિશ્વસનીયતાને અસર કરશે અને સમગ્ર ઉમેદવારવર્ગને, ખાસ કરીને તેઓને જે નિષ્ઠાપૂર્વક અને પોતાના ગુણના આધારે પરીક્ષા માટે તૈયારી કરે છે, વધુ નુકસાન પહોંચાડશે. તેથી, મારા મત મુજબ, દીર્ઘગાળે વ્યાપક જાહેર હિતમાં આવી કોઈ પ્રાર્થના પર વિચારણા કરવી યોગ્ય નહીં ગણાય. નવમું, કારણ કે અપીલકર્તાઓ યુવાનીની અવસ્થામાં છે, તેઓ હજુ પણ પરીક્ષામાં બેસી શકે છે અને પોતાની પ્રતિભા સાબિત કરીને વિશિષ્ટ સફળતા સાથે તેને પાસ કરી શકે છે. અને અંતે, અપીલકર્તાઓને આવી કોઈ રાહત આપવી એ કેટલીક હદ સુધી વાસ્તવિક વિવાદની સીમા બહાર જવાનું સમાન થઈ શકે છે અને આ અદાલતે આપેલા મુખ્ય નિષ્કર્ષો સાથે અસંગત માનવામાં આવી શકે છે.

૬૧. આ પરિસ્થિતિઓમાં, રાજ્ય અપીલકર્તાઓ તેમજ અપીલકર્તાઓ સમાન અન્ય ઉમેદવારોને જ્યારે પણ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા યોજાય ત્યારે તેમાં ઉપસ્થિત થવાની પરવાનગી આપવાનો અને, જો ઉંમર મર્યાદા નિર્ધારિત હોય, તો જે ઉમેદવારો ઉંમર મર્યાદા વટાવી ગયા હોય તેમને ઉંમરમાં શિથિલતા આપવાનો વિચાર કરી શકે છે. આવી છૂટછાટ, જો આપવામાં આવે, તો કોઈને પણ કોઈ અન્યાય પહોંચાડશે નહીં અને સાથે સાથે બિહાર સ્કૂલ એક્ઝામિનેશન (સુપ્રા) ના મામલે જેમ કરવામાં આવ્યું હતું તેમ આવા તમામ ઉમેદવારોને સત્વર ન્યાય પણ કરશે. આથી આગળ, મારા મત મુજબ, અપીલકર્તાઓ કોઈ દયાપાત્ર રાહતનો દાવો કરવા હકદાર નથી.

૬૨. અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન વકીલે તેમના રજૂઆતોના સમર્થનમાં અનેક નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કર્યો, જેમ કે યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિ. તુલસીરામ પટેલ, (૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. ૩૯૮, ડૉ. દિનેશ કુમાર અને અન્ય વિ. મોતીલાલ નહેરુ મેડિકલ કોલેજ, અલાહાબાદ અને અન્ય, (૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. ૫૪૨, સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર અને અન્ય વિ. જલગાંવ મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ અને અન્ય, (૨૦૦૩) ૯ એસ.સી.સી. ૭૩૧ તથા સિતુ સાહુ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ ઝારખંડ અને અન્ય, (૨૦૦૪) ૮ એસ.સી.સી. ૩૪૦ વગેરે. આ નિર્ણયોનું અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે આ સર્વોચ્ચ અદાલતે આ નિર્ણયો દ્વારા પ્રાકૃતિક ન્યાયના નિયમોના સામાન્ય સિદ્ધાંતનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે અને આ સિદ્ધાંત કોઈ વિશિષ્ટ કેસમાં કેવી રીતે લાગુ પડે છે તે સમજાવ્યું છે.

૬૩. આ અદાલતે આ કેસોમાં એવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યો છે કે કુદરતી ન્યાયના નિયમોની લાગુપડતાની સ્થિતિ સ્થિર નથી, પરંતુ તેની વિવિધ પરિમાણો છે અને તેથી તેની લાગુપડતા કેસ મુજબ બદલાય છે. હું ધ્યાન દોરું છું કે આ પૈકી કોઈપણ કેસમાં "નકલ" અથવા "સામૂહિક નકલ" ના કેસોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. મારા મત અનુસાર, જ્યારે "નકલ" અને "સામૂહિક નકલ" સંબંધિત અનેક કેસોમાં કુદરતી ન્યાયના નિયમોની લાગુપડતાનો પ્રશ્ન આ અદાલત દ્વારા અગાઉથી જ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે આવા કેસોમાં પ્રતિપાદિત કાયદાનો જ હાલના કેસોમાં અમલ થવો જોઈએ, અને સામાન્ય રીતે સિદ્ધાંતનું વિવરણ કરતો કાયદો નહીં. તે જ રીતે, અંતિમ ઉદ્દેશિત કેસ પણ આ કેસના તથ્યો પર લાગુ પડતો નથી, કારણ કે તે જમીન સંબંધિત કેસમાં નિયમની લાગુપડતા અંગે છે. આ કારણોસર, ઉદ્દેશિત નઝીરકાયદા પર આધારિત રજૂઆતમાં કોઈ બળ નથી. તે મુજબ તેને નકારી કાઢવામાં આવે છે.

૬૪. આથી હું અધિનિયમ હેઠળ વ્યાપમની રચના અને તેનો હાલની વિવાદિત બાબત પર થતા પ્રભાવના પ્રશ્ન તરફ આપું છું. કારણ કે આ પ્રશ્નનો મારા માનનીય ભાઈ દ્વારા વિસ્તૃત રીતે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તેથી હું લોર્ડશીપના તર્ક અને નિષ્કર્ષ સાથે સન્માનપૂર્વક સંમત છું અને તેથી તેમાં વધુ કંઈ ઉમેરવાનું ઇચ્છતો નથી.

૬૫. ઉદ્દેશ કરવો પ્રાસંગિક છે કે આ અદાલતે તા. ૦૮.૦૮.૨૦૧૪ના આદેશથી વડી અદાલતના તા. ૧૧.૦૪.૨૦૧૪ના ડબલ્યુ.પી. નં. ૨૦૩૪૨ ઓફ ૨૦૧૩માં

પારિત, કે.એમ. પ્રતિભા સિંહ અને અન્ય વિ. રાજ્ય અને અન્ય તથા અન્ય સંલગ્ન બાબતો શીર્ષકવાળા આદેશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી એક એસ.એલ.પી. (સી) નં. ૧૬૨૫૭ ઓફ ૨૦૧૪ને પ્રાથમિક સ્તરે જ નામંજૂર કરી હતી. આ રિટ અરજી તે ઉમેદવારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી જેઓ વર્ષ ૨૦૧૩માં યોજાયેલી પી.એમ.ટી. પરીક્ષામાં ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. આ ઉમેદવારોના પરિણામો પણ તે જ આધારોએ રદ કરવામાં આવ્યા હતા જેમના આધારે હાલના કેસોમાં, એટલે કે વર્ષ ૨૦૦૮થી ૨૦૧૨ના ઉમેદવારો સંબંધે, તે રદ કરવામાં આવ્યા હતા. વડી અદાલતે તા. ૧૧.૦૪.૨૦૧૪ના આદેશથી રિટ અરજીઓ નામંજૂર કરી હતી અને પરિણામોની રદબાતલને યથાવત્ રાખી હતી. હકીકતમાં, હાલના કેસમાં પડકારાયેલ ચુકાદાએ પ્રતિભા સિંહના કેસ (ઉપરોક્ત) માં આપવામાં આવેલા મુખ્ય નિર્ણયને સંપૂર્ણ રીતે અનુસર્યો છે. કારણ કે તે એસએલપીની પ્રાથમિક સ્તરે નામંજૂરી હતી અને અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલે યોગ્ય રીતે દલીલ કરી હતી કે તેનાથી વડી અદાલતના નિર્ણયનું વિલીનીકરણ થયું નહોતું અને એ પણ માનવામાં આવી શકતું નહોતું કે આ અદાલતે પ્રતિભા સિંહના કેસ (ઉપરોક્ત) માં વડી અદાલતે સ્પીકારેલ દૃષ્ટિકોણને સમર્થન આપ્યું હતું, તેથી ન્યાયના હિતમાં અમે આ બાબતોની વિગતે સુનાવણી કરવી અને અમારા કારણો નોંધવા યોગ્ય માન્યું.

૬૬. ત્યારબાદ રાજ્ય/વ્યાપમ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ દ્વારા અમારી નોંધ પર લાવવામાં આવ્યું કે આ કેસોમાં નોંધાયેલી

એફ.આઈ.આર.ના અનુસંધાને, પ્રલંબિત વિશેષ અનુમતિ અરજીમાં આ અદાલતે આપેલા આદેશ મુજબ સી.બી.આઈ. દ્વારા તપાસ હજી ચાલુ છે. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે અનેક કેસોમાં અનેક આરોપીઓ વિરુદ્ધ અદાલતોમાં આરોપપત્રો દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.

૬૭. તે મુજબ, આ બાબત સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે આ અદાલતે આ ચુકાદામાં કરેલી કોઈપણ નોંધ ચાલુ તપાસ અને કોઈપણ બાકી રહેલા ફોજદારી કેસને કોઈપણ રીતે પ્રભાવિત કરશે નહીં. આ બાબત પણ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે આ અદાલતે પરિણામ રદ કરવાની બાબત સંબંધિત મુદ્દાનું પરીક્ષણ અપીલકર્તાઓ દ્વારા રિટ અરજીઓ અને વિશેષ અનુમતિ અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલા આધારના પ્રકાશમાં કર્યું છે. પરિસ્થિતિના આ દૃષ્ટિકોણથી, ચાલુ તપાસ અને બાકી રહેલા ફોજદારી કેસોનો વ્યવહાર કરવામાં આવશે અને તેમનો નિર્ણય અહીં ઉપર કરવામાં આવેલી કોઈપણ નોંધથી પ્રભાવિત થયા વિના, કાયદા અનુસાર કડક રીતે કરવામાં આવશે.

૬૮. સમાપ્તિ પહેલાં, આ અવલોકન કરવું યોગ્ય ગણવામાં આવે છે કે સર્વવિદિત છે કે પરીક્ષા હંમેશાં ઉમેદવારની કુશળતા અને જ્ઞાનનું મૂલ્યાંકન અને મૂલવણી કરવા માટેના મુખ્ય સાધનોમાંની એક માનવામાં આવે છે, ભલે તે શાળાની કસોટી હોય, યુનિવર્સિટીની પરીક્ષા હોય, વ્યાવસાયિક પ્રવેશ પરીક્ષા હોય કે કોઈ અન્ય પરીક્ષા હોય. તેથી, અભ્યાસમાં હોય કે રોજગારમાં, તેની આગળની નિમણૂક માટે ઉમેદવારની યોગ્યતા તેની પરીક્ષામાં થયેલ કામગીરીના આધારે આંકવામાં આવે

છે. આ જ કારણસર, પરીક્ષાને એવું સામાન્ય સાધન માનવામાં આવે છે જેના આસપાસ સમગ્ર શિક્ષણ વ્યવસ્થા પરિભ્રમણ કરે છે.

૬૯. પરીક્ષામાં દુરાચાર, શૈક્ષણિક છેતરપિંડી અથવા પરીક્ષામાં કપટ કરવું, પરીક્ષા જેટલું જ પ્રાચીન છે. શિક્ષણવિદ દ્વારા કરાયેલા અભ્યાસથી બહાર આવ્યું છે કે આ દુરાચારો સમગ્ર વિશ્વમાં ક્રમશઃ વધી રહ્યા છે અને તેના પરિણામે સમગ્ર પદ્ધતિની વિશ્વસનીયતા અને ભરોસાપાત્રતા પ્રત્યેના જાહેર વિશ્વાસને જોખમ ઊભું થયું છે. આ દુરાચારો પરીક્ષા હોલની અંદર અને બહાર થાય છે અને પરીક્ષા પહેલાં, દરમિયાન અને પછી ઉમેદવારો, કર્મચારીઓ તથા અન્ય બાહ્ય એજન્સીઓ દ્વારા આચરવામાં આવે છે. ઉમેદવારને કોઈપણ રીતે પરીક્ષા પાસ કરાવી શકાય તે માટે વિવિધ પ્રકારની યુક્તિઓ વિકસાવવામાં આવે છે અને પછી અમલમાં મૂકવામાં આવે છે. તેથી, પરીક્ષાની પવિત્રતા નષ્ટ થઈ ગઈ છે. આવી પ્રવૃત્તિઓને પ્રતિબંધિત કરવા માટે આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યએ એક કાયદો બનાવ્યો હતો, પરંતુ આવી પ્રવૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરવા માટે તે અપર્યાપ્ત હોવાનું જણાયું.

૭૦. તેથી, આવા કૃત્યોનો વ્યાપક જનહિતમાં દૃઢતાપૂર્વક સામનો કરવા માટે સર્વાંગી રીતે વિચારવિમર્શ કરીને એકરૂપ નીતિ વિકસાવવી સરકારની (કેન્દ્રીય/રાજ્યોની), શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ/સંસ્થાનોની સામૂહિક જવાબદારી છે. એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે તે બાબતમાં અસરકારક ઉપચારાત્મક પગલાં લેવામાં આવશે.

૭૧. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાને લેતા, મને આ અપીલોમાં કોઈ સાર જણાતો નથી. તેથી બધી અપીલો નિષ્ફળ જાય છે અને તે મુજબ રદ કરવામાં આવે છે. ખર્ચ અંગે કોઈ આદેશ નથી.

હુકમ

આજ રોજ આ અપીલોમાં અમારાં દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવેલા અલગ અલગ ચુકાદાઓ મુજબ મતભેદ રહેલ હોવાથી, યોગ્ય વધુ આદેશો માટે કાગળો ભારતના માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સમક્ષ રજૂ કરવા રજીસ્ટ્રીને નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિને કેસ સંદર્ભિત કર્યો.

*The Translation of this judgment has been provided by M/s.
Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*